

WILK

az életről és a szeretetről

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

II.

7.2

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A
DEBRECENI KOLLÉGIUM
TÖRTÉNETE

HARMADIK KÖTET

IV. RÉSZ

6 MŰMELLÉKLETTEL

Esze Tamás kedves barátságának emlékére
Debrecen 1957 márc. 1
Nagy Sándor

A DEBRECENI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

D. Dr. NAGY SÁNDOR
debreceni kollégiumi
vallás tanár

és

Dr. ZSIGMOND FERENC
egyetemi c. ny. r. k. tanár,
ny. debreceni kollégiumi tanár

közreműködésével szerkeszti

D. Dr. RÉVÉSZ IMRE

a tiszántúli református egyházkerület püspöke

A DEBRECENI KOLLÉGIUM ÉS A MAGYAR IRODALOM

ÍRTA

ZSIGMOND FERENC

1911-09-10

II.

230

6 MŰMELLÉKLETTEL

V.

M 17. 401/III. 4

A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET KIADÁSA

1940

A
DEBRECENI KOLLÉGIUM
ÉS A
MAGYAR IRODALOM

ÍRTA
ZSIGMOND FERENC

6 MŰMELLÉKLETTEL

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS ÉS A TISZÁNTÜLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA

1940—1347

I. BEVEZETÉS

1. Könyvünk címe — Az „oktatás“ szó értelmezése

Feladatunk tárgyi határainak megvonása már maga is olyan kérdés, amely elvi tisztázásra szorul, s a szerzőnek vállalnia kell a felelősséget elvi álláspontjáért.

E munka címe eredetileg ez volt: *A magyar irodalmi oktatás története a debreceni Kollégiumban*.¹ Csupán része ez a munka egy készülőben levő, többkötetes nagy vállalatnak: *A debreceni Kollégium története* címűnek, melyen a munkatársak egész csapata dolgozik. Ebben a készülő nagy monografiában minden egyes tantárgy oktatásának története helyet kap, amelyek a debreceni Kollégium életében szerepet játszottak. A magyar irodalomnak a Kollégiumhoz való viszonyát azonban meggyőződésünk szerint nem lehet a „tantárgy“ szokásos értelmű fogalmi körébe beleszorítani. Szabatosabban szólva: hogy bele lehet-e szorítani vagysem, ez a kérdés azon fordul meg, mit értünk az „oktatás“ szón.

Az „oktatás“ szó nyilvánvalóan a magyar irodalom tanárainak iskolai szerepét, oktatói kötelességük teljesítését jelöli meg legközvetlenebb tárgyunkul. De e legközvetlenebb tárgy megvizsgálása is csak „közvetett“ módon történhetik: következtetés útján. Elsősorban a hivatalos tanterv kínálikozik a következtetés alapjául. De tudvalevő, hogy a református iskolák mindig idegenkedtek a hivatalos tanterv nyűgétől, sokkal többre becsülték az oktató egyéniségének szabad érvényesülését; az állami hatóság a mult század közepe óta rákényszerítette őket a tervszerű tanításmódra, de iskoláink csak kelleetlenül engedelmeskedtek a gyanús helyről érkező parancsnak, s a tantervszerűség az alkotmányos nemzeti élet helyreállta után is gyenge oldala maradt a magyar református oktatásnak. Az iskolák

¹ A „debreceni Kollégium“ az immár négyszázéves *református* Kollégiumot jelenti. Ha újabb „Kollégiumok“ is vannak már Debrecenben, az ő kötelességük jelzővel megkülönböztetni magukat.

működéséről beszámoló évvégi Értesítőkből az elvégzett tananyag rovata meglehetősen semmitmondó, s különben is az 1867 előtti években a debreceni Kollégium működéséről vagy egyáltalában nem jelent meg évvégi beszámoló, vagy csak egyik-másik tagozatra terjedt ki. Több tanulság remélhető tehát a tanárok egyéniségének ismeretéből. Idevonatkozólag becses útmutatók az ő nyomtatásban megjelent vagy kéziratban ránk maradt műveik; de nem kevésbé volna fontos minél többet tudnunk arról is, milyennek látták őket mások, akik közről vagy távolról ismerték.

Így jutunk el az oktatás fogalmának másik főtényezőjéhez, az oktató személyétől azokhoz, akiknek az érdekében történik az oktatói tevékenység. Tehát a tanári munka hatásáról van szó, más szóval a tanítás eredményéről. Ennek figyelembevétele nélkül az oktatás történetéből éppen a leglényesebb elem hiányoznék. Tanár és tanítvány, előadó és hallgatóság: egymással kölcsönös viszonyban (reciprocitás) levő, egymást feltételező fogalmak.

A tanárnak a tanítványokra tett hatása kétféle alakban vehető szemügyre: közvetlen és közvetett módon, elsődleges és másodlagos tükrötvetületben. A közvetlen mód az, hogy a tanítvány vallomást tesz mesteréről, tudatosan beszámol arról, milyennek látja és mennyire értékeli tanárának emberi és nevelői jellemét. Kár, hogy a tanítványok közül aránylag nagyon kevesen tudatosítják önmagukban, s még kevesebben jegyzik fel az utókor számára, hogy szellemi fejlődésük mérlegébe milyen súlyokat rakott volt ez vagy az a tanár. Egy-egy adoma, mint a diák-közvélemény csattanós megnyilatkozása, rendkívül becses adattá válhatik a kései kutató számára épúgy, mint egy-egy jószemű tanítvány egyéni látásmóddal megrajzolt tanár-arcképe. Sajnálatos, hogy a legnagyobb multú, leghíresebb magyar főiskola az egykorú jellemző adatoknak ezt a pótolhatatlan fontosságú fajtáját nem termelte ki magából olyan mértékben, ahogy az természetes volna. A sárospataki Kollégium diák-adomáiból már gazdag gyűjtemény jelent meg, a debreceni Kollégium volt diákjainak ez a terve mindezideig megvalósulatlan. A debreceni Kollégium legnagyobb tanáraitól is ritkaságszámba megy egy-egy maradandóbb értékű jellemrajz, az irodalommal kapcsolatban levőkről meg, mondhatni, egyáltalán nincsenek ilyen munkák, s ezt a hiányt e dolgozat írása közben is fájdalmasan érezzük.

De a tanítványok nemcsak közvetlenül és tudatosan tájékoztatnak bennünket egyik-másik nevezetes tanárunk lélekidomító hatásáról. Közvetettebb, de egyszersmind érdekesebb és gyakran tanulságosabb az a mód, amellyel öntudatlanul vagy épen akaratuk ellenére árulják el magukról, hogy kinek a hatása alatt, kinek az irányítása szerint működik az agyuk és az ízlésük. Az effajta hatáson épen olyankor lehet legbiztosabban rajtakapni az iskola tényleges vagy egykori növendékeit, mikor önállósági szárnypróbálgatásokat végeznek, mikor egy-egy szellemi alkotásukat már eléggé eredetinek érzik ahhoz, hogy nyilvánosság elé lépjenek velük. Az ilyen művek magasabb értelemben vett iskolai írásbeli dolgozatok, s

gyakran évek, sőt évtizedek múlva is rávallanak egy-egy kiváló tanár termékeny sugalmazására. E közvetett tanári hatás vizsgálata sehol sem jogosabb és gyümölcsözőbb, mint épen az irodalmi vonatkozású tantárgyak körében.

A mult század közepéig a református iskolákban a tanárok egyénisége sokkal szabadabban érvényesülhetett, mint azóta, az állami ellenőrzés egyenlősítő és a szakszerűség korlátai közé szorító kényszere alatt. A nagy szabadságnak árnyoldalai is voltak, de pótolhatatlan előnyei is. Egy-egy nagy tanár-egyénség hatása kiterjedt az egész iskola szellemi légkörére, az ifjúság közszellemére, szétolvasztva az egyes szaktárgyak cella-falait. A magyar irodalmi hatásnak mindmáig legszembetűnőbb, s országos viszonylat szerint is legszámottevőbb példája olyankor érvényesült a debreceni Kollégiumban, mikor a magyar nyelvnek és irodalomnak még nem is volt benne tanszéke; s e tanszék létesülése után is, másfél évtizeden át, a magyar nyelv és irodalom új, külön tanárának működése a jelentéktelenség homályában maradt, mert teljesen eltörpült az előbb említett, más szaktárgyú, de rendkívüli egyéniségű professzor lenyűgöző hatása mellett. A mi mondanivalónk tehát már csak ezért is korábban kezdődik a külön magyar nyelvi és irodalmi tanszék megalapításának időpontjánál.

Egy-egy kivételes hatású irodalom-tanár az iskolát mintegy bekapcsolja valami korszerű nagy ízlésáramlat keringésébe, a kollégiumi épület zártnégyszögének ablakai mögé országos vagy európai szellemi látókör távlatát mélyíti el. Megtörténik, hogy egy-egy nagyjelentőségű irodalmi mozgalom idején nincs az iskolának kimagasló tehetségű, vagy a tanítványok lelkének húrjain játszani tudó tanára; egy-egy türelmetlen, hangoskodó irodalmi divat lármája különben is könnyen elnyomja a legjobb tanár szavát is. A korszerű irodalmi eszmé-áramlat hullámverése ilyenkor is behallatszik az iskola tantermeibe és lakószobáiba, az irodalmi „oktatás” ilyenkor sem szünetel, de súlypontja szinte egészen áthelyeződik a tanítványokra, ezeknek saját hatáskörükbe tartozó, önképző alakulataiba. Az „oktatás” ilyenkor is folyik, csak hogy az oktató nem a tanár, bármennyire akarna is esetleg az lenni. Hogy az „oktatás” szónak ez a szokatlanul kitégített jelentése már előzetesen félreértést ne okozzon, dolgozatunknak ezt az általánosabb, de egyszersmind szintelenebb és határozatlanabb értelmű címet adtuk: *A debreceni Kollégium és a magyar irodalom.*

2. Feladatunk tárgyának körülhatárolása

A debreceni Kollégium külön magyar irodalmi tanszéket csak 1907-ben kapott, addig — 75 éven át — a magyar nyelv és irodalom együvé, *egy* tanszék gondozása alá tartozott, a tanszék létesülése előtt pedig még kevésbé volt szokás e két testvér-fogalmat egymástól megkülönböztetni. A mi mostani feladatunk körébe azonban *csak* a magyar *irodalmi* oktatás ügye tartozik,

tehát el kell ezt különítenünk a magyar *nyelvi* oktatás ügyétől, — már amennyire lehetséges ezt a két tárgykört egymástól elválasztani. A kérdésnek szorosabb értelemben vett nyelvtudományi oldalával más munkatárs foglalkozik. De a magyar *nyelv* nemcsak nyelvtani tárgy, hanem a magyar irodalomnak, a magyar költészetnek a hangszere, kifejező művészi eszköze, közege is. Nyelv nélkül nincs irodalom. A nyelvtani vonatkozások nem tartoznak ránk, de nyelvünknek azokat a tulajdonságait, melyek a költők lelkében az irodalom művészi értékeivé válnak, itt-ott be kell vonnunk vizsgálódásunk körébe.

Ha már a nyelvészetet így el kell különíteni tárgyunktól, még inkább meg kell ezt tennünk a többi tudománnyal. Tehát az „irodalom” csak szűkebb értelmében tartozik ránk, mint „szépirodalom”, nem pedig mint az írott művek összeségének beláthatatlan területe. Lehetetlen feladat is volna ennek az utóbbinak áttekintése, de szükségtelen is, hiszen minden egyes tudománynak a történetét más-más munkatárs, az illető tudomány szakszerű ismerője és művelője dolgozza fel, s tudományszakuk „irodalma” is elsőrenden belevág feladatuk körébe.

Bármennyire igyekszünk is minél szűkebb korlátok közé szorítani tárgyunkat, mégis nagy kiterjedésű marad ez, s nehezzé teszi feladatunkat. Az úttörés nehézségeivel kell küzdenünk a szemügyre veendő anyag kiválasztásában. Legkellemetlenebb lesz a helyzetünk a legújabb időknek, vagy éppen jelenünknek területén. Ne felejtjük el, hogy az írók egyénisége és munkássága csak a debreceni Kollégiumhoz való viszonyukban érdekel bennünket, nem pedig önmagukban; s ha ezt a viszonyt nem tudjuk kimutatni, akkor jogunk sincs velük foglalkozni.

A *debreceni Kollégium története* című nagy monografia munkatársaira kötelező az az elv, hogy a még életben levő személyekről nem szabad értékelő ítéletet mondani, csak lexikális adatok közölhetők róluk. Mi is elismerjük magunkra nézve kötelezőnek ezt az elvet, csupán egy-két *költő* pársornyi jellemzésében vagyunk kénytelenek az irodalmi *írányra* való utalás kapcsán esetleg megszegni a köteles némaságot.

Feladatunkat lehetetlenség volna úgy megoldani, hogy bárki fel ne szólalhatna dolgozatunk ellen: X mi jogon szerepel a megemlített írók között? s még inkább: Y és Z miért nincsenek megemlítve? Mindenkinek joga van ilyesmit kérdezni, s joga van hozzálátni dolgozatunk hiányainak pótlásához, hibáinak kiküszöböléséhez. Hogy csak XIX. és XX. századi magyar íróink közül mily sokan voltak rövidebb-hosszabb ideig a debreceni Kollégium egy vagy több tagozatának növendékei, azt bárki megtudhatja S. Szabó József ily című munkájából: *A debreceni református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549—1925.* (Debrecen, 1926.) Akik könyvből hiányzanak, tessék azoknak a Kollégiumhoz való viszonyát, a tőle kapott irodalmi hozományukat felderíteni, s munkámat tökéletesebben tenni mielőbb fölöslegessé.

3. Az „arányosság“ szempontja

A készülő nagy monografia szerkesztői utasításainak egyik pontja ez:

„A mű írásakor már életben nem lévő tanárok és egyéb, a Kollégium sorsára hatással volt személyiségek élete és jellemzése a megfelelő helyeken abban az arányban tárgyalandó, amilyen mértékű volt a Kollégium egész életére, vagy annak egyes szakaszaira tett meggazdagító, átalakító hatásuk.“

Magától értetődően helyes szabály ez, s érvényesnek kell elfogadnunk a másod-harmadrangú szereplőkre vonatkozólag is: az ismertetés lehetőleg arányos terjedelmű legyen a személyeknek a Kollégiummal kapcsolatos jelentőségével vagy jelentéktelenségével. De félreértés elkerülése végett legyen szabad két „enyhítő körülményre“ utalnunk. Az egyik az, hogy egyik emberre vonatkozólag több adat maradt fenn, mint a másikra vonatkozólag; többkötetes, nagyszabású monografiában, melynek tárgyáról aligha fog egyhamar hasonló munka megjelenni, kár volna az eddig még fel nem dolgozott adatok egy részét csak azért mellőzni, mert egy másik, még nagyobb emberről kevesebb adatunk van. A másik szempont pedig az, hogy egy-egy megemlítésre méltatott ember (pl. költő) lehet esetleg kevesebb értékű, mint azok, akik talán meg sincsenek említve, de az előbbiek működéséről — mondjuk — mint kóros tünetről beszélnünk kell, esetleg idéznünk is tőlük, ellenben az utóbbiakról elvi tekintetben másokkal kapcsolatban mondtuk el a mondanivalónkat. Vannak jelenségek, melyeknek az a „jelentőségük“, hogy kihívják maguk ellen a bírálatot. E kétfajta „aránytalanság“ közül az egyik vagy a másik itt-ott ebben a dolgozatban is aligha elő nem fordul.

II. KÉT KOPÁR ÉVSZAZAD (1549—1773)

4. Költői tehetségek hiánya — A költészet mint tantárgy

A debreceni Kollégium első ismert nevű rektora, Dézsi András (1549—52) a bibliai tárgyú magyar verses elbeszélő költészetnek is buzgó művelője volt. Az ó-szövetség anyagából választott ki részleteket, s azokat kortársának, Tinódi Sebestyénnek eljárás módja szerint foglalta tizenkét-szótagú sorokba: négy-négy ilyen sor tett egy versszakot, s a végükön közös rímben igyekeztek egymással összecsengetni. Ha e nemű tehetségével Dézsi András nem szárnyalta is túl kortársait, el sem igen maradt mögöttük, termékenysége pedig a korabeli magyar verselők első sorába állítja, s az irodalomtörténet nyilvántartja érdemeit.

Kollégiumunk története tehát a magyar irodalmiság szempontjából örömdetes, sőt dicsekvésre méltóan kezdődik, s jól esnek nekünk, ha ezt a kezdetet jelképes érvényességűnek mondhatnók a fejlődés további idejére. De ebben a természetes várakozásunkban nagyon csalódunk. A debreceni Kollégium tanárai között a mostanáig eltelt négy évszázad alatt egyetlen jelentékeny költői tehetség sem akadt, még olyan színvonalú sem, amilyen a maga korában Dézsi András volt. A helvét hitvallású magyar egyházi vezető emberek szigorúan levonták és levonatták hitbeli meggyőződésük erkölcsi következményeit az élet minden vonatkozásában, tehát az írói tárgyválasztás és feldolgozásmód terén is. Igaz, hogy a Dézsi András megkezdte műfaj ellen nem lehetett kifogása a legszigorúbb vallási álláspontnak sem, hiszen maga Méliusz Péter is írt egy pár verses munkát, s akiben igazi költői tehetség volt, ezt a műfajt is fel tudta volna emelni a versekbe kényszerített dogmatika vagy bibliai történet prózaisága fölé. De úgy látszik, nem akadt valamire való költői tehetség Kollégiumunk tanárai között egyáltalában, sőt két évszázadon át a roppant számú volt növendékek között sem; vagy talán akadt volna, de nem tudott szóhoz jutni, és elkallódott.

Tagadhatatlan, hogy az iskola nemcsak fejlesztheti, hanem el is sorvaszthatja vagy elnyomoríthatja a természetadta költői hajlamot. A művelt nyugati országokból áthonosított protestáns iskola-rendszer jóideig bizony meglehetősen idegen növény volt Magyarországon, a debreceni talajban. Kollégiumunk legnagyobb jelentőségű, történelmi hivatása az lett, hogy a nemzet legmagyarabb rétegének parlagi lelkét fogja eke alá, s vesse be a tudás és erkölcs evangéliumi harmatba áztatott gabonájával. A művelt nyugat iskoláinak humanista jellege túlságosan magas mintakép volt az itthoni széleskörű gyakorlati célhoz és lehetőséghez képest. Mindig bővelkedett ugyan Kollégiumunk tűzeszű parasztyerekben, akik a hazai előkészület után a külföld legjelesebb főiskoláin is becsületet szereztek szellemi kiválóságukkal a magyar névnek, — de velükszületett tősgyökeres faji és néplelki adottságaik nem tudtak szervesen összeolvadni azzal a latin nyelven elsajátított sok-sok idegen ismerettel, amellyel az itthoni és a külföldi iskola tömte meg a fejüket. A diákság legjava megtanult mindent, ami megtanulható, így egyebek közt a jól pergő latin verselést is, de arra nem eszmélt rá, hogy az igazi költészetnek legelső és legfontosabb feltétele éppen az a titokzatos képesség, amelyet nem lehet „megtanulni”. A középiskolai tagozat egyik évfolyamát, az ötödiket „*költészeti osztály*”-nak (poetica classis) nevezte a debreceni Kollégium is; a tanítója olyan végzett diák szokott lenni, aki verselő ügyességével kitűnt társai közül. Tantárggyá vált tehát a költészet, s gyakorlati művelése is épúgy kötelező volt minden tanulóra, mint más tantárgyaké. Természetesen hamar kiváltak az osztály tagjai közül azok, akiknek természetadta hajlamuk volt a poétáskodásra. Termett is „*költemény*” bőven, de meg is érzett mindegyiken az iskolás jelleg, a tudákosságnak valami áporodott íze és szaga. A Kollégium sajátos levegőjében érlelődött „*irodalmi*” próbálkozásnak szükségképen felemás alkotások, korcs művek lettek az eredményei. Ebből a szempontból eléggé furcsa is volt az iskola levegője. Meg sem volt szabad mukkanni magyar nyelven, mert különben lecsapott a bűnös növendék *szegény* fejére a pénz-bírság sujtó keze. Latin beszédet, írást, gondolkozást követelt a tősgyökeres magyar ifjaktól az egyház, amely egyik legfőbb feladatát abban látta, hogy a nemzeti nyelvre lefordított bibliát a legegyszerűbb embereknek is mindennapi házi olvasmányává tegye. A kisebb-nagyobb tanulók lelkébe naponként, sőt óránként egyszerre nyomult két egymással sok tekintetben ellentétes képzet-anyag: a krisztusi evangéliumoké és a görög-római pogány irodalomé. A latin verselés mintáinak utánzása gondolkozásbeli és nyelvi tömörségre kezdte volna nevelni a diák-elmét, ha az újszövetségi evangélisták kényelmes, ismételtető, naív előadásmódja, még inkább a hosszadalmas templomi prédikációk nem semlegesítették volna ezt a hatást, vagy éppen a bőbeszédűség másik végletére nem szoktatták volna a tollforgató jobb diákokat is. A tartalom szempontjából szintén felemás vegyülékké keveredett össze az a sok fogalom és név, amelyeket naponta százszor kellett hallania és kimondania minden tanulógyermeknek és

diákifjúnak; a paradicsom-kert, Bábel tornya, Nőé bárkája, a Sinai-hegy, Mózes, Dávid és Góliát, Salamon király, stb. stb., — Jupiter, Juno, Vulcanus, Minerva, Venus, Pluto, Charon, a Léthe vize, a Párkák fonala, stb. stb., mindezek unalomig ismételt, agyoncsépett szólamai a diák-költészetnek, a latin- és a magyar-nyelvűnek egyaránt.

5. A dráma és az eposz virágzásának akadályai

Hogy a renaissance-humanismus szellemével a magyar református egyház hitbeli álláspontja és erkölcsi szigorúsága két évszázadon át mennyire nem tudott békés kiegyezésben megférni, különösen pedig a debreceni egyházé és Kollégiumé: ez a tény jól megvilágosodik előttünk, ha arra gondolunk, hogy a költészet mindegyik műfajának területén milyen világnézeti tilalomfák figyelmeztették visszafordulásra vagy legalább is nagy óvatosságra azokat az ifjakat, akik a debreceni iskolában olvasott görög-latin remekírók sugalló hatása alatt meg akarták próbálni a maguk zsenje erejét a költői alkotás terén.

Drámai alkotásnak nyoma sincs, pedig a görög-római szomorú- és vígjáték-írók utánzásaképpen Európa-szerte kifejlődött e műfajnak egy külön változata: az iskolai dráma. Magyarországon is virágzott ez, főként a római katolikus iskolákban, de a protestáns iskolák is meg-megnyitották számára kapujukat, sőt a magyar nyelvű iskolai drámák eredete épen a protestáns iskolákig megy vissza, — csak a debreceni Kollégium helyezkedett vele szemben a rideg elutasítás álláspontjára. Pedig az iskola-dráma eléggé sterilizált műfaj volt; a művészeti szempont csak az erkölcsi célzat engedelmes szolgálójaként érvényesülhetett, a női szerepeket is fiúk játszották, stb. De Debrecennek ilyen alakban sem kellett. Milyen elgondolkoztató eset az, hogy a Debrecen-vidéki református lelkipásztorok az 1567-i zsinatra meghívták szellemi mérkőzésre az erdélyi szentháromság-tagadókat; ezek nem mentek ugyan el a mérkőzésre, de közülük valaki hatásos „irodalmi” bosszút állt Méliusz Péteren és társain: megírta a *Debreceni disputa* című iskolai drámát, s valószínűleg színre is került ez Válaszúton; megtörténtnek tünteti fel a debreceni hitvitát, győztesnek az unitáriusokat, legyőzötteknek és nevetségeseknek a reformátusokat... Hát nem természetesebb lett volna, ha a „Debreceni disputá”-t Debrecenben írják meg és adják elő, a reformátusok ügyének nagy győzelmét a szatirikus költészet hatásos eszközeivel hirdetvén világga? De az 1562-i Debreceni Hitvallás a színjátékot hiú látványosságnak minősítette, s kárhóztató ítéletét hol hajthatta volna végre teljesebb mértékben, mint a debreceni Kollégiumban?

Az elbeszélő költészet legnagyoszerűbb fajtája, az eposz rendkívüli virágzásra jutott a renaissance-áramlatból továbbfejlődő barokk-korszak európai irodalmaiban. A magyar költészet első világirodalmi színvonalú

terméke, Zrínyi Miklós *Szigeti Veszedelemje* is ekkor keletkezett, és ehhez a műfajhoz tartozik. Nem véletlen, hogy szerzője a belső megújódáson átment római katolikus egyháznak volt buzgó vallásosságú tagja. Ezidőtájt református magyar ember nem alkothatott volna igazi hőskölteményt, még ha költői lángelme lett volna is. A „lélekben és igazságban“ való istenimádat szigorú hitelvi álláspontján a református egyház nem helyeselte, sőt veszedelmesnek és tilalmasnak érezte azt a módot, mellyel a művészetek a földi életen túli örökkévalóság aláztára görnyesztő, félelmes eszméjét elemberiesítik, s kedves, szép, megejtő érzéki csalódások (illúziók) nyelvére fordítják, elmitológizálják. Felséges puritánizmus volt ez vallási értelemben, de a művészet szempontjából nagy megszegényedés lett az eredménye. A költői képzelet előtt épúgy bezárult az ókori pogány, mint a keresztyén-katolikus hitregék színes világa. Csak a bibliában szereplő csodákra nem vonatkozott a hitelvi tilalom, s írtak is eposzt protestáns emberek (Milton, Klopstock), de Méliusz az ilyen munkákat sem fogadta volna szívesen.

6. Krónika-szerű elbeszélő költészet

A magyar protestáns elbeszélő költészet tehát sovány lehetőségek között mozoghatott, s minthogy nem is születtek igazi tehetségek, évszázadokon át igen szegényes a termése. Ha pedig olyan alkotásokat keresünk, melynek közvetlen vagy legalább közvetett kapcsolata van a debreceni Kollégiummal, fáradságunk majdnem teljesen meddő. A debreceni könyvnyomda ugyan élénken működött (Ilosvai Péter *Toldi Miklósa* is ott jelent meg), de egy évszázadon keresztül nincs olyan feljegyzésre méltó verses vagy szépprózai, eredeti vagy fordított elbeszélő munka, melynek létrejövetelében a debreceni Kollégiumnak valamelyes része volna; legfeljebb talán Laskai Jánosnak, a Kollégium tanárának latinból fordított Aesopus-életrajzát említhetjük, mely Pintér Jenő szerint „a félig novellisztikus, félig históriai elbeszélő stílus gyakorlásának tekinthető“.¹

A második száz esztendő alatt, a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig terjedő időben is nagyon kevés köze van a debreceni Kollégiumnak a magyar nyelvű elbeszélő költészethez. Az e téren történt egy-két próbálkozás kiábrándítóan mutatja, mennyire nincs szerzőiknek érzékük a művészi alakítás módja, belső törvényei iránt, mennyire nincs sejtelmük sem arról, hogy mitől függ a költői mű értéke, vagy hogy egyáltalán törődni kell-e a verses munkák művészi értékével. A verses alak alig tud valamit segíteni az alakító-terv nélküli, krónika-szerű előadás száraz, prózai laposságán. Csak az a szerencse (vagy talán inkább épen az teszi vígasztalanná a helyzetet?), hogy az akkori olvasóknak ilyen munkák kellettek, s az esetleges művészi értékekre rá sem hederítettek volna.

¹ II. k. 442. l.

1666-ban jelent meg Debrecenben először, utóbb pedig még két másik kiadásban egy *Lelki tárház* című, jókora terjedelmű könyv, melyet Örvéni Molnár Ferenc írt debreceni diák korában. A könyv alcíme eléggé tájékoztat bennünket a munka minőségéről: „az O és Uj Testamentum canonicus könyveinek rövid summái, melyek magyar ritmusokba foglaltattak”. Tehát a biblia rövid kivonata ez, a Tinódi-féle verselő mester-séggel elmondva.

Ugyanilyen jellegű munkákat írt Kállai Fényes István, Debrecen város hites nótáriusa s 1686-ban tanácsosa, tehát bizonyára a debreceni Kollégium neveltje. Két munkájáról tudunk, mind a kettő Debrecen város keserves megpróbáltatásait beszéli el; az egyik 1664-ből való; címe találó őszinteséggel rávall a mű jellegére: „Debrecen városának ez keresztyén Republicának . . . ez esztendő forgásiban végbe ment siralmas sorsainak, egynehány versekbe foglalt Conpendiuma”; ez a „compendium” szó csakugyan a legmegfelelőbb kifejezés a verses alakú munka száraz prózaiságára. A másik munka Dobózi István debreceni főbíróságának idejéből tizenhat napnak a történetét (1675 december 6—22.) beszéli el. Ez az utóbbi munka megjelent kései nyomtatásban,¹ a másik verses krónika kéziratban maradt.

Tartalmilag és előadásmód tekintetében testvéri rokonságban van a most említett két munkával Harsányi Ferenc műve: *Nagy-Kunság romlása*; megjelent a hely jelzése nélkül 1698-ban. A tatárbeütés borzalmait rajzolja le. A szerző a debreceni Kollégiumban végezte tanulmányait, majd e Kollégium egyik nevezetes pártikulájának, a hajdúböszörményi iskolának volt rektora, később sorban dadaí, balkányi, fehértói lelkipásztor.

Az előbbiekhöz nagyon hasonló Szőnyi Benjámin históriás éneke a hódmezővásárhelyi parasztlázadás kitöréséről és véres bukásáról. Szőnyi Benjámin is a debreceni Kollégium diákja volt, majd pedig félévszázadon át az Alföld egyik legnépesebb református egyházközségének, a hódmezővásárhelyinek lelkipásztora.

Az itt elsorolt elbeszélő verses műveknek már a tárgyai úgy vannak megválasztva, hogy gyászos, siralmas hangon kelljen róluk beszélni. Ez az a *lugubris tónus*, mely Kazinczynak egyik fővádja lesz a „debreceni-ség” ellen.

7. Vallásos lírai költészet

A lírai műfaj termékei ekkortájt főként vallásos érzelmeket fejeznek ki. Ezek sem annyira művészi ihlet, inkább gyakorlati szükség szüleményei. Templomi és temetési énekekre, verses alakjukkal könnyebben emlékezetbe vésődő szövegű imádságokra rászorul a hivatalos egyház, rászorulnak otthoni áhítatukban családok és egyének. Egymás után jelennek

¹ Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező, 1871. 575—584. l.

meg, többnyire Debrecen nyomdájában, református szellemű énekgyűjtemények, s bennük a régebbi anyaghoz mindig újabb darabok is járulnak. De a XVIII. század közepéig, tehát az első két évszázadban a debreceni Kollégium tanárainak vagy tanulóinak nincs kimutatható része e vallásos líra szerzőségében.

A gyakorlati szükség követelését a temetési szertartással kapcsolatban a Kollégiumnak hamarosan meg kellett éreznie, mert a temetési éneklés volt az ifjúság (a „coetus”) egyik jövedelmi forrása. Szilvásújfalvi Imre, debreceni rektor korában, már a XVI. század végén (1598) *Halotti énekek* című gyűjteményt adott ki; de csak összeszedője volt az énekeknek, nem szerzője.

A zsoltárok verses magyar fordításának nagynevű szerzője, Szenci Molnár Albert is növendéke volt másfél éven át a debreceni Kollégiumnak, s az irodalomtörténet számon tartja róla, hogy Debrecenben kezdett magyar verseket írni, — de a ma is mindennapi egyházi használatban levő magyar zsoltár-könyvünk irodalomtörténeti szempontból is nagyjelentőségű érdemét még részben sem merjük a debreceni Kollégium javára írni. Sőt alighanem inkább az az igazság, hogy Szenci Molnárt főként Debrecenben szerzett tapasztalatai sarkalták a református templomi éneklésügy átalakítására, művészbé fejlesztésére szöveg és dallam tekintetében egyaránt.

Debrecen lakosságának éneklés közben még csak közel sem férközött a tudatához a verses szöveg költői értéke vagy lapos prózaisága, egész lelkét a dallam szárnyai röpítették az Ég felé. De a dallam „szépségének” tudatos élvezésére sem szorult rá, az éneklés gyönyörűsége inkább erkölcsi fürdő volt számára, melytől megtisztul, megjobbul a lélek. A zeneművészeti szempont tudatos jelentkezését a református magyar tömegek ellen-szenvesnek, áhítat-zavaró hatásúnak érezték, annyire iskolázatlan volt e téren az ízlésük. Debrecen népének igénytelensége e tekintetben már makacssággá erősödött; a művészi énekléstől és a zenétől annyira féltette a vallásos áhítat tisztaságát, mint ahogy középkori Boldog Margit a mennyei jegyes iránti hűségében tüntetően megvetett és elutasított mindent, ami a nőt földi értelemben széppé tudja tenni. A debreceni Kollégium külföldet járt legnagyobb tanárainak egyike, Maróthi György csaknem másfél évszázaddal a Szenci Molnár vers- és dallamformákban gazdag zsoltár-fordításának megjelenése után honosította meg tanítványai között a négy-szólamú, összhangzatos éneklést; de mikor ezt a művészi éneklésmódot a kollégiumi diákok a templomi istentiszteleten is bemutatták, a gyülekezet belezavarodott az éneklésbe, az egyházi-városi vezetőség pedig átiratban figyelmeztette a Kollégium tanári karát, hogy az ifjúságot tiltsa el a további templomi botrány-okozástól. Az orgona-zene is sokáig tilos volt a debreceni református templomokban.

A Kollégium fenntartójának ilyenfokú puritánizmusa nem mondható kedvező légkörnek ahhoz, hogy a tanárok-diákok esetleges lírai költői

ihlete — még vallásos tartalommal kapcsolatban is — bátran és termékenyen megnyilvánulhasson. S ha azt látjuk, hogy pl. Szőnyi Benjámin otthoni használatra szánt énekeskönyve, a *Szentelek hegedűje* egy évszázadnál tovább volt a magyar református családok keves házi olvasmánya, ez az általános nagy siker a szóban levő munkának irodalmi érték tekintetében inkább a közepes mivoltára enged következtetni, mintsem magasabb költői színvonalra. Úgy is van. De ez a munka már a XVIII. század második felében készült, s először 1762-ben jelent meg, tehát olyankor, mikor a tiszántúli egyházkerületi vezetőség hitvallási orthodoxyája és maradi világnézete már sokat veszített a makacsságából, s kezdett megalkudni a racionalizmus tanításával. Azelőtt sok kálvinista lelkipásztornak megvolt a maga épen nem kedvező véleménye a rigmusokban való imádkozásról.

8. Szerelmi lírai költészet

Gondolhatjuk, hogy ilyen közszellem idején a lírai költészet legállandóbb mondanivalója, a szerelem ritkán juthat szóhoz, még ritkábban írás vagy épen nyomtatás útján való megörökíttetéshez. A református egyháznak a szerelmi költészet elleni hivatalos állásfoglalása, épen az iskolákra vonatkozó célzattal, jellegzetesen megmutatkozott az 1623. évi komjáti zsinaton. Az itt megállapított egyházi törvényeknek egyik cikke megbélyegzi a szerelmi dalokat:

„Némely kicsapongó tanítók és tanuló ifjak, mivel nincs jó lelkiismeretük és sem Istent nem félik, sem az embereket nem tisztelik, nemcsak szerelmes dalokban gyönyörködnek gyalázatosan, hanem szeretőket is szerezvén, éjjel-nappal azok házához járnak. Istentől az egyházak üdvös igazgatására vett hatalmunknál fogva komolyan megparancsoljuk azért, hogy a szerelmi dalok tűzbe vettetvén végkép megsemmisíttessenek s mind a tanítók, mind a tanulók tisztességes életet igyekezzenek élni, különben az ilyen minden emberi szeméremből kivetkőzött ifjak, ha egyszer az iskolából kitiltattak, mint becstelének, az egyházi szent szolgálatra később sem léphetnek, sem ifjúságukban más iskolák vezetésére nem bocsáttatnak, mint a világ szemetei s az egyház megrothadt tagjai.”¹

Az ilyen haragos törvény mindennél jobban bizonyítja, hogy a diákság ifjú vére a zordon vallási fegyelmű református iskolákban sem tudott vízzé válni, s a törvényes ellenőrzést kijátszva, titokban élvezte az érzékcsiklandozó tartalmú költeményeket, melyek részint ott készültek az iskola falai között, részint kívülről szivárogtak be oda, de közülök még

¹ Idézi Pintér III. 330.

kéziratban is csak nagyon kevésnek a szövege maradt reánk. Ilyen pl. a Szencsey-kódexnek az a bennünket most közelről érdeklő dévaj verse, melyben a debreceni menyecske a deák-ifjakért hevül; szerinte egy deák többet ér hatvan katonánál, szót sem érdemel mellette a paraszt vagy a mesterember.

*„Ládd-é édes komámasszony, mely drága az deák,
Olyan ritka, mint az mezőn basilikum-virág.”*

Alig kétséges, hogy debreceni diák volt a szerzője ennek a tréfás költeménynek és sok más effajta versnek. Valóságos zug-irodalom, hogy úgy mondjuk: irodalom alatti irodalom tenyésztett a debreceni Kollégium diák-szobáinak borszagú és pipafüstös levegőjében.

9. Alkalmi (iskolai) költészet

Volt azonban a „kollégiumi költészet”-nek egy engedélyezett, sőt azt mondhatjuk: kötelességszerű fajtája is; és minthogy ez túlnyomó részben a lírai műfajhoz tartozik, itt kell róla megemlékeznünk. Fentebb már említettük, hogy a középfokú iskola-tagozat ötödik évfolyamát költészeti osztálynak hívták, s ebben a költői mesterség gyakorlása a rendes tantárgyak közé tartozott, mintegy a mai házi és zárthelyi írásbeli dolgozat szerepét töltötte be. Akik aztán a költészeti iparos-üzem e tanoncai közül kitűntek szóbőségükkel, könnyed verselésükkel, hatásos ötleteikkel, csattanós rímeikkel, azok hivatalos helyről gyakran kaptak megrendelést ilyen vagy amolyan költemény gyártására.

Az *alkalmi* költészet gyári nagyüzeme volt ez, egy nagy szélmalom, melynek vitorlái a legkisebb szellőtől is forogni kezdtek, a kövek-hengerek dörzsölték egymást, a sziták ütemesen zakatoltak, akár volt megőrlésre méltó gabona a garatban, akár nem. Az egyházi, városi, iskolai élet ünnepelesebb alkalmaihoz elmaradhatatlanul hozzátartozott ez a gombnyomásra működő diák-költészet. A Kollégium pártfogóinak és előjáróinak, vagyis az egyház és a város legtekintélyesebb egyéneinek születésnapjára, nevenapjára, házasságuk napjára, vagy ennek évfordulóira, gyermekeik keresztelőjére, a főispán beiktatása ünnepére, nevezetes vendégek érkezésének, jelesebb emberek halálának vagy temetésének s más efféle eseményeknek örvendetes vagy gyászos alkalmára pontosan és tömegesen, néha aggasztó mennyiségben érkeztek a versszállítmányok, a Kollégium életének két első évszázadában nagyobbbrészt latin nyelven, aztán egyideig körülbelül egyenlő arányban voltak a latin és a magyar nyelvű termékek.

Mindez természetsszerűleg a lírai műfaj keretébe tartozott, hiszen az említett alkalmak vagy ódát, vagy elégiát, vagy epigrammát kívántak. A vers-alak rendszerint hexameter vagy distichon volt (nagyritkán egyéb

görög-latin strófa-szerkezet), vagy pedig a kényelmes alexandrinus-sorok. Ez alkalmi költemények hangneme szinte óhatatlanul nyakig merült a magasztaló, udvarló, hízelkedő nagyotmondás áradatába, s ennek a nagyotmondásnak is mindössze néhány ötlete, hasonlata, szójátéka, beszéd-fordulata ismétlődött a megszokásig, az agyoncsigázottság unalmáig.

A versírás tanonc-évei alól felszabadult kollégiumi ifjak aztán mesterségbeli ügyességüket széthordták az ország minden tájékára, s egész életükön át alkalmi versfaragói maradtak egy-egy szűkebb-tágabbkörű vidéknek, mint lelkipásztorok, tanítók, kántorok. Különösen ez utóbbiak jutottak nagy hirhedtségre azzal a kötelességszerű s némi mellékjövedelmet hajtó „költői” működésükkel, melynek műfaji neve: *búcsúztató*. A falusi református temetéseken nem mindig jutott szerep a lelkipásztornak; a legtöbb temetés nem volt „prédikációs”, még csak „imádságos” sem, hanem egyszerűen „énekszós”, vagyis a kántor végezte néhány iskolás vagy iskolavégzett gyermek „segédletével” a halotti szertartást. De mikor szép és okos lelkési szereplés emelte is magasabbra a gyászünnep színvonalát, a kezdetleges ízlésű közönség olyankor is alig várta, hogy a kántori verses búcsúztatóra kerüljön a sor, mert ez aztán leereszkedett a hallgatóság értelmi és ízlésbeli színvonalára, s a halottnak a nevében elmondott rigmusaival, a közelebbi-távolabbi rokonok névszerinti megszólításával, az elérzékenyítés jól bevált és évtizedről-évtizedre ezerszer ismétlődő közhelyeivel, kacsaringósan tudákos kifejezéseivel, pattogó rímeivel sikeresen megrikkatta őket. A kollégium-végzett kántor eleinte valószínűleg restelkedett e mondvacsinált alkalmi versek silánysága miatt, de lassanként megalkudott a kényszerű helyzettel, ízlésében fokozatosan hozzá is sülyyedt környezetéhez, s végül mindössze annyi maradt meg költői becsületérzéséből és ítélőképességéből, hogy legolcsóbb és legrosszabb búcsúztató verseire vonatkozólag — a közismert adoma szerint — előzetes figyelmeztetésként kijelentette a megrendelő családnak: ezeket magam sem ajánlom.

Sajnos, az ízlésnek fejletlenül alacsony foka vagy helytelen irányba fajulása nemcsak falusi különlegesség volt, — magát a Kollégiumot, a benne működő tudós tanárokat s a belőle kikerülő tehetséges ifjakat is többnyire ez jellemezte. A leoninus verselés mód kalapáló-kelepelő lármáját, az ugyanazon magánhangzó kirekesztő szerepeltetésével mesterségesen egyhangúvá tett verselő erőlködést nem ízléstelenségnek, ferdeségnek, mókázásnak érezték, hanem a költészet bajnoki mutatványának s a magyar nyelv diadalának. Nem untak rá az afféle verssorok kiagyalására, melyben a római számjegyeket jelölő betűk fordulnak elő, ezeket nagybetűkkel vagy vastagabb betűkkel különböztette meg a többitől a nyomda, s e megjelölt betűk számértékének összege a vers keletkezésének vagy a megénekelt eseménynek idejét határozta meg; az ilyen verssorok neve *chronostichon* volt. A divatos költői játékok közé tartozott az *anagramma* néven ismeretes betűcsere is.

... Most pedig olvassuk el a *Felelet a Mondolatra* című munkából annak a szatirikus költeménynek néhány sorát, amelyben Kölcsey Ferenc pellengére állítja a Kazinczy-ellenes alföldi magyarság irodalmi termékeit; meglepődve látjuk, hogy Kölcsey 1815-ben, mondhatni, irodalomtörténeti tisztánlátással, néhány tömör hexameter-sorban mindarra rámutat, amit mi fentebb elmondottunk. Nem hiába volt ő tizenhárom éven át a debreceni Kollégium növendéke. A szóban levő költeményt (*Högyészi Högyész Márton — Bohógyi Gedeonhoz*) Kölcsey gúnyiratnak szánta; az idézendő részletben még csak torzítást sem igen találunk, tárgyilagos jellemrajznak is elfogadhatjuk:

„Lássd ott a'ki röhög, amaz ott lakodalmi Poéta
 És amaz ott mellette nevek napjára köszönget
 Most is hajbókol a' kívánság zeng ajakáról
 Ennek utánna pedig ki miként Heraclitus ott sir
 Könnye tsorog kesereg búsúl a' kába világon
 Holtakat énekel az 's bútsúztat az itt maradóktól
 Látod amazt melly nagy gonddal jár erre 's amarra
 Annak bölcs fejiben tsuda szép Chronosticon érik.
 Hát amaz, a'ki amott a' porban ír? Anagrammát
 Készít, Sokrates illy szép Böltsesség' Ura nem volt
 Lúgos kántától legyen ámbár homloka nedves
 Egy más fészékben hangos Leoninusi versek
 És tsuda szép rímek készülnek 's mennyei lelkek
 (O tsuda) É-vel megterhelt szekerekbe lebegnek
 'S Á-val az árva hazát gyakran katzagásra fakasztják...“¹

A pamflet-írónak nem sikerül eltorzítania a valóságot, torz már maga a valóság. Az az áthidalhatatlan ellentét, amely a debreceni Kollégium legkiválóbb végzett diákjainak nyugateurópai tapasztalat-émlékeit elválasztja mindattól, amit visszajövetelük után itthon látnak és hallanak: végzet-szerű könyörtelenséggel torzítja különccé, furcsává, felemássá a jobb sorsra érdemes tehetségeket. De különbségük azt is bizonyítja, hogy, ha nem tudnak a művelt nyugat színvonalán megmaradni, hozzáidomulni sem tudnak többé teljesen az itthoni viszonyok kicsinyességéhez, hanem vergődésükkel akarva-akaratlan a jövődő útcsinálóivá lesznek.

10. Kalmár György

A fiatal Kölcsey hexameter-sorokban gúnyolja a Szatmár neve alá bujtatott Debrecennek és vidékének parlagi-maradi versíróit, de nem gondol arra, hogy a magyar hexameteres verselés egyik legkorábbi és legbuz-

¹ Lásd: Régi Magyar Könyvtár. Szerk. Heinrich Gusztáv. 11. sz. Kiadta Balassa József. Bpest, 1913. 59. l.

góbb úttörője, Kalmár György is a debreceni Kollégium neveltje volt. Igaz különben, hogy, ha eszébe jutott volna Kalmár György Kölcsynek, újabb alkalma nyílt volna a gúnyolódásra is, mert a Kalmár György egyénisége jellemző példa arra, hogy a debreceni Kollégium nevelése milyen furcsa vegyülékké olvasztott a diákjai lelkében erkölcsi puritánizmust és modorbeli félszogséget, sokoldalú tudást és tudománytalan rögeszméket, világjáró nyughatatlanságot és az anyagi jólét iránti igénytelenséget, a Habsburg-uralkodócsalád előtti udvarló meghunyászkodást és a magyar faj dacos, büszke, elfogult szeretetét.

Kalmár György (szül. 1726-ban) elvégezvén közép- és főiskolai tanulmányait Debrecenben, kiment külföldi egyetemekre Németországba és Angliába, s ott főként keleti nyelvek tanulásaiba merült. Nehány évig a kecskeméti református iskola tanítója volt. Kis-Ázsiában is járt, nyelvünknek a törökökével, tatárokéval való rokonságát kutatva. Legnevezetesebb munkája, az 1770-ben megjelent, nyelvészeti és stilisztikai tárgyú *Prodromus* egy eszes és tudós ember szellemi különcködésének jellegzetes terméke. A magyar hangok jelölésében annyira szabatos akar lenni, hogy helyesírása elfogadhatatlanul bonyolult, nagyigényű s még hozzá következtlen is; szerinte a magyar ábécé 88 kisbetűből s 58 nagybetűből áll; hogy ez utóbbiak száma miért kisebb amazokénál, nem tudjuk. Az ige-ragozás terén meg épen megmosolyogtatóan „eredeti”; szerinte a magyar ige jelentőmódjában tízféleképen lehet képezni a régmúlt időt, húszféleképen a jövőt, stb. Mindez nem tartozik most reánk. De kitér a verstan és a stilisztika mezejére is, némely árnyalati szempontok agyafúrt megkülönböztetésével, nem ritkán nevetségbe fulladó ötletekkel. Az még hagyján, hogy a rímek egy- és többszótagúsága alapján szerinte van: *carmen elegans, haud inelegans, exquisite elegans, — bene elegans, perelegans, elegantissimum, exquisitissime elegans*. De az már meghökkentő helyesírási elv, ahogyan ő a magyar beszéd művészi hatását, a mondanivaló nyomatékosságát a mássalhangzók kétszeres-háromszoros megismétlésével fokozza tetszés szerinti, helyesebben szólva: a célnak pontosan megfelelő mértékig. Pl. a *csuda* szó annyit jelent, mint a latin *miraculum*, *csudda* — magnum *miraculum*, *csuddák* = magna *miracula*, eaque multa ac varia; *ok* = causa, *okk* = gravis causa; *nem* = non, *nemm* = plane non, absolute non.

E könyvnek azonban nem ez a bogaras-tudákos első fele érdekli a magyar irodalom multjába tekintő jelenkort, hanem a könyv második fele; amaz latin prózában írt elméleti fejtegetés (1—203. lap), emez hatodfélezer magyar hexameter-sorból álló példamutatás az anyanyelvünkön való időmértékes költői gyakorlat terén (204—426. lap, *Summa* címmel). Gyarlók ezek a hexameterek, de — magyar nyelvűek. Irodalmunk történetének tudománya hálásan könyveli el Molnár János szepesi apátnak azt az érdemét, hogy egy 1760-i munkájába elszórtan mintegy félszáz magyar hexameter-sort vegyített, többnyire latin klasszikus költők műveiből vett idézetek fordításaiként. Sylvester János sikerült distichonjai

után hosszú időre elnémult a görög-római versművészetnek a magyar nyelvre való alkalmazása, jelentős lépés volt tehát Molnár János néhány-sornyi új próbálkozása. De a Kalmár György vállalkozása sem kevésbé jelentős. Magyar hexameterait — saját nyilatkozata szerint — 1761-ben írta, csak kinyomatásuk halasztódott 1770-re. A tízévi (de tulajdonképen csak egyévi) későbbiséget nemcsak a hexameter-sorok óriási számbeli többsége ellensúlyozza, hanem még inkább az anyanyelvéért rajongó magyar író hivatástudatának áhitatos komolyságú megnyilatkozása, lelkes riadója, apostoli programja, mely az anyanyelv művelését, a magyar nyelvű költészet gyakorlását, mint a nemzetvédelem legbiztosabb módját teszi minden derék hazafinak kötelességévé.

„Irk, kérlek, magyarul! óh irj, Magyarom, de magyarrúll!
Irk, a-mikép' tetszik, szabad Irás-al, av' Vers-el.
Lepj, ha akarsz, kötözött, va' szorított lábbal, akár mint.
De, ha ugyan teheted, minden-kor' lépj kötözött-el.
S a-mi-időn látod; másnak kedvesb a-szorított;
mert könnyebb: enged'd, szabadon fusson av' ugorjon.

— — —
Monddom azért, s kér'lek, Magyarom, gyakorol'd magad e'ben.
Órák-ként irogass, ha lehet: ha nem; av' napok-ként:
hadj-ha nem-is minden-nap': avagy csak minden hetek-ként.
Nyerd te-magadnak időt: az-idő mint hoza magával,
Szánj e' dologra-' s időt: az -idő mint hoza magával.
Minden két' heteken írhat szász verset av' ötvennt.
Másnak-is adj ösztönt: s irass hússzat va' kevesbet.
A-negyedik s tizedik Magyarunknak-is adj, nosza, ösztönt:
s irattass vagy irattattass vele tízzet av' öttöt.
Mindent, a-mit ezen szemeim még-láttak a-földön;
s mindent, a-mit ezen füleim hallottak akár-hol;
s mindent, a-mit igen-jól meg-kísérte az-elmém;
mind azokat, monddom, ha lehet, meg-kell nekem írnom.

— — —
Sok szó kell nekem: s szükséges a-sokra a-sok szó.

— — —
Mondom azért, minden szót szedj-össze magadnak!
Edj-is, akár-honnan kapod, el-ne maradjon azokból.
S minden-féle külön szóllás formáit irass-le:
szükség meg-vi'sgálni: tulajdonképen, egjéb-kép's,
mit fogtak, s szoktak ma, jelenteni, itt-is, amott-is.
Honnan eredtek azok? és micsoda régi szokásból?
Vagy mi-nemű újab dolog adta előnkbe a-szánkba?
A-mi-időn immár ezeket mind eszbe-vehetted:
s ugj vadynak, valamint a-két'-tiz újod, előtted:

meg-láss'd, micsoda jó izűn s könnyen irogathatsz;
mint-ha ugyan lépes-mézben levesedne a-pennád!

Igi kell hát, Magyarom, én Vérem, drága Barátom!
igj kell, igj, magadat gyakorolva gyakorlanod e'bben!
Mind edj-másra-való képest tusa'kodnotok igj kell!
Igj tusa'kodva reá-mehetünk még arra-'s idővel;
minden igénk jelesebb s szebb lészen a-Franczia Mot-nál...¹

Dadog ez az ember, de prófétai látomását dadogja álmokóros nemzete fülébe. Hexameterei poétikai szempontból nagyon kezdetlegesek, de szellemtörténeti értékük igen nagy: a magyar irodalmi megújulás korának egyik legtudatosabb úttörője írta őket. Kalmár György Veszprém megyében született, s nem véletlenül került a debreceni Kollégiumba; a Dunántúl legnyugatibb végeiig az egész magyar reformátusságnak Debrecen volt az anyaiskolája. S a Kalmár példája, közelebbről a fentebbi sorokban ismertetett *Prodromus* című munkája érdekes módon világít bele a debreceni Kollégium szellemébe, e szellem kettős arculatába.

E szellem egyik oldalának a tanárikar a képviselője, mely az iskolai törvény alapján áll, s a tudós gőg kisebb-nagyobb fokáról néz le az életre, tiltja a Kollégium falai között a magyar nyelven való megmukkanást. A Kollégium szellemének másik oldala az ifjúság lelkében tükröződik; egy kétezer tagú diák-köztársaság él az iskola kapuján belül, önkormányzatának sáncai fokozatosan töredeznek, de azért erős, néha a bőrében férti nem akaró testületi tudat hevíti e kis diák-állam polgárait, s e polgárok színmagyar fajtájúak, a néhány ezreléknyi kivétel igazán csak megerősíti a szabályt: azért van köztük évenként 20—30 felvidéki tót és szepességi német ifjú, hogy ebben a színmagyar környezetben rövid idő alatt megtanulják a magyar nyelvet, s megismerjék a magyar érzést, magyar gondolkozásmódot. A *Prodromus* tartalmának is egyik oldala latin nyelvű és tudós jellegű, a másik oldala magyar nyelvű, költői jellegű, naív és rajongó szellemű. A két oldal épen nem mondható egymással zavartalan összhangba olvadónak, mint ahogy általában a diákság és a tanári kar között is a Kollégium történetének egész folyamán gyakoribb a kölcsönösen merev és feszült viszony, mint az őszinte kölcsönös bizalom. A magyar irodalmi érdeklődés kivirágzása vagy termékennyé válása szempontjából azonban szerencsére a tanárság és diákság közötti súrlódás époly kedvező körülmény lehet, mint egy-egy kiváló tanárnak nagy tekintélye és népszerűsége. — Kazinczy váltig hangoztatta, hogy Kalmár György Szilágyi Sámuelnek, a későbbi

¹ A mai nyomda-technika nem tudja pontosan kielégíteni Kalmár György helyesírási igényeit. Ő pl. kétféle *j*-betűt alkalmaz: az egyik felett pont van, a másik felett nincs; az *ő*-betű önála olyan *o*, amely felett egy kicsiny *e*-betű és egy vonás van; a magánhangzó hosszúságát némely esetben nem vonással, hanem a francia accent circonflexe-hez hasonló kúpos ékezzettel jelöli, stb.

püspöknek tanítványa volt a debreceni Kollégiumban, s hogy Szilágyi megelőzte tanítványát magyar hexameterek s más időmértékes versek írásában. Lehet; de minthogy ezek elvesztek, Kalmáré marad az elsőség érdeme. Különben Kazinczy, amilyen csodálattal és kedvvel beszél a daliás-világias Szilágyi Sámuelről, épúgy nem szalaszt el egy alkalmat sem, hogy Kalmár szurtos-különc egyéniségét nevetségessé tegye.¹

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹ Pályám emlékezete. (Abafi-kiad.) 61., 62., 261. l. — Magyar Pantheon 119.

III. CSOKONAI ÉS KÖLCSEY KORA (1773—1815)

11. A „jó“ (teológiai), az „igaz“ (racionalista) és a „szép“ (esztétikai) elvének egymással való surlódása

A XVIII. század közepétől kezdve rohamosan elborítja Nyugat-Európát a „felvilágosodottság“ néven ismert racionalista szellemi áramlat, s behatol az egyének és közösségek életének egész területére: a tudomány, a vallás, a művészet, a politika világába. Nyugat-Európának földrajzilag is Bécs volt a keleti határpontja, műveltségi értelemben pedig még inkább. Az Európa kellős közepén fekvő Magyarország már nem tartozott a művelt nyugathoz, csak *védőbástyája* volt ennek. Műveltség, európai látókör, nemzeti öntudat tekintetében sohasem volt az állapota olyan szomorú, leromlott és kilátástalan, mint a XVIII. század közepe táján, mert a Habsburg-uralkodócsalád bécsi kormányának ekkorra sikerült megbénítania azt a művelt nyugati államokkal való rendszeres kulturális érintkezést, amelyet a magyarországi protestáns, köztük a tiszta magyar fajú református anyaiskolák fejlesztettek volt ki. De a korszellem beszívárgását semmiféle határsorompó és könyvvizsgálat nem tudja teljesen megakadályozni. Lassanként Debrecen lelki arculatán is észrevehető a korszerű változás. A Kollégium, mint a város értelmiségi rétegének nevelője, néhány tanára révén maga is cselekvő részese ennek a változásnak, viszont a külföldet járt debreceni polgárok némelyike kényszeríti is a Kollégiumot egy-egy korszerű lépés megtételére. Az átalakulás fokozatos. Pl. Hatvani István mint hívő református és mint lelkipásztor szilárdan megmaradt élete végéig a helvét hitvallás ortodox értelmezésének álláspontján, tudományos világnézetét azonban már a felvilágosodottság jellemzi: külföldön vásárolt könyvei között ő hozta haza a debreceni Kollégium számára Bayle *Dictionnaire historique et critique*jét is. De nem mindenki lelkében tudott békésen megférni egymással a vallás és a tudomány világnézetalakító igénye; főként a kiforratlan eszmevilágú diákság között voltak olyanok,

akik a racionalizmus itálától többé-kevésbé megkótyagosodtak, s az ilyen tanítványok viselkedése fájdalmas csalódást is okozott élete vége felé a nagyérdemű Hatvani professzornak. Még egy emberöltő múlva, Kölcseynek is Bayle „hasonlíthatatlan” lexikona volt legkedvesebb, döntő hatású diákkori olvasmánya.

A kétféle világnézet kölcsönösen idegesítette egymást. Az egyház és az iskola hagyományos szelleme megtámadottnak érezte magát a józan ész tapasztalati körére szorító tudományos gondolkozásmód részéről, viszont a racionalizmus hívei — ha papok-tanárok voltak is egyébként — türelmüket kezdték veszteni az egyoldalú teológiai szellem érvényesülésének láttára; sokan voltak ilyenek a protestáns egyházak kebelében is, a római katolikusban is, és nagyobb részüknek jóhiszeműsége kétségen felül áll. Van valami rokonszenves vonás pl. Virág Benedek pálosszerzetesnek abban a csendes kifakadásában, melyet egy 1804-ben Kazinczynak írt levele őrzött meg:

„Sok, igen sok köztetek (meg botos!) a' Gamarista. Mind nálunk, mind nálatok megmarad örökre a t h e o l o g i c u s f u r o r , — Oh soká rokon véren hízott szörnyeteg! — ha tsak a' h u m a n i o r a s t u d i a , a' mint neveztetnek, és igazán! megnem szelidítnek bennünket! Szeretnék akárhol a' ti vidéktekben egy az enyémhez hasonlatos érzésűvel néha-néha levelezni, de olyannal, ki engem ne vinne Arabiába, Persiába, sem pedig Jerusalem porába d a g e s c h e k e t keresni...”

Virág Benedek levelezésbe próbált bocsátkozni Budai Ézsaiással is, a debreceni Kollégiumnak már akkor is nagyhírű tanárával, de — egy későbbi neheztelő nyilatkozata szerint — Budaitól még csak választ sem kapott.

Azon a résen át, amelyet a vallásos világnézet egyeduralmának kőfalán a tudományos vizsgálódás elve ütött, lassanként az emberi életszemlélet harmadik iránya is növekvő bátorsággal igyekezett országszerte is, a debreceni Kollégiumban is, egyenlőrangú félként elfoglalni helyét két társa oldalán. A jó és az igaz elvének területe mellett a szép szempontja is követelte osztályrészét. Ennek a háromféle világszemléleti módnak testvéri összhangban kellene megférnie egymással, de ez összhang megvalósulása az emberi élet legritkább jelenségei közé tartozik. Jóformán sohasem szűnik meg közöttük a határvillongás, az illetékesség kérdése körüli peres eljárás. Ma, a XX. század negyedik évtizedének küszöbén még elmérgesettebb ez a kérdés, mint volt abban az időben, melyről most beszélni akarunk. Igaz, hogy ez a folytonos határvillongás igen érdekes és tanulságos látvány is. Mi a szép elvének érvényesülési területét igyekszünk szemügyre venni, de akaratlanul is tanui leszünk a másik két világnézeti szemponttal való békés érintkezéseinek és ellenséges surlódásainak.

12. Az 1773. év, mint korszak-kezdet

Irodalmunk megújhodási korának egyik szép vonása, melyre korábban nem volt példa, az, hogy egyidejűleg az ország minden részében fellobogott a magyar nyelv féltő szeretetének, hazafias és költői ihletű művelésének lángja. Debrecen is hamarosan bekapcsolódik a lelkes mozgalomba. Első nyilvános irodalmi fellépése volt ez, s a korszak második felében egyik legjellegzetesebb ütközőpontjává lett az erjedő magyar irodalmi közszellem ellentétes irányú ízlésáramlatainak.

Irodalmunk megújhodási korát 1772-től, Bessenyei György írói fellépésétől szokás számítani. A mi Debrecenhez igazodó mostani szemléletünk mindössze egyévnyi módosítást tesz ezen az időpont-megállapításon. Az 1773-i esztendőnek magában véve nincs irodalomtörténeti jelentősége, mégis fogadjuk el ezt korszaknyitó dátumnak, mert ha Debrecen irodalmi dicsőségének mindmaig legmagasabb pontjáról tekintünk szét, a mult irányában ez az évszám jelöli látóhatárunk szélét: ekkor született Debrecenben Csokonai Vitéz Mihály. Vajjon a debreceni Kollégium életének magyar irodalmi vonatkozásairól szoltunkban lehetne-e mellőznünk Csokonait csak azért, mert a főiskolai magyar irodalmi külön tanszék létesítésének még a gondolata sem merül fel az ő életében, sőt jósokáig halála után sem? ¹ A kollégiumi ifjúság későbbi nemzedék-sorozatának mindegyike tudatosan Csokonaitól számítja a maga magyar irodalmi önképzésének történelmi folytonosságát.

13. Hatvani István hatása — Pálóci Horváth Ádám — Debreceni természetrajz-tudósok

A XVIII. század második felében négy olyan kiváló tanára volt a debreceni Kollégiumnak, akiknek oktatói tevékenysége jól benyúlt a Csokonai születése utáni időbe is. Ezek: Hatvani István (1749—86), Varjas János (1752—86), Sinai Miklós (1760—91), Szathmári Paksi István (1747—90). Budai Ézsaiás tanári működése pedig Csokonai debreceni diákpályájának utolsóelőtti évében (1794) kezdődött.

Hatvani Istvántól magyar nyelvi vagy épen irodalmi ihletést nem kaptak tanítványai, mert Hatvani a latin nyelvű tudományosságnak volt európai színvonalú, jellegzetes művelője. Alapítványt is olyat tett a deb-

¹ Csak maga Csokonai érezte, mily szép intézmény volna egy *aestheticum auditorium* „a véle való kisdied bibliothéakáskával együtt“, s lelkét bizonyára sokszor foglalkoztatta annak a professzornak feladata, „aki a magyar poesisre és eloquentiára oktatná az ifjakat, de már nem classisi, hanem academiai módon“. (Gondolatok a hazánkbeli szép literatúráról.) — Idézi S. Szabó József: Nyelvünk és irodalmunk művelése a debreceni Kollégiumban. Pap Károly- emlékkönyv. Debrecen, 1939. 445. l.

receni Kollégium diákjai számára, hogy annak kamatait latin nyelven írt értekezéssel lehet elnyerni. A Kollégium tanári kara meg is hirdette hűségesen évről-évre a Hatvani-féle pályázat tételeit még a XX. században is, pedig akkor már régóta anachronizmus volt ennek az alapítványnak a célja; ezért aztán odajutott a helyzet, hogy évek hosszú során át előzetesen és hivatalosan kellett a diákok közül pályázókat „kinevezni“, s még így is több ízben meddő maradt a pályázat.

De a Hatvani nagy egyénisége rendkívüli hatást tett a fogékonyabb lelkű tanítványokra, s ezek későbbi munkásságán — még magyar költői termékeken is — megérezhető, sőt nyilvánvaló a mester szellemének nyoma. Igaz, hogy a racionalista felvilágosodottság kor-divata is egyengette a természettudományok iránti érdeklődés útját, de ez a körülmény magában véve semmiesetre sem tudja megértetni azt a feltűnő jelenséget, hogy ezidőtájt Debrecen író-emberei s a Kollégiumnak közelebbi-távolabbi vidékekre elszármazott írói tehetségű neveltjei úgyszólván kivétel nélkül buzgó és avatott természetbúvárok is voltak. Hatvani elsősorban a fizika tudósa volt, s külföldi hírnevét főként csillagászati tanulmányai alapozták meg. Ilyen irányú hatása legszembetűnőbb módon Pálóci Horváth Ádámot mutatkozik, a debreceni Kollégium diákságának e jellegzetes tagján. Jól meg is tanulta mesterétől a csillagászatot, annyira, hogy 1789-ben sikeres hírlapi vitába bocsátkozott egy berlini hivatalos csillagással. Minket azonban most nem ez a bátor kiállása érdekel, hanem egy másik, nem kevésbé merész vállalkozása. 1787-ben megírta, 1791-ben pedig Pozsonyban ki nyomatta *Leg-rövidebb nyári éjtszaka* című művét. Ez a munka műfaji tekintetben meglehetősen furcsa alkotás: *verses* csillagászat! A szaktudománynak nemzeti nyelven, sőt verses alakban, költői eszközökkel való népszerűsítése nem Hatvani-hatás, hanem korszerű irodalmi szokás. De épen a leglényegesebb pontban, a világnézet kérdésében fogadta el Horváth Ádám hűséges tanítványként mestere tanítását. Diáktársai közül sokra elragadt a vallási hitetlenség korszerű járványa, akkori nevén „naturalizmus“, mert e téren ha nem is bátorítást, de legalább büntetlenséget jelentett számukra a Kollégium hatalmaskodó jellemű főgondnoka, a felvilágosodottság bölceleti eszméinek híve, Domokos Lajos, — Horváth Ádám ellenben már műve elején siet erős hangsúllyal megvallani:

*„De azért a T e r m é s z e t e t nem tartom én Istennek,
Hanem, hogy ez tsudálatos, s az Isten Ura ennek.
Es így, mennél a természet szebb, és tökéletesebb,
A meg-foghatatlan Isten annál ditsőségesebb.
Es így a természetet is ha mélyebben vizsgálom,
Mi az Isten? s milyen lehet? jobb móddal el-találom.*

*Oh nem — soha a Bóltesség meg-nem homályosítja
A szemet, sem soha Istent nem hinni nem tanítja . . .“*

Sőt nem elégszik meg ilyen általános kijelentésekkel, hanem példa-eset kapcsán elismeri a *csoda* lehetőségét, azaz a bibliának a természet törvényei felett is érvényesülő tekintélyét: Krisztus halálakor a nap elsötétült, de ez nem „természeti” napfogyatkozás volt, hiszen holdtölte idejére esett, és az egész Földre egyformán kiterjedt. — Horváth Ádám e munkája esztétikai tekintetben igen gyarló; sem a vallásos hit mondanivalóját, sem a tudományos anyagot nem tudja szárnyára kapni a szerző nagyon fogyatékos költői ereje. Ebben a terjedelmes tankölteményben a „tan” elnyomja a „költemény”-t. Ilyen feladattal majd csak Csokonai tud győzelmesen megbirkózni.

Hatvani István nemcsak természettan-tudós volt, hanem nagyhírű gyakorló orvos és a debreceni gyógyszertárak felügyelője is, tehát a természetrajz területén is otthonosnak kellett lennie. A debreceni orvosok között mások is akadtak ez időtől kezdve, akiknek természetrajzi ismeretei messze meghaladták az orvosi oklevél elnyeréséhez szükséges mértéket. A természetrajz-tudomány — mondhatni — virágzó otthonra lelt Debrecenben, különösen a növénytan. Már a Kollégiumból magukkal vitték a diákok e tudomány iránti szeretetüket, akár a lelkipásztorságot választották élethivatásul (Diószegi Sámuel), akár orvosi pályára mentek (Földi János), akár katonának csaptak fel (Fazekas Mihály).

Hogy e névszerint említett három ember közül kettő a költészet terén is kitűnt, nem lephet meg bennünket. A tudományos ismeretanyag és a költői szemléletmód aligha olvadhat eggyé ösztönösebb könnyűséggel bárhol is, mint épen a növénytan — főként a virágok — tárgykörében. Az ekkortájt uralkodó rokokó-költészet természetszemlélete — a kellem szépségfajának körében érezvén jól magát — valósággal tobzódott a virágkultusz terén.

14. Varjas János — Gáti István

Varjas János a keleti nyelvek és a zsidó régiség tanára volt. Hogy e tantárgyait milyen sikerrel tanította, nem fontos reánk nézve. Az ő emlékét nem a szaktudása tartja fenn, hanem versírói működésének különlegessége. A magyar nyelv páratlan értékének bizonyosságai voltak szerinte az olyan költemények, amelyekben egyfélén kívül nem fordulnak elő más magánhangzók. Minthogy nyelvünk szavaiban aránytalanul sok az *e* hang, rendszerint *e*-magánhangzós verseket írt. A „költészetnek” ez az erőlködő fajtája bizony olyanforma furcsaság, mint mikor az ember a két lábon való járás helyett féllábon ugrándozik. Igaz egyébként, hogy féllábon ugrálni sem egyformán tud mindenki.

Varjas János csodálatos könnyűséggel ontotta az *e*-hangzós verseket, s jóleső elégtételt érzett, mikor állítólag az a barátja, akivel először olvastatta el a több mint félszáz versszakból álló *Megtért embernek énekjét*, nem vette észre a költemény különlegességét; Varjas büszke örömmel következtette

ebből az esetből, hogy versében nincs erőltettség, mert ha volna, az olvasó mindjárt észrevenné. Ma azonban nem igen értjük szerzőnk büszke örömét; ugyan mire való fáradság volt tőle a sok versszaknak *egy* magánhangzó segítségével való kiagyálása, — ha ebből az egész elme-tornából az olvasó semmit sem vett észre? Node a legtöbb olvasó bizonyosan észrevette, s a kezdetleges ízlésűekben nemcsak meglepődést, hanem tetszést is ébreszthetett ez a mesterséges egyhangúság, holott az épebb műérzék inkább az egyhangúság mesterséges, azaz tudatos elkerülését véli költőhöz méltó feladatnak. Akkortájt az efféle verselésben is, mint a közepükönvégükön összerímelő leoninus hexameter- és pentameter-sorokban is a „virtus” egy fajtáját látták, melyre más nyelvek nem olyan alkalmasak, mint a magyar. Pálóci Horváth Ádám így kel az effajta költészet védelmére:

*„Hogy olyan szabású verseket soha semmi féle nemzet nem írt ;
nem következik abból, hogy ezek rútak volnának. Sőt ez a Magyar
nyelvnek ditsőségire válik . . . De mit mondok ? elegenn-is talál-
koztak Menippusok a Magyarok között, a kik ugatás nélkül el-nem
mehettek ez találmány mellett.”¹*

Varjas Jánosnak azt az érdemét el kell ismernünk, hogy a latin nyelvű tanítás korában a magyar nyelv költészeti elsőségét hirdette és bizonyította, ferde eszközökkel, de egyenes, őszinte meggyőződéssel. Hatott is tanítványaira kétféle értelemben is. Egyrészt mulattak rajta, a saját módszerével kicsúfolták maguk között; „Verjes Jénes”-nek neveztették (Kazinczy is így nevezi egyik levelében); tantárgyára, a zsidó régiségekre való célzással pedig ezt a vaskos tréfájú körülírást alkalmazták reá: „Szeméremteste metszett nemzet nyelvének mestere.” Másrészt azonban tetszett is nekik az a különösködő, tudákos hetykeség, amely rikító hatásesszűközökkel dolgozik, de *ki is vágja a rezet*. Adomai légkör képződött a Varjas János alakja köré, s az ilyen légkör elevenen megőrzi az embert holta után is, sokkal elevenebben, mint bármily széleskörű vagy nagy mélységű tudományosság érdeme.

Varjas egymagánhangzós versei sokáig csak kéziratban forogtak közkezen Debrecenben. Végre a most tárgyalásunk körébe eső időszak elején, 1775-ben kinyomatta a *Megtért embernek énekjét*, latin címében hangsúlyozván, hogy ez az elégia első a maga nemében. Kapósságát bizonyítja, hogy hamarosan tönkreolvasták a debreceniek, úgyhogy harminc év múlva Kazinczy oly sok kutatás árán tudott belőle egy példányt megkeríteni, mintha valami középkorvégi ősnymtatványról lett volna szó. Kazinczy új kiadásában 1808-ban jelent meg a hirhedt költemény.² Kazinczy a deb-

¹ Magyar Hírmondó, 1786. 137. l.

² Varjas e költeménye Szőnyi Benjámin *Szentek hegedűje* című munkájának későbbi kiadásába szintén belekerült (hiszen megtért ember bűnvallomása a tartalma).

receni ízlés ferdeségét bélyegezte meg e kiadvánnyal, de ő sem tudott némi elismerés nélkül szólni Varjas verselő agyafurtságáról. Mindenesetre jól tette, hogy egy kor- és vidékjellemző irodalmi különlegességet megmentett az utókor számára. Mutatóban ideírjuk belőle a két első és az utolsó versszakot.

1.

*„Vétkeztem, jéh! vétkes fészekben;
Vétkes test s vér lett kezdetem.
Elnézem teljes életem:
Ezer s meg ezer esetekben,
Estem vétékben.*

2.

*Mert, vétkes lévén eredetem,
Egészen e sebes méreg,
És fenénél fenébb féreg
Megvesztegette természetem.
Kesereghetem.*

55.

*(Isten!) Ne késsél! Ne essem szégyenbe;
Kedveljed esedezésem
Szent nevedért e kérésem
Kegyelem székéhez menjen-be!
Teljesedjék-be!*

Kazinczyék támadásai ki is szorították az irodalmi nyilvánosság köréből ezt a fülbántó verselésmodot. De azért Varjas János mégsem maradt egészen követők nélkül. Ezek közé tartozott egyik tanítványa, a debreceni Kollégium neveltje, Gáti István (1749—1843) máramarosszigeti, később szatmári lelkipásztor. A Magyar Hirmondó 1782-i évfolyamában a 384. lapon olvashatunk tőle négy versszakot, mindegyikben egyféle, de versszakonként más-más magánhangzó fordul elő. Mint különlegességet idejegyezzük őket:

*„A' bánatnak a' kár s nyavalya az annya.
A' magzat Atyáknak s anyáknak arannya
A' Napnak áldással, ha van áradvánnya,
Van az azt várt háznak áldása márvánnya.*

*Nintsis itt min sirni, vig ki ki. Igy illik
Itt irigyis vig s fris. Biblisi sziv nyilik
Hiv Fillis ibrikit tisztítani ki viszik
Ki szinlik, frissitik, kin ki nyilt sziv hizik.*

*Bolond szomorkodjon most. Okos tomboljon.
Boldog pont! módoson gordon doromboljon.
Jól gondolt szót torok, gyors forgókon szálljon
Bokros gonoszokból oldozó, hogy ójjon.*

*Búsulnunk rút. Bútul bujjunk: ugy ujjuljunk.
Durczult bus Kuruczul búsult butsut fujjunk.
Urunktul húlt mustul kukukkül zuduljunk.
Hur zúg; bú pusztul 's fut, lud 's nyul hust szúrújjunk.*

15. Sinai Miklós

Sinai Miklós óriási tudású tanár volt, s bizonyára tiszteletet ébresztett maga iránt tanítványaiban; későbbi szomorú sorsára pedig nem lehet részvét nélkül gondolnunk. De a mi mostani szempontunkból inkább csak tagadólagoz értelemben van róla mondanivalónk. Történelmet és classica philológiát adott elő, a magyar református egyház történetéből pedig ő csinált főiskolai tantárgyat. A történelmi tanulmányoknál nem igen van alkalmasabb terület arra, hogy a költői ihlet kincseket találjon rajta. Sinai azonban összegyűjtött tárgyi anyagának töméntelen mennyiségével nem tudott termékenyítőleg hatni az irodalmi hajlamú diák-ifjakra, mert csodálatosan érzéketlen volt minden művészi alakítás, sőt még az egyszerű szerkesztés törvényei iránt is. Előadásai fárasztó hosszadalmassággal veszttek bele a részletekbe, nem érvényesült bennük az arányosító, kikerekítő kéz, a lényegtelen mozzanatok nem rostálódtak ki a lényegesek közül, ezért aztán ezek az előadások nem is tudtak szemléletesekké, képzeletingerlőkké lenni. És volt még egy másik árnyoldala is ennek az egyébként kiváló egyéniségnek. Ez a hajdúbagosi születésű, nemesi származású, tősgyökeres magyar ember a debreceni főiskolai tanszéken nemcsak közömbös tudott maradni az ébredezni kezdő nemzeti közszellemtől egyre hangosabban sürgetett magyar nyelvű tanítás eszméje iránt, hanem egyenesen ellen-szenves volt ez neki, s a műveletlenségre vivő útnak minősítette: „via ad barbariem“. Azt mondják, hogy elfogultságának főokát halálos ellenségének, Domokos Lajosnak személyében kell keresnünk, ez t. i. lelkes híve volt az oktatásügy modernebb tételének s a magyar nyelvű tanítás elvének. Ha igaz ez a feltevés, Sinaira nézve nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmény; a magyar tanítási nyelvet ellenző viselkedésének e szerint nem is elvi meggyőződés, hanem személyeskedő indulat volt a forrása.

Szathmári-Paksi István is a történelemnek s a görög-latin nyelvnek és irodalomnak volt a tanára. Értékes embernek kellett lennie, hiszen 1785-ben szuperintendenssé választották; a mi szemünkben az is rokonszenvessé teszi őt, hogy püspöksége idején is folytatta tanári működését. De negyvenhárom évi tanári működéséből csak tizenhármát töltött a történelmi-classica-philologiai tanszéken, 1760-ban sietett ezt felcserélni a teológiai tanszékkal, munkái is mind teológiai vonatkozásúak. Nem tudjuk tehát jól megítélni, vajjon milyen szellemben adta elő a történelem anyagát, figyelemben részesítette-e a hazai vonatkozásokat, s tanítványainak értelmén kívül miként igyekezett hatni érzelmeikre, világnézetük kialakulására. Hiszen a diák-ifjak lelke a szerelem mellett a hazafiság eszmé- és érzésvilága iránt legfogékonyabb, s a nemzeti és vallási önvédelem szakadatlan megpróbáltatásai között a színmagyar-református debreceni Kollégium ifjúsága számára a hazafias történelem-tanításnak — úgy gondoljuk — a mindennapi kenyér szerepét kellett betöltenie; a szerelem mámorító itala mellett ez a legtermészetesebb tápláléka, ihlet-anyaga a serdülni kezdő *költői* tehetségnek is... Sem Sinaitól, sem Szathmári-Paksitól nem maradtak reánk e nemű munkák, annál fontosabb hát számunkra Budai Ézsaiás magyar nyelvű, háromkötetes műve nemzetünk történelméről.

17. Budai Ézsaiás, Kalmár György, Péczeli József, Gáti István, Göböl Gáspár, Pálóci Horváth Ádám túlságos lojalitása

Magyar Ország Históriájának kötetei 1805-ben, 1808-ban és 1812-ben jelentek meg először, de korábbi kutatások eredményei; a második kötet megjelenésekor Budai már el is hagyta a Sinaitól rászállt történelmi és görög-latin tanszéket, s átment a teológiaiakra, de kötelességének érezte, hogy segítsen az eredményes oktatást egyre lehetetlenebbé tevő tankönyvhiányon. Alapos és rendszeres munka a Budai Ézsaiásé, de a mohácsi vész utáni időket tárgyaló II. és III. kötet a mai olvasóra lehangolóan, kiábrándítóan hat, mert megdöbbentő példája annak, hogyan kellett alakoskodniok, igazságérzetükön durva erőszakot elkövetniök a református magyarság legjobbjainak. A tanítási órákon bizonyára éreztetni tudta Budai Ézsaiás, ha talán nyíltan nem is, legalább tekintetével vagy egy-egy sokatmondó mozdulattal, hogy a magyar nemzet történelmének némely részleteire vonatkozólag nem igazi meggyőződése az, amit könyvében megírt. Nyíltan ott is aligha beszélhetett, mert akkoriban mindenütt besúgók (*auscultansok*, „fülesbaglyok”)¹ kémkedtek. De a debreceni Kollé-

¹ Mészöly Gedeon: Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje. 1939. 13. l.

gium tősgyökeres magyarságú diákjai nemcsak szóból értettek, hanem a helyén alkalmazott szótlanságból is; a tanórán hallottaktól siettek fertőtleníteni a lelküket titkos összejöveteleken a „Csittvári krónika”-féle orvossággal.

Mint kortörténeti jellemző adatra, rá kell mutatnunk arra, hogy a szatmári békekötés óta, különösen pedig Mária Terézia trónralépte óta a birodalmi és a katolikus egyházi politika együttes erőszaka egyéb eszközök mellett a könyv-cenzúrával miként kötötte gúzsba a hazafiúi és vallási meggyőződés sajtóbeli megnyilvánulását. Budai Ezsaiás nem akarhatta, hogy könyvét a kormányhatóság elkoboztassa, ezért bizonyára vérző szívvel és belső szégyenkezéssel fogalmazta meg könyvének pl. némely Habsburg-uralkodókra, aztán II. Rákóczi Ferencre vonatkozó részeit, amazokról hízelkedő, emerről pedig megrovó hazugságokat írván; I. Lipót királyt „Nagy”-nak nevezi, Rákóczit pedig hazaárulónak rajzolja. A II. Rákóczi Ferencről szóló rész¹ nem egyéb, mint jól megszerkesztett vádirat Rákóczi ellen. A fogalmazás hangnemét eléggé jellemzi a következő pársornyi idézet :

„Rákóczy Ferentz fogságra esvénn, Mentőlevelet küldött a' Császárhoz, és magánn az által akart segíteni : de midőn észrevette, hogy az ő bűne sokkal nagyobb, mint sem egy könnyenn ki szabadulását reménylhetné, tsalárd útonn módonn kiszökött a' tömlőtzből, és magát Lengyel Országba vette”, nem sokkal később pedig „arra vetemedett, hogy a' mit eddig csak alattombann forralt, most már nyilván munkába vette . . .”

Nagyon vigyáz a nyelvére Budai Ezsaiás olyankor, mikor a protestánsok helyzetéről kell beszélni. A tárgyilagosság netovábbjának látszhatik első tekintetre, de voltaképen a forró kását kerülgető óvatosság az a mód, ahogyan pl. Bocskai István történeti szerepének kérdéséhez nyúl hozzá:

„Fegyverre lett kelését nem egyformánn beszéllik, 's nem egy okból magyarázzák a' História-trók”; Bocskai „Várad környékénn való jószágibann . . . magát úgy viselte, mint híve Rudolf Császárnak. Itt a' szokott kérdésbe jönni : valyon igazánn tselekedte-é ezt Botskai István; vagy pedig tsak tettetésből? Bethlen Farkas . . . úgy szintén Báró Mikó Ferentz, kézírásbann lévő Históriajábann, az első mondják : de Istvánnffi Miklós az utolsót állítja . . . Annyi bizonyos, hogy Botskai István, Prágából lett visszaindulása után, magaviselésével a' Rudolf Császár bizodal-mát megnyerte. . .”²

¹ III. köt. 11—67. §., 19—96. l.

² II. 203—204. l.

Tehát Budai Ézsaiás végül sem vall színt Bocskai viselkedése őszinteségének kérdésében. A Carolina Resolútiót egy szónyi bíráló nélkül ismerteti,¹ stb. stb. Maga az is jellemző, hogy neki Rudolf is, I. Lipót is: császár, nem király. Munkája befejező soraiban aztán vastagbetűs alázattal hódol az akkori uralkodónak, Ferenc Öfelségének. (Nem tudjuk I. vagy II. számot tegyük-e a neve elé, azaz császárnak tekintsük-e vagy királynak.)

Azok között, akik Budai Ézsaiásnál korábban vagy vele egyidejűleg voltak a debreceni Kollégium diákjai, „szép” számmal akadtak olyanok, akik későbbi írásaikban költői ihletű fuvolázással zengték a Habsburg-család iránti lojalitás gyönyörét. Nem láthatunk a veséjükbe; lehet, hogy érezték is azt, amit énekeltek. De ők már szigorúbb megítélés alá esnek, mint Budai Ézsaiás. A Budai tankönyvére feltétlenül szükség volt, s hogy megjelenhessék, világnézeti engedményeket kellett tennie, — de a most említendőket nem menti kényszerűségi szempont.

Kalmár György a fentebb ismertetett *Prodromus* (1770) című munka magyar hexameterekből álló második részében egy szójáték együgyű ötletén lovagolva igyekszik észrevétni magát a hű alattvalók között (a Habsburg-családnak, illetőleg Ausztriának címe a sas, a magyar nemzet jelképéül a golyát, másik nevén: az *eszterágot* választja Kalmár, s az „Oesterreich” és az „eszterag” szók kiejtését hasonlónak érezve, hirdeti:

„*anak a-Felséges Háznak s e' Madárnak
a-neve edj módon hangzik-ki a-fülnek a-szájból*

— — —
*Oesterreich a-magas Helyből le-le-nézegető sas
kedvez az-Esztrágnak, ki magát meg-alázza a-földig . . .”* (310. l.)

Péczei József, aki Debrecenben végezte tanulmányait, onnan nősült, és mint komáromi lelkipásztor a debreceni Kollégium egyik legnevezetesebb pártikulájának volt a felettes egyházi hatósága: örvendező alkalmi költeményekben juttatta el hódolatát II. Lipót királyhoz, Sándor Lipót főherceghez, I. Ferenc királyhoz. Soha református lelkipásztor nem is részesült, sem azelőtt, sem azóta olyan császári-királyi kegyes kitüntetésben, mint Péczei: II. Lipót sajátkezűen írt levélben üdvözölte.

Szentjóni Szabó Lászlót sem feszélyezte debreceni kollégiumi neveltetése abban, hogy I. Ferenc trónraléptét színdarab-írással ünnepelje, — de ő már másforma jutalmat kapott a Habsburgoktól: a Martinovics-féle összeesküvésről való tudomása miatt halálra ítéltetett, de kegyelmet kapván, a kufsteini börtönben halt meg félév múlva, 28 esztendőskorában, iszonyú kínok között.

Igaz, hogy II. Józsefre nemcsak haragudni nem volt okuk a református magyaroknak, hanem méltán éreztek hálát is iránta vallási türelmessé-

¹ III. 104—107. l.

géért. Ilyen irányú érdemeinek megénekléséért tehát nem érhetné részünkről szemrehányás Gáti Istvánt, a debreceni Kollégium volt diákját, máramarosi, majd szatmári lelkészt, aki terjedelmes elbeszélő költeményt írt az elhúnyt császár magasztalására.¹ Nincs kifogásunk a II. József iránt mint lenyugodott fényes *nap* iránt kifejezett kegyeletes hódolat ellen, sem az ellen a „költői” kép ellen, mely a naphoz hasonlított II. József mellett II. Lipótot és I. Ferencet egy csillagzat tagjaiként festi így:

„*Oh! de hát ott kitsoda jó, az el-tűnt Nap Halmára?
Hogy le esék a' Fiastyúk fel-álván a' Nyomára?
Ugy tetztzik a' Fiastyuknak leg-öregebb Tsirkéje.
Ferentz, ki a' Napnak-is volt hajdonában vitéje...*”

De felháborító az a mód, és szinte árnyat vet visszafelé a szerzőnket nevelő debreceni Alma Máterre is, ahogyan Gáti István, mint valami kálvinista Dante-torzkép, szemlét tart a pokol elkárhozottjain és a paradicsom üdvözlőjein. Az alvilágba ért II. József a pokol bűnösei közt megismerte II. Rákóczi Ferencet, de még ezzel a hazaárulóval szemben is megőrzi nagylelkűségét:

„*Te vagy, óh! te vagy egyedül, Ágadba szerentsétlen
Ki az unszoló Kegyelmet meg-vetted idétlen.
De íme! egy pár Tzitromot nyujtok, tüzed' enyhitni
Mellyek fogják Gyötrelmidet, valamit könnyebbitni.*”

A pokolban bűnhődik többek közt még Frangepán, Zrínyi és — Hóra!!! Viszont a mennyországi üdvözültek sorában vannak pl. „ama jámbor Lóthring Károly”, Tsáki Kárdinál, Zutmund, Szent István, Lajos, Mátyás az igazságos, „a' nagy Leopold”, „a' kegyes Károly”, Mária (= Mária Terézia). Vajjon csakugyan a debreceni Kollégium szerelte fel Gáti Istvánt ezzel a világ-, sőt másvilág-nézettel?!

Göböl Gáspár, a debreceni Kollégiumnak 1760-tól tógátus diákja, 1770—71-ben széniora, később kecskeméti híres lelkipásztor és esperes, *Utazó lélek* (1785) című verses művében szintén több helyt áradozik a Habsburgok iránti lojalitástól. Pl. :

„... Ezek között egy *S a s* hogy fel-emelkedék!

— — —
*Hogy néz mindenfelé kettős nagy fejével!
Hogy vigyáz, a' Napot meg-győző szemével!
Ah! jól tudom K i légy. — Hogy itt látlak: elég
Hódollyon-meg Néked mind a' két Tenger vég...*”

¹ Második József a' máramarosi éhségben. 1792. Nagy 8°. 272 l.

Ugyanebből a munkából vett néhány sornyi szemelvénnel mutatunk példát arra, milyen rajongással, még pedig őszinte rajongással tisztelték a magyar protestánsok, különösen a lelkészek, II. Józsefben a vallási türelmesség felvilágosodott hőjét:

„A' jó Hazafi(n)ak, a' jó Keresztyénnek,
Szegénynek, gazdagnak, ifjúnak és vénnek,
E' van, mind kívülről akasztva nyelvére,
Mind szent petsét formán bé-nyomva szívére :

A meddig én élek, 's szívem bennem dobog :
Kegyes királyomhoz hív szerelmem lobog.

Ha meg-halok, 's lelnek siromnak halmára,
'S Vigyáznak szívemnek porrá vált hamvára :
Közötte Jó's e f-nek találják nevére ;
Mert szívem halva is eszmél Hivségére.”

Meglepő, hogy a csimbókos hajú, szittya-kuruc Pálóci Horváth Adám épen Habsburgi Rudolfot találta legalkalmasabbnak második eposza hőseül. De ne ítéljünk róla elhamarkodottan. Szegény Horváth Adám ellen hazafias szellemű kisebb énekei miatt a bécsi kongresszus (1815) idején vizsgálatot rendelt el a bécsi kormány. Könnyű tehát kitalálnunk, hogy költőnknek miért lett egyszerre sürgős a *Rudolphias* című hősköltemény megírása (megjelent 1817-ben) és kurucszellemű kisebb nótáinak olyan megszelidített szövegűvé átdolgozása, ahogyan az *Ötöd-félszáz Énekek* darabjai között kéziratban reánk maradtak.¹

Ismételten hangoztatjuk: a debreceni Kollégium ifjúságának hazafiúi világnézetét ekkortájt nem szabad a nyomtatásban megjelent munkák alapján megítélni.

Tagadhatatlan, hogy a barokk, a rokokó és az újklasszikai költészet tulajdonképpen egyaránt *udvari* művészet és a hatalom fényében szeret sütkérezni, s modorbeli sajátságait akarva-akaratlanul eltanulják az utánpótlók; de épen az ilyen modor van legkiegyenlíthetlenebb ellentétben azzal a kálvinista kollégiumi modorral, amely ekkor már kétévszázados történelmi beidegződöttségként születik vele a legtöbb református magyarral; a kétféle modor vegyülete aztán: félszegség. A kálvinista magyar diák mindig szegény volt, mindenkor rá volt szorulva a kegyes adakozók pártfogására, kénytelen volt hát belegyakorolnia magát nem is annyira a saját egyéni, mint inkább a kollégiumi közös haszon érdekében a tehetősebb emberek körüludvarlásának módjába. Péczeli József minden munkáját más-más előkelő úr kegyébe ajánlotta; ilyenek: gróf Teleki József, báró

¹ Mészöly Gedeon i. m. 12. l.

Podmaniczky István, báró Orczy Lőrinc, gróf Pálffy Károly, gróf Hadik András, herceg Kaunitz Vencel. Az ilyen „udvari” nagyurak előszobájában való ácsorgás helyett szinte jólesik már olvasnunk egy másfajta ajánlást a Háló Kovács József verses *Aeneis*-fordításának (1799) élén, kálvinista nyerseségű és őszinteségű fogalmazásban, mely a „Nemes Magyar Közönség”-hez van intézve:

„Minthogy az Ajánló-levél, többnyire az igen alacsony, és hízelkedő elméknek szüleménye; és leg-gyakrabban sok költséggel járó Vendég a' nagy Embereknek Házokban, 's alkalmatlan koldús az ő ajtaikonn: azért én, a'ki senkinek terhére lenni soha nem kívánok, sokkal illendőbbnek ítéltém, hogy ezen Munkámnak, egy Ajánló-Levél helyett, eleibe ragaszszam az É n e i s' Szerző-jének, úgy a'mint más régi Iróknál találtam, Életét . . . Én soha sem szoktam senkinek terhére lenni. Az emberi nemzet köz átkát, hogy verejtékkel egyem kenyeremet, örömet viselem; de a kígyóét, hogy t. i. hasamon mászszak és a port nyaljam, soha hordozni nem fogom. Az egész M. Közönség Patronusom nékem . . .”

Ennek a művének megírásába Háló Kovács József még a debreceni Kollégiumban kezdett bele, mikor a költészeti osztály tanítója volt, s tanítványai közé tartozott Csokonai is.

18. Szellemi elzárkózás — Mátyási József

Mária Terézia uralkodása óta — mint említettük — a magyar protestáns ifjak külföldi tanulmányútjai egyre több akadályba ütköztek, jóformán csak Bécs és legfeljebb még egy vagy két németországi város egyeteme maradt nyitva számukra, — kezdett is mutatkozni ennek a zsarnokságnak szellembénító hatása a debreceni Kollégium neveltjeinél is. Szilágyi Sámuel tiszántúli püspök és Péczeli József komáromi lelkipásztor még igazi európeerek voltak, noha az előbbi bajuszt viselt, az utóbbi pedig borotválta a bajuszát. Nem elégedtek meg németországi tapasztalataikkal, külföldi tanulmányútjuk igazi célja a két legjellegzetesebb kálvini reformációjú ország volt: Helvécia és Hollandia, azaz a bázeli, berni, genfi, utrecht, leydeni egyetem; de mind a ketten Voltaire eposzát fordították le magyar versekben, tehát tudatosan vigyáztak szellemi látóköriük minél egyetemesebb kiterjedtségére, hogy megférjen benne hithűség és felvilágosodottság.

A Péczelivel egyidős Gáti Istvánon azonban már meglátszik a bécsi sorompó hatása; ez a hatás azért szomorú, mert Gáti nem börtönrácsnak érzi a bécsi korlátot, hanem üdvös védőfalnak; II. Józsefről szóló, fentebb már említett dicsőítő költeményében az akkori debreceni ízlésre valló vaskos hasonlattal figyelmezteti II. Józsefet az álmában nála megjelenő Mária Terézia:

„Ki az orrát nagyon fújja; vért fuj-ki a' végtére
A' kemény Pallérozásnak, Repedezés a' bére.“ (60. lap.)

A Gátinál két évtizeddel fiatalabb Mátyási József pedig, aki épúgy, mint apja, a debreceni Kollégiumban végezte tanulmányait, ilyen jellemző módon számol be apja Bécsre zsugorodó külföldi tanulmányútjáról, s vonja le belőle a maga még jellemzőbb külföld-ellenes világnézeti meggyőződését:

Mátyási János, költőnk apja

„Debretzennek vevé tsakhamar az útát,
Es ama nagy Magyar Athénásba méne,
Hol lakik Minerva, 's az Istenek véne.
Hol Pallás palástját mind addig viselte,
Míg az Isten Aszszony székéig emelte.
Ott ámbár láttatott érni kívánt véget,
Még-is érzett egy kis tökéletlenséget;
Mert kívánta nézni mások szokásait,
Az idegen népek egének napjait.
Hol sok ezreivel Béts a Dunát iszsza,
Ott járt; de Hazája húzta hamar vissza.
Külömben-is akkor killyebb nem mehetett
A' Burgus Had miatt; de nem is kellett.
Készen lévén tehát szent Hívatalára,
Ült az Isáki nép lelki kormányára . . .

— — —
Vajha! egyebek-is példáját követnék,
'S az idegen Múzsát igen ne szeretnék.
Ne kóborlanának, Nemzetünk kárára,
A' külföldi bűnök bé vásárlására.

Van itt elég virág a' jó Magyar méhnek,
Méze pedig sehol nintsen a' herének.
'S háládatlan fattyú, ki nem siet haza,
Nem másnak szül édes Anyánk, az a' Haza . . .¹

Tehát az apa a debreceni kollégiumi tanulmányok befejezésekor még „érezett egy kis tökéletlenséget“, s jónak vélte a külföldre való indulást, — a fiának már az az álláspontja, hogy iskolavégzett ifjaink „ne kóboroljanak“ külföldre. Pedig ő maga is kóborolt külföldön, mint gróf Fekete János titkára. Kis János, a későbbi evangélikus szuperintendens, göttingai egye-

¹ Semminél több valami. 1794. 301—302. l.

temi hallgató korában fel is jegyezte a Göttingát útba ejtő Mátyási Józsefről, hogy néhány ott tanuló debreceni barátjával egyik barátja szállásán színjáték alakjában kicsúfolták debreceni tanáraik vizsgáztató módját oly mulattatóan, hogy Kis János szerint hivatásos színészekről sem lehetett volna több vígjátéki rátermettséget várni.¹ Ime pellengérré állítja Mátyási József a debreceni Kollégium tanítási rendszerét, de a külföldön való „kóborlást” veszedelmesnek hirdeti. Igazi strucc-politika: maradjunk itthon, dugjuk a fejünket Debrecen homokjába, mert ez az egyetlen mód arra, hogy ne érezzünk magunkban még „egy kis tökéletlenséget” se! A Mátyásival körülbelül egykorú Pálóci Horváth Ádám is büszke volt rá, hogy nem lépte át hazája határát, s hogy a magyaron kívül egyetlenegy élő nyelvet sem beszél. Kazinczy az ilyen emberek lelkiségével azonosította a debreceni egész Kollégium szellemét, sőt magát a „debreceniség”-et. De ez az általánosítás nem volt igazságos. A debreceni Kollégium legigazibb neveltjei közt ekkoriban is voltak másfajta írói egyéniségek is.

19. Voltaire két magyar fordítója

Bessenyei Bécsben Voltaire szellemének hatása alá kerül, s nem is szabadul meg e hatás alól soha, hazájába való visszazuhanása után is Voltaire műveit utánozza, noha ekkor már csak az asztalfiókja számára dolgozik. A Voltaire iránti hódolatban a „debreceniek” is osztoznak Bessenyeivel, a félbenmaradt iskolai tanultságú sárospataki egykori kisdiaákkal. Szellemtörténeti fontosságú különlegesség, hogy Voltaire leg híresebb munkájának, a *Henriadenak* verses magyar fordításán egymástól függetlenül, egyidőben dolgozott a debreceni Kollégium két kiváló lelkészneveltje; az egyik már tanára is volt a Kollégiumnak, ekkor pedig a tiszántúli egyházkerület püspöke: Piskárkosi Szilágyi Sámuel, a másik a külföldről épen hazakerült s Komáromban lelkésszé választatott Péczeli József. Ez utóbbinak munkája 1786-ban meg is jelent, az előbbié azonban az asztalfiókban maradt, s csak posthumus munkaként nyomatta ki 1789-ben ifjabb Szilágyi Sámuel. Ez a két Henriás-fordító nem tipikus, hanem kivételes gyermeke a debreceni Alma Máternek, különösen Szilágyi Sámuel, akit egyik külföldi tanára „portentum naturae”-nak, a természet csodájának nevezett. Nemcsak koránfejelett értelmű csodagyermek volt, hanem később is teljes ellentéte maradt annak, ami a köztudat szerint a debreceni teológust jellemzi. Nem volt ő félszeg, egyoldalú, ortodox és mogorva prédikátor. Kazinczy szerint már ifjonta felülmúlta külföldön is minden társát lovaglásban, kardforgatásban, táncban, korcsolyázásban, de az iskolai tanulmányokban is. Mint debreceni tanár pedig mindennapos társa volt a

¹ Lásd: Szinnyei: Magyar Írók.

helyben állomásozó katonatiszteknek, a tábornok ebédjein ő magyarázta az egybegyűlt társaságnak Nagy Frigyes porosz király hadviselés módját és Voltaire-rel folytatott levelezését, étkezés után meg kardvívásban főzte le a hivatásos katonatiszteket. Tehát sokoldalú, lángeszű dilettáns volt ő, s héber, görög, latin, francia versei mellé mint sokféle szellemi akrobatamutatványainak egyikét sorozhatjuk *Henriás*-fordítását. Bár Kazinczy minden pedantériától mentesnek mondja őt, e fordítása némileg ellentmond ennek a megállapításnak. Szilágyi az eredeti szöveghez tanárosan ragaszkodó, pontos fordítást igyekezett adni, s pedantériájában annyira ment, hogy Voltairt, ahol „pontatlanságon” kapta, *kijavította*; „l’air siffle, le ciel gronde, — nem jó, mert előbb zeng az ég, aztán fú a szél”, magyarázta dicsekedve Kazinczynak. Szilágyi Sámuelnek az apja is (Márton), a fia is (Gábor) a debreceni Kollégium tanára volt, tehát apa, fiú és unoka; sem Márton, sem Gábor nem engedték magukat a szent szolgálatra felavattatni, sőt Gábor kijelentette, hogy inkább tanári állásáról is lemond, mintsem azt meg kelljen tennie; Sámuel is csak azért egyezett bele lelkészi felavattatásába, mert másképp nem lehetett volna belőle püspök, legalább így mondja Kazinczy. Íme, mennyire nem „debrecenies” viselkedésű család ez; nem csoda, hogy Kazinczy nem győzi magasztalni.¹

A másik *Henriás*-fordító, Péczeli József, épúgy nemes családból származott, mint Szilágyi Sámuel; talán ez a körülmény is egyik magyarázó oka annak, hogy egyikőjükben sincs semmi a kálvinista prédikátor félszeg modorából. Nemcsak társadalmi, hanem vallási vonatkozásban sem volt merev és egyoldalú; közkedveltségnek örvendett mindenütt, ahol ismerték, pedig messzire terjedt a híre, Komáromban pedig a körülte csoportosult írói társaság tagjai közt volt Illei János jezsuita tanár és Szekér Joákim ferencrendi szerzetes is; Fehér György pozsonyi kispap a maga és társai nevében költeménnyel üdvözölte 1790-ben, József-napkor Péczelyt.² De Kazinczynak mindez nem volt elég ahhoz, hogy rokonszenvet és megbecsülést érezzen Péczeli irodalmi működése iránt, mert költői, közlelbből műfordítói alapelvük lényegesen eltért egymástól elméleti téren is, a gyakorlatban is.

A debreceni Kollégium büszke lehet Péczelire. Valamint a sárospataki iskola nevelte fel — legalább is erkölcsi tekintetben — a magyar irodalmi megújulás franciás irányának bécsi vezérét, Bessenyeit, az ő visszavonulása és elnémulása után ennek az iránynak itthoni vezetését a debreceni Kollégium neveltje vette át és vezérkedett önfeláldozó buzgósággal. Ahogy Bessenyei a francia és ezen keresztül az angol irodalom eszméit (Voltaire, Pope) tolmácsolta honfitársai számára, úgy tett Péczeli is Voltaire (*Henriade*, *Zaire*, *Alzire*, *Merope*), Young és Hervey főműveinek fordításával.

¹ Magyar Pantheon (Abafi-kiad.) 111—123. l.

² Hadi és más nev. tört. II. 374. l.

Szilágyi Sámuel Kazinczy szerint 1772-ben, Szinnyi szerint 1779-ben gutaütés érte, s 1785-ben bekövetkezett haláláig fél-nyomorék volt; Péczelit pedig a szakadatlan, megfeszített munkálkodás 42 éves korában sírba vitte, — de azért az ő életpályájuk szerencsésnek, szépnek, mutatós-nak, sőt ragyogónak mondható. Utánuk két olyan életpályára esik tekintetünk, amelyeket nem lehet bánatos megindultság és keserű érzés nélkül szemlélni. A két életpálya vándora költői tehetségben nagyon különbözik egymástól, az egyiké kicsiny, a másiké nagy; de környezetük sivársága, magánéletük boldogtalansága, munkásságuk töredékben maradtsága, egy- szóval: sorsuk mostohasága testvérekké avatja őket emlékezetünkben: Földi Jánost és Csokonai Vitéz Mihályt. Ők már nem juthattak el külföldre, mint Szilágyi és Péczeli, pedig mily gazdag lelki megtermékenyülést jelentett volna számukra a nyugateurópai tanulmányút! De annál nagyobb érdemük, hogy itthonrekedtségük ellenére is be tudtak kapcsolódni a művelt nyugat irodalmi-szellemi kultúra-közösségébe, különösen Csokonai.

Földi János a debreceni Kollégium hatáskörzetébe tartozó Szalontán született 1755-ben. Apátlan-anyátlan árvaként elvégezvén a szalontai pártikulában az alsóbb tanulmányokat, Debrecenbe került, s részint mint diák, részint mint pártikulai rektor tizenegy éven át (1773—84) tartozott a Kollégium kötelékébe. Négyévi pesti tanulással orvosi oklevelet szerzett, s eleinte Szatmáron, majd a Debrecen legközelebbi szomszédságában levő hajdúkerület orvosaként Hajdúhadházon lakott. Házaselete szerencsétlen volt, régi tüdőbaja is egyre jobban elhatalmasodott rajta, s 1801-ben, 46 éves korában meghalt.

Szellemi munkássága, mellyel a megújhodáskori magyar irodalmi tömörülések egyikének, az ú. n. Debreceni Körnek megalapítójává lett, kétirányú: természettudományi és nyelvészeti-költői. Állattana meg is jelent nyomtatásban, de növénytani magyar nyelvű úttörő munkássága már nem az ő nevéhez fűződik, hanem a Diószegi-Fazekas *Fűvészkönyve* használta fel és olvasztotta magába.

Minket közelebről érdekel Földi nyelvészeti és költői működése. Nyelvészeti írásai nem szaktudományi, hanem irodalmi vonatkozásukban tartoznak ránk. A szóképzés, a prozódia, a helyesírás kérdései akkortájt elsősorban a költők elméjét foglalkoztatták, e kérdések megvitatása nélkül nem lehetett eljutni a legközönségesebb esztétikai igazságok megállapításáig és kipróbálásáig sem. Rendszeres magyar nyelvtani munkássága arra a sorsra jutott, amelyre a növénytana: mások vették hasznát, a Debreceni Grammatika (1795) szerkesztői.

Földi még Kazinczynál is hamarabb és tisztábban át tudta tekinteni a sokirányú irodalmi megújhodás mozgalmának természetes középponti

kérdését, magától értetődő célját: az egységes magyar irodalmi nyelv megteremtésének, kiérlelésének feladatát. Tudta, hogy XVI—XVII. századi irodalmunk hitviták szolgálatában állott, tehát a magyar nyelvi különféle-ségnek vallásfelekezeti megosztódás a magyarázata, ez az utóbbi nagyjában területi elkülönülést is jelent, s a reformátusság zöme a Tisza vidékén, az ország közepén, a nemzetiségektől legmentesebb helyen lakik, a reformátusságnak ez a színmagyar fajisága tehát nagyobb illetékességet jelent a magyar nyelv vitás kérdéseiről való ítélkezésben más területek vegyesajkú lakosságaénál. Ezeket a kérdéseket nagy tudatossággal és rendkívül világosan fejtegeti Kazinczyhoz írt leveleiben, s részletekbe bocsátkozó, határozott következtetéseket vont le belőlük. Idáig¹ nyúlik vissza Kazinczy tudatos érintkezése s fokozatos szembekerülése a „debreceniség“-gel. A debrecenivel egyező tájszólásban nevelkedett s debreceni iskolázottságú Földi a Kazinczy folyóiratainak munkatársa volt, Kazinczy hallgatott is reá (pl. az *Orpheus*ban a hónapok elnevezésére vonatkozólag a Földi javaslatát fogadta el az „égi jegyek“ szerint: Vízöntő hava, Hal hava, stb.), — de hamarosan nézeteltérések támadtak közöttük, mert Földi senki kedvéért nem hallgatta el meggyőződését. Kazinczy kedvence, Dayka Gábor a magyar nyelvnek a sok *e* hang okozta egyhangúságán úgy szeretett volna segíteni, hogy az *e* hangok egy részét *ö*-re, egy másik részét *i*-re, az *i*-t pedig némely esetekben *ü*-re változtassuk; Földi erőlyesen tiltakozik e képtelen, „pápista“ indítvány ellen a legmegbízhatóbb nyelvérzékű — a hamisítatlan magyar fajú, tiszavidéki — emberek nevében.

Földiben nem volt igazi alkotó költői tehetség; őt inkább csak költői fogékonyság, természetes jóízlés, és az ösztönös ízlésnek művészi tudatossággá fejlesztésére való hajlam jellemzi. Írói termése együttesen sem sok, s nagyobbbrészt fordítás, szépség-kereső és szépség-élvező szempontjainak igazolását szolgáló példák, gyakorlati próbák. Tervezett rendszeres vers-tana nem készült el, de gyakorlati próbái tanulságosak; ő írt magyarul először anapesztusi lejtésű, rímes sorokat, ő vizsgálta először a magyar anakreoni sor természetét, szembeállítva a némettel; az időmértékes verse-lésmód legritkább fajtáiban is kísérleteket tett, s prozódiai és verstechnikai téren az azóta eltelt idő alig talál kivetnivalót az ő nézeteiben, nem úgy, mint pl. Kazinczy ingadozó és gyakran idegenszerű elveiben. De nemcsak időmértékes versekkel próbálkozott Földi; legterjedelmesebb költeményét, Réland Adorján tizenhárom alagából álló *Galatéájának* fordítását páros-rímű, tizenkétszótagú sorokban írta. Különben írásainál fontosabb és ihletőbb volt az ő okos, sokoldalúan képzett, mélabúra hajló egyénisége. Ha nem hal meg oly korán, Kazinczynak jobban fel kellett volna kötnie a kardját a debreceniség elleni hadakozásaiban.

¹ 1788—93. Lásd: Kazinczy Levelezése I—II. köt.

21. Csokonai parodisztikus költészete

Amit az 1773-mal kezdődő időszakra vonatkozólag eddig elmondtunk, az együttvéve majdnem minden rétegében bemutatja nekünk azt a talajt, amelyből Debrecen mindmaig legnagyobb költő-születőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak az egyénisége kisarjadt, s amelyből a fejlődés döntő fontosságú idején lelki táplálékát szívtá.

Közhelyszerű igazság az, hogy Csokonai fiatalkori költészetének ízlésbeli nyersségéért, vaskosságáért a kollégiumi környezet nem kis mértékben felelős. Kollégista korában Csokonai elsősorban diáktársai mulattatására írta költeményeit, s elgondolhatjuk, milyen lehetett az ízlése a XVIII. század végén egy másfélezer tagú, csupa fiúkból, mégpedig szegénysorsú magyar fiúkból álló diáktársaságnak. Ha pedig nem az illetlen szavakra, hanem pl. a *Békaegérharc*ban megnyilvánuló tiszteletlen, cinikus hangnemre gondolunk, mely vakmerően öltögeti nyelvét az ókori mitológia isteneire: e tekintetben sem Csokonait terheli a felelősség nagyobb része, hanem a korszellemet és a debreceni Kollégium tanítási rendszerének egyoldalúságát vagy talán inkább felemásságát. A felvilágosodottság kora a legtisztultabb vallásos hittel szemben is legjobb esetben a nem-rosszindulatú leereszkedés álláspontját foglalta el, az ész trónusáról tekintvén le rá, s felmondván az engedelmességet az észfeletti tekintélyek iránt. De ha Blumauer „felvilágosító” művei el nem jutottak volna is Csokonaihoz, a *Békaegérharc* parodisztikus írói ötlete akkor is megszülethetett volna lelkében. A debreceni Kollégium szellemi légkörét egyfelől az ortodox református keresztyén hit merev dogmatizmusa igyekezett megtölteni, másfelől úgyszólván egy lépést sem lehetett ott tenni Vergilius, Horatius, Ovidius, Cicero nyelve, sőt műveiknek emlegetése és könyv nélkül való „fúvása” nélkül, s még hozzá majdnem mindenik osztályban magolniok kellett a tanulóknak Pomey latin nyelvű mitológiai tankönyvét. A keresztyén ortodoxia meglehetősen művészetellenes érvényesülése arra nem igen volt képes, hogy a diákokkal átéltesse a görög mitológia halhatatlan költői szépségeit, de annyit szükségképen elért, hogy a benne megnyilatkozó vallásos hit kezdetlegességén ne vessenek, s a lomtárba került olimpusi istenekről olcsó élceket faragjanak. Csakhogy a kifigurázott pogány istenek bosszút álltak; sok diák elméjébe befurakodott a tekintélyek relativitásának, időhöz kötöttségének gondolata: valaha Zeüszen és társaiban hittek a vallásos emberek; vajjon nem jut-e előbb-utóbb az ő sorsukra a most még komolyan veendő s az egyházi és iskolai törvényekkel büntetés terhe alatt védelmezett keresztyén hitrendszer is? A régi pogány istenekkel való komázás közben aztán természetsszerűleg kedve támadt a diákpóétának arra is, hogy a helyi hatalmasságok legfőbbikének, a tiszántúli egyházkerület Debrecenben lakó püspökének, Hunyadi Ferencnek alakjáról is egy-két torzított vonást belelopjon parodisztikus műve Lisztnyalóci nevű szereplőjének jellemébe.¹

¹ Dr. Nagy S.: A debreceni Kollégium . . . . . Debrecen, 1940; 209. lap.

22. Csokonai és Háló Kovács József

Anakreoni dalaihoz írt jegyzeteiben két volt tanítójára emlékszik vissza hálásan Csokonai, mint olyanokra, akik jótékony irányítói voltak költői serdülőkorának. Az egyik: Háló Kovács József, Csokonainak a költészeti osztályban tanítója (*publicus praeceptor*). Kovács legszívesebben Vergilius *Aeneis*ével foglalkozott, le is fordította az egészet párosrímű, tizenöt szótagú sorokban. A verselő mesterség terén Csokonai a költészeti osztályban már aligha szorult iskolai oktatásra; volt azonban Háló Kovács tanítói módszerének egy olyan oldala, amely kitűnő alkalmakat adott Csokonainak arra, hogy kielégíthesse lényének talán leguralkodóbb hajlamát: a lírai szerepjátszás mámorító örömét. Tanítója az *Aeneis* főbb alakjainak szerepét kiosztotta az osztály ügyesebb tanulói között, s elszavalhatta velük. Ez a derék tanítómester 1806-ban, nagykőrösi lelkipásztor korában fel is jegyezte egykori tanítványáról, Csokonairól, hogy csodálatos beleérzéssel és színészi taglejtéssel adta elő szerepeit.

Sehol sem mélyrehatóbb Csokonai költői egyéniségének a Petőfiéval való rokonsága, mint ebben a szerepjátszó mohóságban, amely a játék idejére egészen őszinte tud lenni, de életfeltétele a nyilvánosság, a nem csupán elképzelt, hanem a szemmel-füllel érzékelhető, tetszését és lelki csatlakozását kifejezésre juttató, vagyis a játék sikeréről tanuskodó közönség. Háló Kovács Józsefnek tehát a nevelői jelentősége Csokonaira nézve nem a módszerében van, hiszen Csokonaival veleszületett a megjelenítő előadás-mód tehetsége, hanem abban, hogy a már tizennégy éves gyermek művészi szerepjátszó hajlama számára nagyszerű érvényesülési lehetőségeket biztosított: a másfélszáz főből álló költészeti osztály nyilvánosságát. Természetes, hogy szerepjátszó ösztöne már ebben az időben sem elégedett meg idegen költők idegen nyelvű mondanivalóinak előadásával, hanem magukat a szerepeket is a saját ihlete termelte ki. Híressé is lett Csokonai már „poéta” korában, azaz a mai középiskola V. osztályának keretében, nemcsak a Kollégium falai között, hanem városszerte. Tógátus diákká létele óta pedig a Kollégium kétezer tagú köztársaságának kedvence, sőt a tanári kart sem véve ki, az iskolának mintegy hivatalosan is poeta laureatusa, . . . aki a költői képzelet álmvilágával egyre inkább azonosítani akarja a kollégiumi diáklelet merev törvényekkel körülkaróztott, rideg valóságát. A debreceni Kollégium tehát számításán kívül nem hagyható, sorsszerű tényező Csokonai költői egyéniségének tüneményes gyorsaságú kibontakozásában.

23. Csokonai és Budai Ézsaiás

A hálásan említett másik szellemi vezető: Budai Ézsaiás. A későbbi nagy hírű professzor ekkor még maga is csak diák-pályája végéhez közeledő ifjú volt, s hivatalos kötelességei közé tartozott az is, hogy magántanítóként

(privatus praeceptor) kísérje figyelemmel néhány középiskolás gyermek szellemi és erkölcsi előhaladását. Ilyen magántanítványa volt Csokonai is. A Budai Ézsaiás egyénisége előnyösen különbözött a tipikus debreceni tanári jellemtől; valami varázsos kedvesség tette őt mindenki szemében megnyerővé; közismert arcképe — tokás-kövér, bajusztalan-szakálltalan, nőies-síma, jól ápolt, mosolygós ábrázat — a legjellegzetesebb rokokó kép. Talán része volt neki is abban, hogy a Csokonai egyéniségéből sem hiányzott a diákos sok nyersesség mellett valami nem-debrecenies vonás, a kellemnek, a nyájasságnak, a hol derűs, hol borús gyöngédségnek varázsa. Budai Ézsaiás aztán évekig külföldön tartózkodott, s visszatérése és professzorrá emelkedése után egyik első hivatalos cselekedete az volt, hogy elnökölt a fegyelmi széknek azon a tanácskozáson, amely Csokonait kizárta a Kollégiumból.

Budai Ézsaiás egyébként nem volt eléggé tudatában egykori magántanítványa kivételes költői tehetségének. Lehangelő olvasmány az a levél, melyben néhány héttel Csokonai halála után¹ Kazinczy kegyeletes tudakozására válaszol, szűkszavúan, kitérőleg, kelletlenül:

„A mi Néhai Csokonai Mihály Urnak munkáit illeti: én azokkal megvallom, esmeretlen vagyok. Magát Csokonai Urat jól esmértem, mert Poéta- és Rhetorgyermek korábann én tanítottam privatim, és már akkor úgy ítéltem felőle, hogy a' mint indult, minden tanuló társait felyűl fogja múlni. Ez meg is lett: de nem abbann a' mértékben, melyben én reménylettem; melynek okait most nem feszegetem. A' bizonyos, hogy Poéta gyermek korábann néha jobb verseket írt azoknál, mellyekre mostani munkáibann néha futólag tekintettem; a' mint tudniillik azokat egynél másnál megláttam. Mert akkor még igazán Magyarúl írt, nem tudván idegen nyelveket, és nem szivánn bé azoknak Idiotismusit. Most már, inkább Poëta doctus volt: mint Poëta natus.“

E jeles professzor tévesen ítélte meg Csokonait; mentsége, hogy saját vallomása szerint nem is ismerte Csokonai műveit. Csokonai költészetén eleinte rajta van az iskolás-tudákos jelleg, de fejlődése épen azért országos jelentőségű, mert a maga korában Csokonai adja a legszebb példát arra, miként őrizheti meg a magyar költő a néplélekben gyökerező, gyermeteg üdeségű kedélyét komoly, folytonos és tervszerű önképzése közben is, hogyan hathatja át egymást, s fokozhatja kölcsönösen egymás hatását egyfelől a születéssel kapott gazdag lelki fogékonyság, másfelől a műveltség-szerzés pallérozó szellemi folyamata.

¹ 1805 március 10. (Kazinczy Lev. III. 284.)

24. Csokonai világirodalmi műveltsége

Budai Ézsaiás károsnak mondja Csokonai költői fejlődésére az idegen nyelvek tanulását, tehát — csodálatos! — Budai a Mátyási Józsefek és Horváth Ádámok álláspontjára helyezkedik, akik a költő látóhatárát kínai fallal akarták körülbástyázni az idegen nemzetek műveltségének esetleges veszedelme ellen. Az utókor Csokonai egyik legtörténelmibb fontosságú, legtermékenyítőbb érdemét épen abban látja, hogy nemcsak maga tágitotta ki a nyugati élő nyelvek (német, francia, olasz) tanulásával szellemi látóköreit európai távlatúvá, hanem 1790-ben fogékonyabb lelkű diáktársai közt tervszerű munkafelosztással irodalmi szakosztályfélét létesített, s a Kollégium kötelező (és épen ezért nem vonzó, inkább untató) leckeórái mellé a maguk számára magánszorgalmi tantárgyként beiktatták a modern világirodalmat.

Csokonai barátja és első életírója, Domby Márton így emlékezik meg 1817-ben Csokonaiék irodalmi önképző társulásáról:

„Kiszabtak először mindeniknek magok közzül egy nyelvet, hogy azt tanulja meg. Nekí (Csokonainak) esett az Olasz, mikor még se Németet, se Frantziát nem tudott . . . Megtanulván mindenik a reá kímért nyelvet, Tudós Ujságot (Litteratur Zeitung) járattak. Ebben látván az Könyveket rostálgatni, s azoknak foglalátját előadatni: a jobbakat közönségesbe meghozatták, s az olvasásra annak adták magok közzül, ki annak nyelvét értette. Így szabták ki mindenre az olvasni valót. A mikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kisummázta: összevegyültek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták, Ezzel azt nyerték, hogy mikor közzülök mindenik csak egy könyvet olvasott is el, mind annyinak a velejét tudta, a hányan voltak a társaságban . . .”¹

Ez az önképzőkör ugyanabban az évben alakult, amelyikben Kis János soproni magyar társasága. Kis és Csokonai költészetének egymással való összemérése elől nem is térhettek ki a kortársak, s bizony általában Kis Jánost sokkal többre értékelték, mint Csokonait. Így tett a két legműveltebb egykorú kritikus is: Kazinczy és Kölchsey. Ezek gyűlölték azt a várost, melynek iskolája kidobta magából Csokonait, de az elűzött költőt sem tudták igazán megérteni és méltányolni. Csokonai termékeny ölelkezésben forrott össze az újabbkori nyugati művelt irodalmak szellemével, művészeti divatos áramlataival, egy-egy híres termékével; Voltaire, Rousseau, Metastasio, Tassoni, Bürger, Kleist, Blumauer, Matthisson, Pope, stb. stb. munkáiból sokat tanult, nem különben Homerostól, Anakreontól, Vergiliustól, de nem pusztá fordítások jelzik nála ezek hatását,

¹ Csokonai Vitéz Mihály élete. 1817. 10. 1.

hanem többé-kevésbé önálló átdolgozásokra vagy egészen eredeti munkák alkotására merített belőlük ihletet. De a debreceni Kollégium egyébként jóindulatú professzora a tudós képzettséget sokallta meg Csokonai-ban, Debrecen nagy ellenfele, a Csokonai iránt szintén jóindulatú Kazinczy pedig azért nem tudta kellőképpen élvezni Csokonai költészetét, mert bő irodalmi műveltsége mögött folytonosan érezte parasztos környezetének, népi fogantatású ízlésének szeplőit. Az egyik kritikus szerint Csokonai — sajnos — elvesztette veleszületett, természetes költői egyéniségét, a másik szerint — sajnos — nem tudta eléggé elveszteni.

Csokonai a legvérbelibb, legigazibb, legkitűnőbb magyar rokokó költő. Nem volt ugyan módjában, hogy elmehessen Bécsbe-Párizsba-Versaillesba, s ott szemtől-szembe megfigyelhesse a legfelsőbb társadalmi réteg rokokó-stílus életformáját, de olasz-francia-német olvasmányai megismertették ezt vele, s így szerzett benyomásai a legalkalmasabb ihlet-táplálékká lettek számára, költői hajlamainak semmi példa nem lehetett volna ennél csábítóbb és megfelelőbb. Vajjon a szellemi és ízlésbeli fejlődésnek ezt a folyamatát elősegítette-e valamennyire a debreceni Kollégium? Ez a kérdés szinte nevetségesen hangzik, de nem egészen az. A debreceni Kollégiumnak közvetlen és szándékos szerepe nem volt Csokonai rokokó-költővé való fejlődésében, hogyan is lehetett volna? De ne feledjük, hogy Csokonainak a korabeli nyugateurópai költészettel való széleskörű megismerkedését jórészt az a társulás tette lehetővé, amely őt a Kollégiumban vele együttlakó néhány barátjához fűzte. Csak így vehetett gyors tudomást a különféle nyelvű idegen könyvújdonságok megjelenéséről, s csak közös pénzáldozattal hozathatta meg az őt különösebben érdeklő műveket. Különben is vannak, akik ebben a társulásban az évszázados kollégiumi önképző diákintézménynek, az ú. n. *collation*nak egy szabadabb jellegű fajtáját látják.

25. Csokonai alkalmi költészete

Szóltunk fentebb arról, hogy a rokokó világnézet emberi magatartása, az udvarképessé görbült hátgerinc a kuruc-kor bukása óta nem volt ismeretlen a református magyarság körében sem. A debreceni Kollégiumban e téren is megvoltak Csokonainak az elődei, világnézeti „úttörői”, ezért őröle sem vehetjük rosszabb néven, mint amazoktól, hogy költeményeiben hízelgő udvarlással leplezi az emberi hatalmasságtól való félelmét, vagy az iránta érzett megvetést. Annál nyiltabb vallomást tesz egyik levelében:

„Nem kell nekem a politicalai szabadság, nincs is szükségem reá ; egy persiai Sophi, egy indostáni Nábob, egy európai respublica vagy akármely ország és fejedelem igazgatása alatt is tudnék szabad lenni.”

Minthogy Magyarországon, vagyis a Habsburg-királyok császári uralma alatt élt, dicsőítő költeményeit nem holmi persiai sophihoz vagy indostáni nábobhoz címezte, hanem kilenc énekből álló eredeti kantátában hódolt Mária Terézia emlékének, latin verset írt a palatinusné halálára, a palatinus dicsőítésére, „hamarjában készítettett” versekben ünnepelte Ferenc császár nevenapját, lefordította Metastasio hasonló fogantatású kantátáit Mária Terézia nevenapjára, születése napjára, I. Ferenc császár születése napjára, felségfolyamodványban földbirtokot kért I. Ferenc királytól, hogy majd a nagylelkű uralkodónak halhatatlan dicsőségét nyugodtan megénekelhesse. Örökké Maecenásokat keresett, a legkisebb adományért is hálás alkalmi verssel fizetett, pártfogást kérő leveleinek se szeri, se száma. Igazi rokokó vonás ez, de eredete benne gyökerezik a debreceni Kollégium évszázados hagyományaiban is, hiszen a Kollégiumot kezdettől fogva a kegyes pártfogók alapítványai és adományai tartották fenn, s tanárok és diákok versenyezve használták ki a születésnap, névnap, házasságkötés, méltóság-elnyerés, halálozás alkalmait latin vagy magyar dicsőítő költemények írására.

Csakhogya az efféle alkalmi versezetek harmadfél évszázadon át legjobb esetben ügyes munkák, gyakorlott mesteremberi kéz csinálmányai voltak, — Csokonai aztán az igazi művészet magaslatára emelte ezt a gyanússá lett műfajt. Ilyen vonatkozású legnagyobb remeklése *A lélek halhatatlansága* című tanköltemény. A szó legszorosabb értelmében megrendelésre készült, alkalmi munka egy császári és királyi kamarás feleségének temetésére kellett pár nap alatt megírni s a nagyváradi gyászistentiszteleten felolvasni. Az efféle költemények szerzői nem emelkedtek túl a verses búcsúztatók színvonalán, s céljuk nem is volt egyéb, mint a halott rokonainak megrikatása. Csokonai ezt a búcsúztató részt csak függelékévé tette egy nagyszabású bölcséleti költeménynek, melyben a súlyos gondolati tartalmat a képzeletnek és a kifejezésmódnak olyan szárnyalása tudja állandóan a művészi siker magaslatán tartani, hogy komoly hangú tanító-költeményeink között máig sincs hozzáfogható értékű.

26. Csokonai preromantikus lelkiisége

Az elbizakodott racionalizmus a rokokó szelíd lejtőjén öntudatlanul átsiklott a saját világnézeti csődjébe: a romantikába. Alig lehetne Csokonainál jellegzetesebb példát találni arra nézve, hogyan vegyülhet valakiben egy átmeneti korszak kétféle lelkiisége, ízlése, modora, világnézete. Két lény lakik őbenne: egy rokokó ember és egy Rousseau-tanítvány, a társasélet mohó élvezését időnként felváltja lelkében az emberek iránti csömör, az aténi Timon hangulata. A preromantika nyugateurópai korszerű hatásán kívül a Csokonai öröklött betegsége, tüdőbajra hajlamos szervezete is oka lehetett e kedélyi végletek között hanyódó lelkiiség kifejlődésének.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY (1773—1805)

Iskolánk tanulója 1780—1795 között

A kollégiumi negykönyvtárban őrzött olajképét festette
nemes Tamássy Miklós 1938-ban

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Minket most az a kérdés érdekel: Csokonai egyéniségének e kettős irányú kifejlődésében volt-e valamilyen szerepe a debreceni Kollégiumnak, pontosabban szólva: Csokonai kollégiumi helyzetének?

Leghíresebb munkájával Rousseau épen a nevelésügy terén idézett elő forradalmat. Az erőszak és büntetés nélküli, „természetes” nevelés gondolata a felnőttekre is óriási hatást tett, hát még a XVIII. századvégi debreceni Kollégium szigorú fegyelme alatt élő diákokra! Ezek nem olvasták ugyan az *Emilt*, de a hír szárnyán eljutott hozzájuk e forradalmi nevelés-tan alapeszméje, s ennyi elég is volt a hevesebb vérű vagy beteges érzékenysé-
gű ifjak lelki forrongásának előidézésére. Csokonai mint kisdíák igen jellemző eseteit látta annak, hogyan ütközött össze csaknem egyidejűleg három jeles ifjúnak függetlenségi vágya vagy szeszélye a Kollégium hagyományos szellemével, az ezt megtestesítő tanári karral vagy ennek egyik-másik tagjával. Pálóci Horváth Ádám, Márton István, Fazekas Mihály: — mind a három diáknak összeférhetetlenségi ügye támadt a debreceni Kollégiummal, s az utókor nem igen tud egyéb ítéletet mondani, mint azt, hogy sem ezek az ifjak, sem a fegyelmezésükkel küszködő tanárok nem cselekedhettek másként, mint ahogy cselekedtek. Csábító és veszedelmes példák voltak ezek az esetek a Csokonai fentebb ismertetett lírai szerepjátszó hajlama számára, mely nagyszerű kielégülést talált a háta mögött levő diáktábor lelkes tetszésében. Csokonai egyre inkább belemámo-
rosodott a rousseau-i szerep játzásába, melyben a társadalmi írott törvények vértanújának, az iskolai igazságtalan fegyelem áldozatának, az örökemberi természetes jogok védelmezőjének érezhette magát. Csokonai vértanúi szenvedésre, romantikus üldözöttségre vágyó egyéniségének szüksége volt arra, hogy ujjat húzzon a tanári karral, és így még forróbban belekapcsolódhassék a diákközüvélemény előtti népszerűség izgató villamos-
áramába. Tehát Csokonai költészetének egyik vonását, a preromantikus érzelmességet, az emberkerüléssel kacérkodó, de titokban az emberek rész-
vétére és tapsaira vágyakozó, önszenvedését élvező magatartást a debreceni kollégiumi helyzet akaratlanul, sőt tudattalanul segített kifejleszteni.

A lázadó, rakoncátlan Horváth Ádám és Márton István csak egyik irányban hatott Csokonai preromantikus magatartásának kialakulására. Rokonszenvesebb befolyással volt reá ebben a tekintetben is egy másfajta idősebb volt kollégista-társa: a már ismertetett Földi János. A romantikus lélek meghasonlik az emberi társadalommal, és előle a Természet ölére menekül. A természet emberi szempontból a magányt jelenti, de az irígy, marakodó emberek hiányaért kárpótlást ad az anyatermészet kimerülhetetlen sokféleségű világa. Földi János, a hajdúhadházi szelíd, komoly magyar Rousseau nem szerette a lármás társadalmi életet (bezzeg szerette a felesége!), annál boldogabb volt, mikor elmerülhetett a szabad természet életjelenségeinek tanulmányozásába. Csokonai érzékeny szívét gyakran megsebezték a társadalmi élet visszásságai, s ilyenkor a legjobb orvosság az „áldott magánosság” volt számára, s a mélabús jóságú és bölcseségű

természetbúvárral, Földi Jánossal való együttléte. Földi vezette be Csokonait a természet világának, főként a növénytanak alapos ismeretébe; a Csokonai költői képzelő-ereje aztán a művészet tündéri fényhatásaival árasztotta el természettudományi tapasztalatait, részint mint a virágkultusz rokkó kedvességű kertésze, részint mint a preromantikus magánosságának, a halvány holdfényű Tihany-vidéki sötét erdőnek halálsejtelmes remetéje. A pótolhatatlan veszteség érzésével írta el bánatát *D. Földi János sírhalma felett*, eltelvén saját korai elmúlásának sejtelmével.

Csakugyan ez a kettős mozzanat együttesen idézte elő és teszi érthetővé a nyomorúságos életű Csokonainak a testi halál utáni tüneményes gyorsaságú és örök maradandóságú érvényesülését. Az iskolai fegyelem nyúge elleni lázadozás rögtön megszólaltatja az együttérzés húrját a diákság lelkében, már csak ezért is „ifjú szívekben él” azóta Csokonai, s élni fog mindenkor. Korai halála meg épen elfeledteti hibáit, virágos fiatalságúnak őrzi emlékét, a költői sors vértanújává avatja, s homlokát glóriával övezi. Dicsősége mindjárt halála után megkezdődött a debreceni Kollégiumban, egyre gazdagodóbb szellemi örökségként vette át mindenik diák-nemzedék, és hagyományozta át a következőre mindaddig, míg teljes főiskolai szervezetét meg tudta őrizni az ősi Kollégium. Sőt, amennyiben „kollégium”-nak érzi magát mostani csonkaságában, ma is Csokonai emlékétől kap ihletet, őreá tekint hálás, büszke öntudattal, szerinte Csokonai nélkül nem volna a debreceni Kollégiumnak irodalomtörténeti multja és egyénisége.

27. Fazekas Mihály

Fazekas Mihály hét évvel volt idősebb Csokonainál; mire Csokonai „diák”-ká érett, akkorra Fazekas már rég túl volt Magyarország határán, hazatérésekor pedig már a Kollégiumból kicsapott Csokonai róttá vándorútját hazánk északi és nyugati tájékain. De a századforduló végre baráti kapoccsal fűzte egymáshoz őket, s ettől az időtől fogva Csokonai minden napos vendég lett Fazekasnál.

Nem tudni világosan, mi okozta Fazekasnak a debreceni Kollégiummal való összezördülését. A tizenhatéves gyermekifjú dacos lélekkel faképnél hagyta az iskolát, s beállt a katonasághoz közlegénynek. Nem termett ő rá a katonaéletre, rousseaui lélek volt, a természet és a jó olvasmányok szépségeiben szeretett gyönyörködni, de kalandos ifjúsága nem veszett kárba. Az élet iskolájában meghiggadt, megokosodott, a nyugati művelt országokban sokat látott, sok értékes tapasztalatot szerzett, köztük úgy látszik azt is, hogy mégis csak legjobb otthon, Debrecenben. „Főhadnagy Fazekas” úr nem kívánczolt el többé szülővárosából, még a Kollégiummal is új kapcsolatba jutott: pénztárosává lett. Nem áhította a feltűnést nem vágyott költői dicsőségre, nem emésztődött versei kinyomatásának gondja miatt, mint Csokonai, megelégedett az általa megalapított Debre-

ceni Kalendárium évről-évre való megjelentetésével. Rokokó szellemű költészete¹ nem jelentős sem csekély mennyisége, sem belső értéke szempontjából; e téren is, természetszeretetével és természettudományos képzettségével is sógorához, Földi Jánoshoz van testvéri közelségben.

De egy szerencsés költői ihlet megíratott vele egy adomai tárgyú, hexameteres verselésű, komikus elbeszélést, a *Lúdas Matyit*, s nevét halhatatlanná tette vele. Még Csokonai életében, 1804-ben elkészült ez a költemény, de csak 1815-ben jelent meg nyomtatásban, Bécsben, akkor is névtelenül és a szerző tudta nélkül. Ekkor szánta el magát Fazekas arra, hogy művét hiteles szövegben közrebocsátja. A kiadás gondját a Bécsben időző Kerekes Ferenc vállalta magára, aki akkor már meghívott tanára volt a debreceni Kollégiumnak, de csak ötévi további külföldi tudományos önképzés után foglalta el tanszékét. Az ő hexameteres előszavával s a címlapon a szerző nevének kezdőbetűivel jelent meg a *Lúdas Matyi* második kiadása 1817-ben, szintén Bécsben. Debreceni ember munkája ez, de nyugatot járt, világlátott debreceni emberé.

28. Kölcsey középiskolai tanulói évei

Állandó, de titkos, elfojtott s csak magánlevelekben ki-kirobbanó lázongásnak nevezhetjük a Kölcsey Ferenc „viszonyát” a debreceni Kollégiumhoz. De ugyanez történt volna Kölcseyvel akármelyik más nyilvános iskolában. Érzékeny idegzetet kapott örökségül, korai árvasága pedig s félszemének himlőokoza elvesztése emberkerülő félenkséggé, tépelődő önbizalomhiánnyá fokozta veleszületett érzékenységet. Hatéves korától kezdve tizennégy esztendőn át (1796—1809) volt a debreceni Kollégium növendéke, s ha nyilatkozatait szószerint elhisszük, e másfél évtized alatt egy napig sem érezte jól magát Debrecenben. Sem „tanuló”, sem „diák” korában nem volt bentlakó, hanem a Kollégium szomszédságában magánszálláson lakott, de még így is folytonosan szenvedett érzékeny lelke a tanárok ridegségétől s a növendékek rakoncátlanságától, lármájától, durvaságától. Általában ellensége volt később is, valószínűleg a saját kellemetlen tapasztalatai alapján, a nyilvános nevelésnek. Mivel azonban be kellett látnia, hogy a szegénysorsú emberek még jóeszű gyermekeik mellé sem fogadhatnak külön nevelőt, bizonyára elfogadta a debreceni Kollégiumot ha másnak nem, hát szükséges rossznak, — eléggé megérthetjük ennyiből is, hogy a debreceni Kollégium iránti ellenszenvéért legalább annyira felelős Kölcsey, mint a Kollégium.

Iskolai latin olvasmányai között Cornelius Nepos ragadta meg a lel-

¹ Legújabb ismertetését lásd: Kovács Máté: Fazekas Mihály a rokokó költő. 1940. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. VIII. kötet, 3. füzet.

két legelőször. Ennek az írónak életrajzai maradandó hatást tettek rá jellemének kialakulásában. Három évtized múlva, Szemere Pálhoz írt levelében¹ ily találó igazságú, szép méltánnyalással szól kisdíák-éveinek nevelő hatásáról:

„Iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket, s itt a patriotismus magva. E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni, mert nyelv és nemzet: e kétfő ideája válhatatlanul együtt jár.”

De nemcsak a hazaszeretet erkölcsi erénye és ennek egyik különleges oldala, a magyar nyelv iránti „szerelem” nyújtja le gyökereit Kölcsey jellemében ezekig a kisgimnázista-évekig. Azt is tudjuk a tíz-tizenkét éves Kölcseyről, hogy a társaival való gyermekes és nyers szórakozás helyett egyedül vagy Kállay Ferenc nevű barátjával a város szélére szeretett elvonulni, ott a homokban heverő csontokból „Akropolis”-t rögtönzött, s a régi görög nemzet nagy államférfiairol magasztaló emlékbeszédeket mondott Cornelius nyomán. A magunk nagy embereinek mély erkölcsi megindultságú szónoki méltatása Kölcsey későbbi írói működésének egyik leghatásosabb oldala lett, s gyakori kedélyi lehangoltságának borús óráiban egész életén át abba a világba vágyott vissza, amellyel a görög Plutarchos tanítványának, Cornelius Neposnak a művéből ismerkedett volt meg gyermekifjan; Plutarchos világában szeretett volna élni, s fájt neki, hogy a maga korának sivár viszonyait kellett túrnie . . . Kölcsey jellemének, világnézetének ez az egész életre kiható érvényű megalapozódása vajjon nem bizonyítja-e meggyőzően a debreceni Kollégium középső tagozatú alsóbb osztályainak nevelői értékét és sikerét?

A felsőbb osztályok közül az utolsóelőttire, az ú. n. költészeti osztályra vonatkozólag ezt jegyzi fel Kölcsey az azóta eltelt háromévtizedes messze-ségből:²

„A poétikában legelső nap a tanító példányokat olvasott Himfyből, Csókonaiból (Diaetai M. Muzsa) és Mátyásiból. Attól fogva néhány tanuló társaimmal együtt kezdénk olvasgatni magyar és latin írókat . . .”

Hát nem nagyszerű ez? Hát van *ma* olyan modern magyar középiskolai tanár, aki a poétika első óráját csupa élő költők verseinek felolvasásával meri eltölteni? Kölcseynek megbocsátóbb hangon kellene emlékeznie arról az iskoláról, amely ilyen útravalóval is ellátta őt. Tehát a Kollégium magyar beszédet tiltó törvényeinek idején egy-egy lelkesebb osztálytanító bizony nem a paragrafusra hallgatott, hanem arra, amit a saját esze és

¹ 1833 ápr. 12.

² Levél Szemere Pálhoz 1833 márc. 20.

szíve diktált, s az egykorú, legfrissebb magyar irodalom termékeiből mutatott be szemelvényeket tanítványainak, mégpedig a ma is leghelyesebbnek elismert didaktikai módon: a *maga* előre átgondolt, értelmes és jellemzetes előadásával, nem bízva a költemények felolvasását az ilyesmi-
ben nem eléggé gyakorlott, nem eléggé alkalmas növendékekre. Hogy a bemutatott egykorú költőket nem egészen a mi mai tudásunknak és ízlésünknek megfelelően választotta ki (t. i. Mátyási helyett érdemesebbet kellett volna szóhoz juttatnia),¹ ezen nem csodálkozhatunk, hiszen látni fogjuk, hogy Kölcsey — szellemi fejlettsége tetőpontján — szintén elkövetett legalább is ekkora tévedéseket a magyar költők értékelése terén.

29. Kölcsey és a felvilágosodottság

Kölcsey világnézetét a debreceni Kollégium hagyományos szellemétől egy olyan olvasmány térítette el, sőt juttatta vele ellenséges viszonyba, amellyel a kollégiumi könyvtár révén ismerkedett meg. Bayle *Dictionnaire historique et critique*je (1695—97) volt ez. „Hasonlíthatatlan”-nak ítélte, s később is benne keresett vigasztalódást lelki szenvedései közt. Kazinczy-nak így ír egyik levelében:²

„Ezen szörnyű állapotban egyedül a hasonlíthatatlan Baylenek olvasása vigasztal. Hetek óta nem tudok rajta kívül semmit olvasni, s ez a társaság reményem, hogy csak halálommal fog elhagyni. Csak az a nagy baj, hogy nincs erőm leírni a gondolatokat, melyek olvasásakor sergestől tolazkodnak fejembe.”

Bayle hatása alatt Kölcsey eleinte egészen a francia irodalom varázskörébe került.

„Akkor tájban az egész franczia literatura, tudniillik XIV. és XV. Lajos idejebeli nyitva volt előttem.”³

Kétkedő és bíráló hajlama már ekkoriban jelentkezik, s mestere e téren természetszerűleg Boileau és Voltaire. Nemsokára az önmaga lelki fejlődését is alá tudja vetni bíráló kedvtelésének, s diákkori egyetlen barátjához, Kállay Ferenchez írt levelében⁴ már hűvösebben kezdi kiejteni a Voltaire nevét.

„A kritikát legelőször is a gonoszlelkű Voltairétól tanultam, vagy kellett tanulnom.”

¹ Egyébként legújabbán elismerő megjegyzés hangzott el Mátyásiról, mint „az úgynevezett magyaros iskola legnagyobb költője”-ről. Mészöly Gedeon i. m. 9. l.

² 1816 ápr. 25.

³ Levél Szemere Pálhoz 1833 márc. 20.

⁴ 1815 május 30.

Később pedig megváltozott gondolkozásmódjával fölényesen tekint le ifjúkori lelki világára.

*„Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), midőn cosmopolitismus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia légymeleg poeist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb philosophok mindenre, a mi szent, fuallottak, — a *Système de la nature* s több. — De nekem mindig Bedürfnisz volt szeretni, s forrón szeretni, így a cosmopolitai hidegség nálam csak futó paroxismus lehetett.”¹*

Íme, halála előtt öt évvel Kölcsey meglepően tárgyilagos ítéletet mond debreceni diákkoráról. A francia felvilágosodás ész-imádó, elbizakodottan kételkedő szellemének rabja ő akkortájt, s vallásos hitét elvesztve, börtönnek érzi nemcsak a Kollégiumot, hanem Debrecen is. Tetszeleg önmagának a meg nem értettség szerepében, s keres egy megértő lelket, természetesen Debrecenen kívül.

30. Kölcsey debreceni elszigeteltsége

1808 május 19-én írja első levelét Kazinczyhoz, aki már csak azért is nagy tekintély előtte, mert Kazinczynak is nagyon rossz a véleménye Debrecenről. Kölcseynek ezt a lépését könnyű megértenünk. Az árva ifjú még árvábbnak érzi magát a vele ellentétes természetű diákok nyüzsgő tömegében. Nincs, akihez bizalmas szívvvel fordulhasson. A debreceni Kollégium tanárai csakugyan nem értettek a tanítványaikkal való nyájas érintkezéshez, mint ahogy a tiszavidéki, alföldi magyarságból általában is hiányzik az efféle képesség, az apák és fiak közt sem volt, s ma sincs bizalmas és nyájas meghittségű viszony, túlságosan zárkóztak az idősebb és fiatalabb nemzedékek egymás iránt. Kazinczy óriási hatásának egyik főoka az ő közlékeny természetében, buzditásra, bókolásra, sőt hízeltetésre is kész egyéniségében rejlett, s ő teljes tudatában is volt e szerencsés tulajdonosságának. Kölcseyhez Debrecenbe küldött, 1808 november 21-i levelében jogosan állapítja meg magáról:

„Én a' többek között abban is különbözök a' Debreczeniektől, hogy azok azt hiszik, hogy vesztenek azzal ha fiatal embereknek társalkodásokba ereszkednek: én ellenben ezekkel örömet egyveledem barátságba; örömet lesem-ki, kiből kevés esztendőök alatt mi válhat, gyönyörködve nézem a' talentomok kifejtődését, 's emel az a' gondolat, hogy az ő képzéseken talán nekem is volt valami részem...”

¹ Levél Szemere Pálhoz 1833 ápr. 12.

Halhatatlan érdeme ez Kazinczynak, Debrecennel szemben egyetlen érve sincs annyira helytálló, mint ez.

De Kölcsey nemcsak az öregebbekkel, hanem kortársaival szemben is idegennek érezte magát Debrecenben. Amit fentebb a tiszavidéki-alföldi magyarok idősebb és ifjabb nemzedékeinek egymás iránt tanúsított zárkózottságáról, tartózkodó viselkedéséről mondtunk, majdnem ugyanolyan mértékben megállapíthatjuk azt az egykorúak egymáshoz való viszonyáról is. Az alföldi magyarság — s talán leginkább a tősgyökeres magyarság — körében a testvéreket, barátokat is visszatartja valami szemérmes restelkedés-féle attól, hogy egymás iránti szeretetüket hangos vagy érzelmes módon kinyilvánítgassák; a véralkati meghatározottság mellett az is lehet az oka ennek, mert tudják, hogy a szépelgő, becéző viselkedés hazug is lehet, és sokszor épen az igazi szeretet hiányának palástolására szolgál. De Kölcsey, aki hatéves korában már apátlan árva volt, tizenegyéves korában pedig anyját is elvesztette, oly magasztos fogalmat alkotott magának a fájdalmasan nélkülözött szeretetről, s oly mohón vágyott rá, hogy az eredmény nem lehetett más reá nézve, mint az emberekben való csalódás és a közülök való félrevonulás. Későbbi nyilatkozataiból és vallomásaiból látjuk, hogyan értelmezte ő a barátságot; ilyen igények kielégítésére a debreceni Kollégium nyersmodorú, sokkal inkább csintalan, mint érzélgős növendékei képtelenek voltak, sőt a Kölcsey érzelmeit könnyen félre is érthették. Diákkori egyetlen barátjáról a Kollégiumból való szabadulásuk után néhány évvel¹ így ír Kazinczynak:

„Kállaim testében és lelkében megszépült, s rám nézve kimeríthetetlen kénynek (= kéjnek) kútfeje.”

Ugyanebben az évben ezt írja új barátjának, Szemere Pálnak:

„Adieu, — öllelek véghetetlen szerelemmel, mint mátkád ölelni sohasem foghat . . .”²

Az ilyen lelki berendezettségű fiatalember számára Debrecen bizony nem a legmegfelelőbb hely volt.

31. Kölcsey és Kazinczy

A tanáraitól és tanulótársaitól elszigetelődött, mélabús kollégiumi diák hálás szívvel fogadta Kazinczy leereszkedő nyájasságát. Világnézetileg nem igen volt köztük különbség, hiszen Kazinczy is a francia felvilágosodás tanítványa volt, — csak ízlés tekintetében kellett hát minél inkább alkal-

¹ 1813 jún. 15.

² 1813 szept. 9.

mazkodnia a nagytekintélyű mesterhez. Korábban ő sem tudta kivonni magát a kollégiumi, sőt debreceni közvélemény hatása alól Csokonaira vonatkozólag, ő is „bálványozta” Debrecen nagy tehetségű költőjét, de aztán Kazinczy tekintélye egyre kritikaibb szempontból nézette vele. Általában Debrecenről szóló tudósításait úgy igyekszik Kölcsey megfogalmazni és színezní, hogy Kazinczy a maga álláspontjának igazolását láthassa bennük. Panaszosan hivatkozik arra a „különös törvény”-re, mely a kollégiumi könyvtárból nem enged magyar könyvet diákoknak kiadni.¹ Kazinczynak felcsillan a szeme: mily hathatós érv lesz a kezében Debrecen ellen a Kollégiumnak ez a botrányos tilalma! Kéri tehát Kölcseyt, küldje el neki a Kollégium törvényeinek hiteles szövegét. Kölcsey ekkor kénytelen megírni válasz-levelében:

*„A collegiumi törvényt, a mi illeti, nyilván való törvény,
mely a magyar könyveknek a Bibliothekából való kiadatását tiltaná,
tudomra nincs”,*

csak szokás ez, de zsarnoki erejű szokás; az új magyar könyveket olvasó diákokat szemmel tartják, az egyik ilyen ifjúra rá is ragasztották a „phantasta” nevet.²

Kazinczy tudta, hogy a debreceni Kollégium könyvtárában értékes magyar irodalmi régiségek vannak; különösen szerette volna lemásoltatni és kinyomatni annak a kéziratoss könyvnek az anyagát, mely a XVI. század elején készült, s főként legendákat tartalmaz; Kazinczy *Agendarius* néven emlegeti, ma *Debreceni kódex*nek hívjuk. A könyvtár féltő gonddal vigyázott erre a kincsre; ezt jól is tette, de az már túlzás volt a tanári kartól vagy a könyvtárra felügyelő tanártól, hogy még megtekinteni se szívesen engedte, lemásolására sem adott engedélyt. Kölcsey a Kazinczy kedvéért rábírta a könyvtárnok-tanár helyettesét, egy kollégiumi esküdtfelügyelőt (azaz végzett diákok), hogy titokban készítsen pontos, betűhív másolatot a kódexről. Míg a másolás munkája folyt, Kölcsey nem győzte eléggé kérni Kazinczyt a titoktartásra, mert különben a helyettes könyvtárnok elveszti az állását, — az orv-munka bevégeződésekor azonban kiderült, hogy nem is kellett volna annyira rettegniök a felfedeztetéstől, nem kell tovább titkolózniök, az utolsó alkalomkor már maga a könyvtárnok-professzor adta ki helyettesének elismervény ellenében a kódexet, s a másolat kinyomtatásának sincs akadálya.

Kazinczy hatása alatt a francia után görögül és németül is siet jól megtanulni Kölcsey, s ízlése általában igyekszik a mesteréhez igazodni. Nemsokára már így áradozik egyik hozzá írt levelében:

¹ 1808 dec. 7.

² 1809 dec. 31.

„O az isteni Matthissont! Ennek stylusával együtt lelkét is be kellett vala (= be kellett volna) szívni Berzsenyinek... Én Daykával maradok, ki mint kezünkben van, mindeddig egyetlenegy Litteraturánkban...“¹

Tehát Matthissont és Daykát Berzsenyi rovására magasztalja, nem sokkal később pedig Kisfaludy Sándort a Csokonai rovására:

„Én Debreczenben iskoláskodtam, következésékepen Csokonait hallottam mindég Himfy felett dícsértetni; s a nem bizonyos ízléssel bíró gyermek elébb hiszi azt, amit más mond, s későbbben habzik, s csak idővel talál az igazra... Nekem egy sok érdemű úr nem régiben is azt mondá, hogy ő Csokonait minden más magyar poéták közt elsőnek tartja...“²

Íme Kölcsey képtelenségnek érzi azt, amit a mai irodalmi köztudat az igazsághoz nagyon közeljárónak ismer el. Hogy Kölcseynek, kora ez egyik legműveltebb emberének magyar költő-kortársai megítélésében mostani felfogásunk szerint mennyire megbízhatatlan a szemmértéke, jellemzően bizonyítja ez a megjegyzése:

„Láttam én embereket a mi magyarjaink közt, kik imádták Kotzebuet és Csokonait, s Shakespear és Kisfaludi előttök ostobák voltak.“³

Három hírhedt bírálata is erről a téves szemmértékről tanuskodik: Kis Jánost nagyobb költőnek ítéli Berzsenyinél és Csokonainál!... Íme a debreceni Kollégiumnak egy kitűnő tehetségű diákja, aki elfordul Alma Máterétől, ridegnek, elmaradottnak, pártoskodónak minősíti, helyette jobb Mestert keres, mellé áll, harcol érte egykori nevelő anyja ellen, — de jóhiszeműsége nem tudja megóvni az ítélkezés egyoldalúságától, súlyos tévedéseitől. — Kár, hogy azt a „magyar literaria historiá“-t, amelyet diákpályája végén írt, Debrecenből távoztakor megsemmisítette. Csak a verses munkákra terjeszkedett ki ez a tanulmány, de a szerző visszaemlékezése szerint „mindenik költőről külön articulus volt, s mindeniknek műve kritikázva“.⁴ Nagyon érdekes volna ezt ismernünk, már csak korszerű és irodalmi pártállásából eredő tévedéseiért is. Debreceni ellenfelei nem voltak elfogultabbak őnála, csak csekélyebb tehetségűek.

Egykori kollégiumával később sem békült meg Kölcsey, sőt köteles tanulmányai elvégzésével kezdődnek meg igazán ellene az ő tüntetésszerű

¹ 1813 szept. 15.

² 1815 május 3.

³ Levél Kazinczyhoz 1814 dec. 22.

⁴ Levél Szemere Palhoz 1833 márc. 20.

nyilatkozatai. A Kollégium tanszékkal kínálta meg Kölcseyt, de ő nem fogadta el, alig várván, hogy végkép hátat fordíthasson neki. A Kollégium bölcselet-tanára felkérte Kölcseyt, hogy a bölcselet-hallgató diákok számára írja meg az aesthetika tankönyvét, „még pedig ne a Kant principiuma, hanem tapasztalás principiumi szerént, melyeket ő követ”.¹ A más álláspontú Kölcseynek joga volt ezt az ajánlatot visszautasítani, de nem elégedett meg ezzel, hanem ismételten felemlégette, dicsekvésszerűen, hogy Ercsei professzor mennyire haragszik őreá, hogyan szokott ellene kifakadni tanítási óráin. Ugyanilyen büszke volt arra is, hogy a *Mondolat*ra válaszul írt *Felelet* egyik, Kölcsey rajzolta komikus alakjának szitkozódó szavajárását a debreceni Kollégium nagyhatalmú főgondnoka, Péchy Imre septemvir és alnádor, önmagára vonatkoztatta mint gúnyos célzást, s nagyon megharagudott érte.

Tudvalevő, hogy Somogyi Gedeon *Mondolat* című kiadványának a magva az a tréfás gúnyos szógyűjtemény, amelyet a nyelvújítók, pontosabban szólva: a szógyártók túlzásainak kicsúfolására Szentgyörgyi József debreceni orvos állított volt össze. Kölcsey már diákkorában Kazinczy elveit fogadta el a magyar nyelv ügyében, illetőleg az íróművészeket a nyelvvel bánás, a nyelv-kezelés terén megillető jogok kérdésében. Ezért épen olyan rossz véleménye volt Kölcseynek is a Debreceni Grammatikáról, mint Kazinczynak. Ez a terjedelmes munka kivonatos tartalommal is megjelent 1809-ben a Kollégium nyelvtani tankönyvéül, s Kölcsey sietve meg is küldi Kazinczynak; a kísérő levélben² ilyeneket ír:

„Micsoda szélvészeket várhat a mi grammaticusunk fejére? Vagy talán a bűnökben megátalkodott nem érdemel még csak szavakat is! Azonban ezen kis könyvecskének nagy befolyásai lesznek. Több száz gyermekek tanítóinak szab ez a tanításban törvényt, s ezen törvény szerint fog Magyarország sok részeiben a protestáns pap dörgeni chatedrájából...”

32. Kölcsey és a vallás

Kölcseynek a Kollégium és Debrecen iránti ellenszenve kiszélesedett — vagy legalább kiszélesedni látszott — a református vallás iránti tüntető hidegségű bírálattá. A *Hymnus* keletkezésének (1823) és Kölcsey halálának (1838) századik évfordulója alkalmával divattá lett fejére olvasni a protestáns, különösen a „kálvinista” vallásnak, hogy a reformátusnak született és a debreceni Kollégiumban nevelkedett Kölcsey lelke a római katolikus hit világához vonzódott. Ez a megállapítás főként a következő nyilatkozatokra alapult:

¹ Levél Kazinczyhoz 1814 január 22.

² 1809 ápr. 19.

„Visszatettem magamat a reformatiónak vérengző korába s mindazon irtóztató eseteket végig futván elmémnel, azt kérdeztem magamtól, mi jobb? a gonoszt elszenvedni-e vagy a jó után újabb gonoszokon keresztül törekedni? ha lehet-e reményleni, hogy az emberiség ezen az úton a maga boldogságához közelítsen? és ha lehet-e az emberiség egyik korát a másikkal boldogabbnak állítanunk?”¹

„Én a keresztyének vallását egyedül az Evangeliumokból, s Klopstocknak Messiásából ismerem. Olyan az egészen, mint az Eleusisi mysteriumok, vagy a Sybillának barlangja, tele sejdítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a secták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát, mely magát Rómáról nevezi, s ha kérdenék miért? nem felelnék semmit is, hanem Schillernek tragoediáját nyitnám fel a kérdező előtt”.²

„Azok a Calvin gonosz fíjai. . .” (mondja Kölcsey a Mondolat-párti debreceniekről).³

Luther felléptekor „egy pusztító revolutióban, mely csaknem egész Európát feldúlta, öldöklő angyalként állott elő a világosodás, a reformatio, s azt tette, hogy utat találjunk híressé lett jó következtetéseiről kételkedni s vizsgálni, ha a nyugalomban hagyatott catholicismus nem fogott volna-e sokkal több jót nyújtani az emberiségnek”.⁴

Az ilyen kiragadott részletekkel való érvelés rendszerint félreértést szül a helyett, hogy az igazságot segítne kideríteni. Legújabbban, 1939 novemberében jelent meg Mészöly Gedeonnak egy kiváló értékű tanulmánya;⁵ ebben Mészöly a *Hymnus* elemzése kapcsán kibontakoztatja előttünk Kölcsey lelki fejlődését, egész világnézetét, és megcáfolja a Kölcsey katolicizmusáról elterjedt állításokat. Mikor fentebbi idézeteink elsejében azt a szomorú kérdést veti fel Kölcsey: „mi jobb? a gonoszt szenvedni, vagy a jó után újabb gonoszra törekedni?” — nyilvánvaló, hogy a reformáció előtti katolikus egyház állapotát is „gonosz”-nak ítéli, a reformációt pedig olyan mozgalomnak, amely „a jó után”, azaz jóra, a középkori gonoszság orvoslására törekedett, de újabb gonoszsággá fajult; t. i. a reformáció nyomában kelt véres harcok okát Kölcsey a német protestáns fejedelemek világias haszonlesésének, önző hatalomvágyának tulajdonítja.

¹ Levél Kazinczyhoz 1816 május 11.

² U.-ahhoz 1813 okt. 21.

³ Levél Szemere Pálhoz 1816 márc. 28.

⁴ Töredékek. (1827.) Kölcsey minden munkái. V. köt. (1886.) 81. l.

⁵ Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje. 1939. 82 l.

Kölcsey vallásos hitvilágát igenis a debreceni Kollégium teológiai levegője töltötte és határozta meg, csak a vallásos hit nevében fellépő erőszakosság gyűlöletes előtte, akár katolikus, akár protestáns részről nyilvánult is az meg. Nem szereti Pázmányt s általában a vallási polemikus írókat, rokonszenvesebb neki a népdal-méltányló, magyar hexametereket és — bár latin nyelven — magyar nyelvtant író Sylvester, meg a művészi magyar próza úttörője: Báróczi. Kölcsey szerint az igazi keresztyénségnek — akár katolikus az, akár protestáns — a szeretet és a türelem a szükségképeni lényege. A vallásos hit világnézetformáló alapelveit pedig a debreceni Kollégiumban szívta magába, s ezek tudattalanul is végkép meggyökereztek Kölcsey lelkében. „A Calvin gonosz fiai” kifejezésnek nincs köze a református vallás dogmáihoz; Kölcsey kifakadása a nyelvújítás ellenségeinek egyik főfészkére, Debrecenre vonatkozik, melynek legjellegzetesebb, legemlegetettebb vonása volt az, hogy a Kálvin értelmét követő református keresztyén vallású magyar anyaszentegyháznak is szellemi és földrajzi középpontja. Gondos elmélyedés esetén a katolikus írók és tudósok sem látják Kölcsey vallásos világnézetét másnak, mint reformátusnak. Kornis Gyula megállapítja róla:

„Kölcsey a katolicizmushoz való minden esztetikai vonzalma ellenére gyakorlatilag jó kálvinista maradt.”¹

Legmeggyőzőbb és legremekebb példája és bizonyítéka Kölcsey protestáns lelkiségének: a *Hymnus*.

Az ő hazafiúi büntudatának „még irodalmi tárgyul választása, megnyilvánulása sem Zrínyi-hatás, hanem a folytonosság által öröklött magyar protestáns világnézet és annak irodalmi gyakorlata”.²

A katolikus Farkas Gyuláé ez a szép és találó megállapítás:

„A Himnusz biblikus hangja a reformáció korabeli kálvinista prédikátorok jeremiádjaira emlékeztet.”³

Igaza van Mészölynek:

„Kölcsey olyanná, amilyenné lett, csak református főiskolában lehetett, s a Hymnust, úgy, amint (1823-ban!) megírta, csak református főiskola neveltjeként írhatta meg.”⁴

¹ Budapesti Szemle, 1938. Idézi Mészöly i. m. 64. l.

² Mészöly i. m. 20. l.

³ A magyar romantika, 1930. 302. l.

⁴ I. m. 57. l.

33. Az 1813-i református énekeskönyv

Szenci Molnár Albert verses zsoltár-fordításai rövid idő alatt példátlan népszerűsége jutottak a református magyarság körében. De az ószövetségi zsoltár-szövegek egy részének képzetvilága nincs kellő összhangban a keresztyén áhítatéval, s különben is a református keresztyén egyházi élet sokféle alkalmára kezdettől fogva szükségesek voltak a zsoltárokon kívül másfajta ünnepi, temetési, hálaadó, bűnbánati stb. énekek. Készültek is ilyenek nagy számmal, sőt belőlük gyűjtemények is jelentek meg kisebb-nagyobb időközökben, de ez utóbbiak tartalma ellen az illetékes tényezők részéről egyre több kifogás merült fel hitvallási és ízlésbeli szempontból egyaránt. A XVIII. és XIX. század fordulója táján a tiszántúli egyházkerület vezetősége komolyan hozzáfogott a templomi s általában az egyházi ének-ügy intézményes rendezéséhez, elsősorban az alkalmas énekanyagról való gondoskodáshoz. Érintkezésbe lépett a többi református egyházkerülettel, s az a közös meggyőződés alakult ki, hogy az énekeskönyv zsoltárokon kívüli anyaga (közös néven: „dicséretetek”) szigorú megrostálásra szorul, tehát az addigi énekeskönyv dicséreteinek megmaradó darabjait sok új énekkel kell szaporítani. Az egyházkerületek a maguk kebelében (a tiszántúli az 1804 októberi gyűlésből) felszólították „az ahhoz értőket”, hogy az egyházi élet mindenféle alkalmára írjanak énekeket, a zsoltárok szebb dallamaira szabva őket, 4—5 versszak terjedelemben.¹ Református „írástudóink” tehát egy kis időre visszaalakultak az egykori poetica classis növendékeivé, s legjobb tehetségük szerint igyekeztek a rájuk bízott költői feladatot elvégezni.

A régi énekek megrostálása, a beérkezett új énekek megbírálása, kiválogatása, az alkalmasnak minősített anyag elrendezése és kinyomtatása csaknem egy évtizednyi időbe került. Végre 1813-ban megjelent a hivatalos tekintélyű új énekeskönyv Debrecenben, de aztán meg is őrizte tekintélyét és közérvényességét egy évszázadon át. A 253 dicséretnek egyharmad része sem telik ki azokból (76), amelyek a régebbi ének-gyűjteményekből kerültek át az új énekeskönyvbe; a túlnyomó többség (177) újonnan készült. Legtöbb énekkel szerepelnek: Pálóci Horváth Ádám, Keresztesi József, Lengyel József (maga 38 eredeti és 2 fordított énekkel), Lukács István, Nagy István, Szentgyörgyi József — mindnyájan a debreceni Kollégium neveltjei; Horváth Ádám kivételével mindnyájan a tiszántúli egyházkerület lakói, három közülök lelkipásztor (Lengyel József négy évig a Kollégium bölcselet-professzora is volt), Szentgyörgyi pedig Debrecen város főorvosa.

Az egyházkerületek között vita folyt arról, hogy az új énekeskönyv hol kerüljön sajtó alá, s a vita Debrecen győzelmével végződött; megkönyvékez tehát bennünket az a gyanú, hogy az elfogadott új énekek közül

¹ Szathmáry József: A református templomi énekeskönyv története. Protestáns Szemle, 1892. 481. l.

épen tiszántúli szerzők nevéhez fűződven nagyobb csoportok, talán a legnépesebb egyházkerület túlsúlya juttatott kivételes helyet a kebelébe tartozó egyéneknek. Semmi adatunk sincs e feltevés támogatására, viszont az új énekeskönyv nagy sikere és hosszú népszerűsége nagyon erős érv a mellett, hogy az énekeskönyv-szerkesztőbizottság elfogulatlanul és szerencsésen végezte el feladatát. Természetes, hogy sok éneken megérzik a mondvacsináltság prózaisága; viszont az is igaz, hogy gyülekezeti éneklés közben még a gyarló versszakok is szárnyakat kapnak a gyönyörű zsoltár-dal-lamoktól. Van sok olyan az 1813-i énekeskönyv dicséretei között, amelyekről épen azért volna nehéz „kritikát” mondanunk, mert mindnyájunknak gyermekkorunk óta munkáló legelevenebb lelki élményei közé tartoznak. Csak a debreceni Kollégium imént említett néhány neveltjéről szólva, nem tudjuk megilletődés nélkül elsorolni, hogy Pálóczi Horváth Ádám a szerzője pl. e két dicséretnek:

*„A nagy király jön: Hozsánna! Hozsánna! . . .”
„Isten, a roppant egeknek Bölcs, erős alkotója . . .”*

Keresztesi Józseftől való pl. ez:

„Uram! bűneink soksága, Undoksága Erdemli haragodat . . .”

Lengyel József:

*„Oh mily boldog ember az, Ki téged, élő igaz Egy istent
[megismerhet . . .”
„Uram, a töredelmes Szívet te szereted . . .”
„Jézus, ki a sírban valál . . .”
„Imádandó Isten, e széles föld néked . . .”
„A csillagos égnek seregei ott fent . . .”
„Uram, a te igéd nekem . . .”
„Dicsérjük hálaadással . . .”*

Nagy István:

*„Oh Isten, ki a törődött Szívet meg nem utáld . . .”
„Oh, könyörgést meghallgató . . .”*

Szentgyörgyi József:

„A nap immár elenyészett . . .”

Jegyezzük ide azt is, hogy a „Szent Isten, noha néked” kezdetű, vasár-napi istentiszteletet kezdő ének ugyanekkor keletkezett; szerzője: Földvári József, a debreceni Kollégium neveltje, debreceni lekipásztor és esperes. Azoknak a dicséreteknek szerzői közül, melyek régebbi gyűjtemények-

ből vétettek át az 1813-i énekeskönyvbe, megemlíti itt Losonczi Hányoki Istvánt, a debreceni Kollégium neveltjét, a nagykőrösi református gimnázium igazgatóját. 1754-ben adta ki *Éneklésben tanító mester* címen „idvességűs énekeit“, de ezek közül csak az a 26 ének vált országosan ismertté és zendül meg mindmainapig százezrek ajakán, amelyeket a szerkesztő bizottság felvett az 1813-i énekeskönyvbe. Nem jeles költői alkotások ezek, de immár történeti fontosságúak, olyanformán, mint ahogy *Hármas kis tükör* című elemi iskolai tankönyvének (1773) rímes verssorai is azok, mert emberöltőkön keresztül voltak a református magyar gyermekek tízezreinek emlékezet-fejlesztő, ész-pallérozó tápláléka.

34. Színészet

Erre az időszakra esik a magyar színészet kezdete. Rámutattunk arra, hogy az iskolai dráma műfajának ápolásából és fejlesztéséből a debreceni Kollégium nemcsak nem vette ki a részét, hanem egyenesen megtiltotta az iskolai színi előadásokat. Ha tehát némelyik debreceni diákban esetleg drámaírói tehetség volt is, ez nem juthatott érvényesüléshez, a színészi hajlamnak is meg kellett elégednie azzal a sovány lehetőséggel, amit az elvont tárgyú iskolai vitatkozások vagy latin nyelvű szónoklati gyakorlatok nyújtottak. Csokonai kénytelen volt a költészeti osztály derék tanítójának engedelmével az *Aeneis* monológjainak tüzes élénkségű, átszellemült előadásával vezetni le a lelkében felgyülemelő drámai feszültségeket. Nem csoda, hogy a magyar színészet úttörőinek fellépését senki sem fogadta lelkesebb örömmel, segítségükre senki sem sietett türelmetlenebb buzgósággal, mint Csokonai. Már 1793-ban, tehát diák korában tizenhat színdarab írására-fordítására-átdolgozására való vállalkozását jelentette be a pesti magyar színjátszó társaságnak, de ötszöri levélbeli ajánlkozására még csak választ sem kapott. Szegény Csokonai a színdarabjaival nem jutott szélesebbkörű nyilvánosság elé annál, amit a vezetésére bízott osztály növendékeinek együttese jelentett. Mint a költészeti osztály préceptora, 1795-ben előadatta tanítványaival a *Gerson du Malhereux*-t; csurgói tanár korábban pedig ottani tanítványai játszották el 1799-ben *Karnyónét*, 1800-ban a *Cultura* című bohózatot.

Egyébiránt Debrecen azon néhány város egyike, ahol első magyar színészeink olyan-amilyen pártfogásban részesültek. Az erdélyi színtársulat szokott időnként ellátogatni Debrecenbe; vezetői, jelesebb tagjai a kolozsvári és nagyenyedi református Kollégiumban kellőfokú szellemi képzettséget szereztek, s nemes hivatásérzettel léptek mostohasorsú pályájukra. Bizony a debreceni Kollégium hivatalos álláspontja a magyar színészet ügyében ezidőtájt nem volt egyéb, mint lenézés, kárhoztatás és szigorú tilalom. 1798-ban az erdélyi magyar színészek főpártfogója, báró Wesselényi Miklós arra kérte a debreceni Kollégiumot, hogy a Debrecenben játszani készülő erdélyi színtársulatnak, míg saját zenekara meg nem érke-

zik, engedje segítségére a muzsikálni tudó diákokat. A Kollégium felettes hatósága nem merte megtagadni a nagytekintélyű református főúr kérését, csak azt kötötte ki, hogy a színházban a diákok nem viselhetik tógájukat. De ez a színházi diák-szereplés kivételes eset maradt, a Kollégium diákjainak nézőkül sem volt szabad a színi előadásokon megjelenni; aki ezt a tilalmat áthágta, annak az 1808-i fegyelmi szabályzat szerint kétheti kenyértől való megfosztás volt a bűnhődése, 1811-től fogva pedig pénzbírsággal lakolt. Csakhogy az effajta tilalom dacot ébreszt a diákifjúbán, s fokozza kíváncsiságát. Az előadott színdarabokról közvetlen vagy közvetett módon mégis csak tudomást szerzett a kollégiumi ifjúság, s a színdarabok egyik-másik jóízű kiszólása vagy mulatságos zeneszáma közszájon forgott. Pl. a Csokonai hírhedt fegyelmi ügyében az iskolai törvényszék a vétségek között azt is felemlíti, hogy a vádlott, visszaélván osztálytanítói hivatalos hatáskörével, Szilágyi Gábor professzor kicsúfolása végett elénekeltette tanítványaival az akkor divatos *Pikók herceg és Jutka Perzsi* című „szomorú víg” operából ezeket a sorokat:

„*En gyilkosa Gömböcnek
S a szép Jutka Perzsinek:
Mind a kettőt én öltem,
Setét sírba temettem.*”

A debreceni Kollégium neveltjei közül mindjárt a magyar színészet megmozdulásakor szolgálatába szegődött ennek a nyelvünket nemesítő nemzeti ügynek Szentjóni Szabó László és ifj. Hatvani István, a nagynevű debreceni professzornak később római katolikus hitre tért fia. Szentjóni már 1791-ben kiadta munkái közt Gellert egy pásztorjátékának fordítását *A pántlika* címen, a következő évben pedig *Mátyás király* című színművét, mely valószínűleg szintén németből való átdolgozás. Hatvani István négy színdarabot fordított magyarra s nyomtatott ki 1790-ben, illetőleg 1793-ban.

Meg kell emlékeznünk itt a debreceni Kollégiumnak egy olyan diákjáról, akiből nem lett író, csak színész, de egy színészi fellépése közvetett módon irodalomtörténeti fontosságúvá vált. Ez a színész: Udvarhelyi Miklós. Tiszaabádon született 1790-ben, apja református rektor-káplán volt ott. Fia, Miklós a debreceni Kollégiumban tanult és lelkipásztorságra készült, de a Debrecenben időző színtársulat ellenállhatatlan erővel vonzotta. Megismerkedett a színészekkel, s minthogy az iskolai törvények nem engedték meg a diákok színpadi szereplését, egyideig sűgőja lett a társulatnak, 1810-ben pedig, húszéves korában csakugyan kilépett a Kollégiumból és színésszé lett. A korabeli magyar színészek közt a tekintélyesebbek egyike volt, a kolozsvári színháznál igazgatóságig vitte, 1838-ban pedig a pesti (nemzeti) színház tagja lett. Nevét maradandóvá teszi irodalmunk történetében az a nagy érdeme, hogy ő fedezte fel a *Bánk bánt*,

ő választotta ezt jutalomjátékául Kassán 1833-ban, mikor a könyvkereskedő raktárában porosodó magyar drámai remekmű még teljesen ismeretlen volt, színpadi előadására senki sem gondolt. Udvarhelyinek valaha maga Katona József olvasta volt fel tragédiáját,¹ s ma is van valami izgató rejtély abban a felmerülő kérdésben: vajjon Udvarhelyi minden kortársánál műértőbb ízlésű volt-e (!), vagy pedig pusztán esetlegesség választotta vele éppen a Katona *Bánk bánját*? E kassai előadásból ismerték meg legjelesebb drámánkat az ottani színtársulat kiváló tagjai: Egressy Gábor, Bartha János, Megyeri Károly, Kántorné, Déryné.²

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹ Horváth János: Katona József. 1936. 41. l.

² Koszorú. Szerk. : Arany János. 1864. I. 93—94. l. — Pintér V. 831., 852. l.

IV. PÉCZELY KORA (1815—1849)

35. Péczely, mint magasabb értelemben vett „poeseos praeceptor“

Kazinczy a zsenye tehetségeket észreévő és hozzájuk lehajló figyel-mességével 1808-ban nemcsak Kölcseyt hódította meg és kötelezte hálára maga iránt, hanem a debreceni Kollégiumnak egy másik kitűnő diákját is. A *Magyar régiségek és ritkaságok* című kiadványának¹ III. részében Varjas János debreceni professzor életadatait is közli Kazinczy, s megemlíti, hogy Varjasnak a leányát, Katalint Péczeli József komáromi lelkipásztor vette nőül, leányuknak pedig Klára a neve. Azután így folytatja:

„Örvendve jelentem bérekesztésül, hogy ennek (t. i. Péczeli Klárának) testvére, a' boldog emlékezetű Péczelinek egyetlen fíja, egyik fő díze a' Debreczenben most tanuló ifjúságnak, és hogy ő, érezvén azon szerencséje' becsét, hogy illy szüléktől származott 's illy rokonságnak részese, ezeknek emlékezetek 's példák által gyúlasztatván, atyjának dicsősége felé törekszik.“²

A Kölcsey bemutatkozó levelére³ adott válaszában is üdvözetét küldi Kazinczy a fiatal Péczelynek, aki a teológiai tanulmányoknak épűgy az utolsóelőtti évfolyamát végezte ekkor, mint Kölcsey a jogi tanulmányokét. Második levelében⁴ jelenti Kölcsey Kazinczynak, hogy üdvözetét megvitte Péczelynek, „ki is azt mind azon tisztelettel fogadta, melyet az érdemel“. Péczelyt úgy látszik szerénysége tartotta vissza attól, hogy maga is köszönetet mondjon levélben Kazinczynak; csak három év mulva,

¹ Pest, 1808.

² 195—196. l. Idézi: Váczy János, Kazinczy Lev. IX. 541.

³ 1808 május 19.

⁴ 1808 jún. 25.

1811 augusztus 23-án bátorkodik írni neki Mezőtúrról, ahova ekkortájt ment, a végzett teológusok szokása szerint pár évre rektornak. Levele elején hálás célzást tesz a Kazinczy — fentebb idézett — 1808-i megtisztelő megjegyzésére, mely a *Magyar régiségek és ritkaságok*ban jelent volt meg.

Péczy két évig volt mezőtúri rektor, további két évet külföldön töltött, s 1815-ben foglalta el tanári székét a debreceni Kollégiumban. Ezért ezt az esztendőt választottuk most ismertetendő időszakunk kezdetül. Ebben az évben jelent meg a *Mondolatra írt Felelet*, melynek egyik szerzője Kölcsey, aki e gúnyirattal főként Debrecen iránti ellenszenvét igyekezett kiadni magából, — 1815 után nem igen van tovább köze Debrecenhez. Ettől az időtől fogva Péczy vonja magára a történetíró figyelmét.

Kollégiumi diákságának végén Péczy a költészeti osztály tanítója volt, s eszményi értelemben körülbelül az is maradt ő professzori egész pályáján is: minden idők legkitűnőbb, legrátermettebb *poeticae classis praeceptora*. Mi a hivatása ennek? Nem kell neki eredeti tehetségű, kiváló költőnek lennie, csak érteni és élvezni kell tudnia a nagy költőket, s ugyanerre ránevelni tudással, türelemmel, szeretettel, biztatással, példaadással a tanítványokat.

Az előbbi korszaknak tehát érdekes folytatása, részben pedig ellentéte Péczy működésének ideje. Amott két lángeszű diák áll az előtérben, nem tanárok hivatalos vezetése vagy legalább irányítása mellett, hanem inkább azok ellen hangolódva, nyílt vagy titkos lázadásban ellenük. Emitt nincs igazi költői lángelme, maga a professzor sem az korántsem; de van egy tanári székben ülő hivatalos tekintély, aki lélektani megértéssel közel tud férkőzni a diákok szívéhez, s nem arra törekszik, hogy az iskolai törvény szigorával fáradt öregeket csináljon a fiatalokból, hanem arra, hogy a diákszellem csetlő-botló lépései számára utat egyengessen, s a maga személyében olyan példát mutasson, amelyet követni tud minden talpraesett tehetségű, fogékony lelkű ifjú. — Ne feledjük, hogy itt már nem a költészeti osztály 15 éves növendékeiről van szó, hanem a felső tagozatok hallgatóiról, esküdtdiákokról, osztálytanítókról, tehát 17—24—28 éves emberekről. Különben Péczy tíz éven át az osztályok felügyelő tanára (*classium inspector*) is volt, tehát a tehetséges gyermekek idejében való kiválasztására, fejlődésüknek figyelemmel kísérésére nemcsak kedve volt, hanem módja és alkalmja is.

A módszere is igen helyes Péczynek: az ókori görög-latin irodalmat mint örök mintaképet állítja tanítványai elé, de a modern külföldi és magyar költészettel is megismerteti őket, mint az örök mintakép korszerű színeződésével. Az ő szerepe a debreceni Kollégiumban körülbelül az, ami a Kazinczyé országos viszonylatban: idegen magas mintákhoz mérni az itthoni kísérleteket a fordítás, utánzás, eredetiségre törekvés fokozatain át, a kezdő költőket munkára serkenteni, s írásaik közül az aránylag leg-sikerültebbeket a nyilvánosság elé segíteni, közben pedig — nem is annyira

belső kényszerből, ellenállhatatlan ihlet sugallatára, mint inkább a jó tanár kötelességszerű példaadásaként — a saját írói természetéből is közrebocsátani egyetmást.

Lángeszű költő-jelölt számára nem volna jó ez a túlságosan „okos“, körültekintő, egyoldalúságtól, merész túlzásoktól óvakodó praeceptor-i módszer, de e módszer nem-léte még kevésbbé volna elég ahhoz, hogy lángeszű diáki fjak ráébredjenek költői tehetségük tudatára. Az ilyen módszer eredménye: epigon-költészet, de ez sem kicsinylendő eredmény, ha nem egy-két egyén próbálkozásait jelenti, hanem egész diák-nemzedéknek, főiskolai évfolyamoknak, korosztályoknak együttes törekvése tükröződik benne. Nevelői szempontból is jótékony hatású lehet a forrongó ifjú lelkeknek ilyenféle tapintatos irányítása: a saját gyarló munkáikon való verejtékes kínlódás ébreszt bennük áhítatos, alázatos tiszteletet a költészet igazi nagyjainak remekművei iránt. E műkedvelő diák-költők közt élt a debreceni Kollégiumban rövid ideig, mint kezdő tógátus, egy elsőrendű költői lángelme is, Arany János; ő nem is érezte jól magát közöttük, Péczelyt sem szerette, — de egy későbbi (1862) megállapítása találóan ráillik a debreceni Kollégiumnak arra az időszakára, amelyről most beszélünk, és mintegy igazolásául szolgál a Péczely epigon-költőket tenyésztő módszerének:

„Nagy fontosságot helyezünk tehát abban, hogy a költészet s általában a művészet terén minél több jó középszerű s ha tesszik, „utánzó“ fussa szabad versenyét; nem mintha a közép-szerűséget becslőnk nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronként lángész álljon elé s mivel egy ily pezsgő, szélesen kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal, a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ.“¹

Péczely körültekintő okossága az irodalmi nevelés terén is került minden forradalmi irányt és iramot. Magyar irodalmi tanszéknek még híre sem volt a debreceni Kollégiumban, Péczelynek a görög-latin nyelv és irodalom s a világtörténet voltak a szaktárgyai. Irodalomtanítása, mint említettük, voltaképen a költészeti osztálytanító feladatának felsőbb sikban való, magasabbrendű teljesítése volt. A költészeti osztály tanítója görög, főként pedig latin remekírók olvastatása közben értette meg és lesette el tanítványaival a költői mesterség szabályait és szabályokba nem foglalható finomabb titkait, hatás eszközeit. Az ilyesmi iránt fogékony növendékek aztán, mikor olvasmányi és elméleti alapon már a kisujjukban volt a görög-latin időmértékes verselés ismerete, sőt gyakorlata: természetes kíváncsisággal kezdték kipróbálni tudásukat és ügyességüket anya-

¹ Irányok. Arany J. összes prózai művei és műfordításai. Bpest, Franklin. 384. l.

nyelvükön is; a magyar verselés már csak járuléka, a köteles tanulni-
valón kívüleső, mintegy magánszorgalmi, kedvtelés számba menő része
volt a költészeti osztály hivatalos munkakörének. Péczely ennek a kétnyelvű
(latin és magyar) irodalmiságnak csodálatos rátermettségű képviselője,
a magyar irodalmi fejlődés ezen átmeneti korszakának időbeli értelemben
egyik utolsó nagysága.

36. A Pallas Debrecina

Péczely első gyűjteményes kiadványa 1828-ban jelent meg *Pallas Debrecina* címmel. Diákok latin és magyar versei vannak benne; a versek többsége latin nyelvű, számuk: 43, a magyar nyelvűeké: 23. Az egész kiadvány jellege latin, ezen a nyelven van írva az előszó és a jegyzetek, még a magyar nyelvű darabokra vonatkozók is. A kiadó latin nyelvű előszavának legfontosabb mondatai így hangzanak magyar fordításban:

*„E versek kiadásával kétfős a szándékomb; az egyik az, hogy emlékük fennmaradjon, vagy a már-már feledésbe merülőké meg-
újíttassék; a másik pedig az, hogy olvasásuk írásra készítse az
ifjúságot... Ifjúkori művecskéik ezek, s ifjú tehetségek felsejke-
lésére vannak összegyűjtve.”*

A költemények keletkezésének ideje az 1805. és az 1828. évek közé esik, tehát Péczely a debreceni diákok latin és magyar nyelvű iskolai költészetének több mint két évtized alatt garmadába gyűlt terméséből válogatott össze egy kötetre valót. Verses iskolai dolgozatok ezek, majdnem kivétel nélkül olyan témákról, melyeket készen, kívülről kaptak a szerzők; vagyis csupa alkalmi költemények, jelezve is van mindegyiknél pontosan az ihlető (!) alkalom éve, hónapja és napja. Például: József nádor 1805 július 18-án meglátogatta Debrecen-t. Ezt az eseményt öt szerző ünnepli egy-egy latin költeményben; négy közülök hexameterekben van írva, a sorok száma: 217, 77, 55, 23, egy pedig 16 aszklepiadeszi sor-párból áll. Ilyen megénekelt alkalmak még a többi közt: Rhédei Lajos főispáni beiktatásán három költemény latin hexameterekben, egy pedig magyar nyelvű aszklepiadeszi versszakokban örvendezik, Péchy Imre alnádori beiktatását három latin nyelvű költemény ünnepli, közülök az egyik hexameterekben, a második sapphói versszakokban, a harmadik alkajosziakban, két magyar nyelvű költemény közül pedig az egyik párosrímű alexandrin-sorokban, a másik alkajoszi versszakokban. És így tovább. A magyar nyelvű versek szerzői közt legtermékenyebb: Szeél Sámuel teológus. Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük azon költeményének néhány sorát, melyet Estei Károly Ferdinánd főherceg tiszteletére írt:

„Ebredj fel Árpád 's Attila 'Nemzete!

— — —
Aldott Szövetség! * Eg' adománya! mely
Egygyé tevéd a' Nemzetek' Attyait;
Te szülöd újjá Századinkat,
Tégedet áldanak a' halandók.

Örökre állj fenn, 's tartsd fel az emberi
Nemzet' reményét; légy örömünk 's erőnk . . .”,

és a * alatt ez a magyarázó jegyzet olvasható:

„Tzélozás van a' Párisban 1815. Sept. 26-án kötött Szent
Szövetségre.“

Attila, Árpád és a „szent“-szövetség: — korjellemző költői ihlet-komplexusa egy debreceni diáknak!

Örvendetesebb példája az alkalmi óda-tárgy megválasztásának Tatai András *A' magyar Academiára* című, 15 alkajoszi versszakból álló költeménye. Egyébként ugyanazokkal a motívumokkal találkozunk ebben is, mint amabban, hiszen épen ez a hasonlatosság, ez az elcsépeltség teszi őket *iskolai* dolgozatokká:

„A' komor Attila'
Vad homlokának rántzai tsak babért
Szenvedhetének, 's mejjé' értzét
Tsak ropogó hadi kürt hevíté.

De nyájasabb nap fénnye melengeti,
'S olvasztja kéblét hív unokáinak

— — —
Nézd bár miként ég szent tüze a' ditső
Árpád fájának . . .”

Általában a *Pallas Debrecina* közleményei a költői mesterség formagyakorlati: próbák arra vonatkozólag, hogyan lehet egymáshoz hasonló vagy egy-ugyanazon alkalmi tárgyról latin és magyar verseket írni egyező vagy más-más alakban; hogyan bírja ezt a versenyt a kétévezredes irodalmi múltú latin nyelvvel az irodalmivá válni csak most kezdő magyar nyelv. Magának Péczelynek a tehetségéből sem futotta a költészet terén egyébre; ezt bizonyítják most ismertetendő saját verses dolgozatai.

37. Péczely „Epigrammák s apróságok” című műve

1832-ben adott ki Péczely egy csinos, piciny kötetecskét *Epigrammák s apróságok* címmel, „minden hazájokat 's nyelveket, igazán szerető 's betsülő, lelkes hazafiaknak, tisztelettel” ajánlva. Az előszó így tájékoztat bennünket a kis gyűjtemény anyaga és célja felől:

„Két rendbeliek az itt megjelenő apróságok, Fordítások és Eredetiek, azok még ifjú, ezek, keveseket kivévén, érettebb korom', 's hivatalos foglalatosságimtól nyert kevés üres óráim' szülőttei. Céljok mind két rendbelieknek, annak megmutatása, hogy — a' mivel az újjabb nyelvek közzül egy sem ditsekedhetik — a' miénk, Róma' igen magasztalt, és méltán magasztalt nyelvével, akár a' gondolatok rövid és világos kifejezése, akár a' versek' könnyű folyása, szép és kedves hangzása tekintessék, bátran megmérkőzhet...”
„A' Fordítások adtak, bizonyos tekintetben, lételt az Eredetieknek is, 's vetnek világosságot átaljába az egészre...”

E fordítások úgy készültek, még Péczely diák korában, hogy ő és néhány társa versenyeztek egymással, s Péczely nem maga választotta a lefordítandó szövegeket, hanem társai jelölték ki, szándékosan olyanokat, melyeknek lefordítását legnehezebbnek gondolták. Íme egy példa belőlük:

A keosi Simonidesnek tulajdonított, egy distichonból álló görög epigrammát, mely a Thermopylaenél elesett spártai hősök emlékét örökíti meg, először eredeti szövegében közli Péczely, azután sorban a Cicero latin, az Ungvárnémeti Tóth László, majd a Kazinczy magyar fordításában, melyek épúgy egy-egy distichon terjedelműek, mint az eredeti szöveg. Ezután, „nem lévén a' Ciceroéval több okokon megelégedve”, a saját egy distichonból álló latin fordításában közli Péczely az epigrammát, utána lefordítja két magyar hexameter-sorban, majd egy-egy magyar distichonban, de kétféle szöveg-változatban, végül „egy kevésé szabadabban” készült magyar distichonban.

Vannak olyan epigramma-fordításai, melyekhez magyarázatot is csatol, megokolván fordítói eljárás módját. E fordítások igen sikerültek, tömörek, szellemesek, s minthogy az eredeti szöveg mindig ott van mellettük, a magyarázó jegyzet pedig az olvasó számára is tudatosítja azt az agytevékenységet, melyet Péczely az idegen szövegek magyar tolmácsolása közben végzett: nyilvánvaló, hogy ezek a fordítások ugyanolyan mértékben pedagógiai, mint amilyen mértékben művészi érdekű és értékű szellemi teljesítmények, a tanítványokat hasonló erőpróbára, egymással való versenyzésre ösztönzők.

A kötetecske *eredeti* darabjai is epigrammák, de figyeljük csak, mit mond ezek néhány sornyi előszavában:

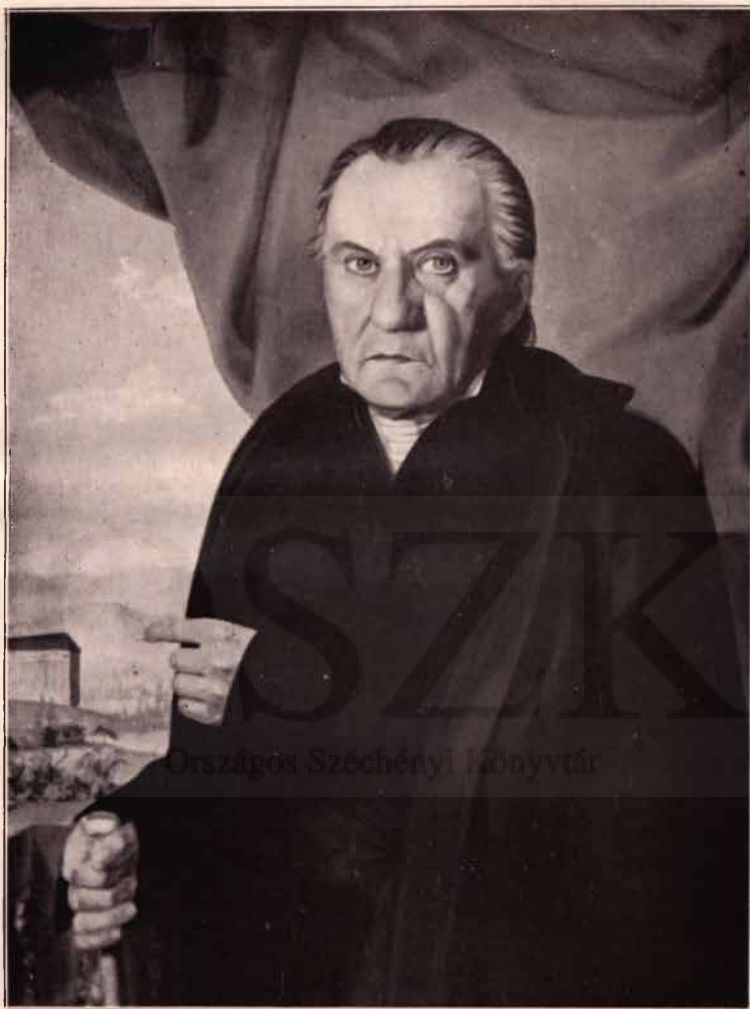

„Gondolatimat — vetekedtetni kívánván itt is, különösen a' gondolatok' röviden való kifejezésében, a' két nyelvet — mind magyarul, mind deákul kitettem, hol egyiken, hol másikon elébb ; az Olvasó találja ki, hol melyik az eredeti, melyik a' másolat? én, egyformaság kedvéért, a' magyart bortsátottam a' nyomtatásban mindenütt elől.“

Íme Péczelynek mintegy két anyanyelve van, ő talán az utolsó latin magyar költő, akinek néha latinul, néha magyarul szokken szavakba ösztönös módon egy-egy velős mondás, csattanós epigramma. Stílszerű jelensége Péczely a *rendi* Magyarország utolsó félszázadának, a reformkornak, mely a modern világ küszöbén felszámolja a régi életrendet, egyik lábával még amabban áll, a másikkal már emerre támaszkodik. Az átmenet lélektanának legtanulságosabb egyéni illusztrációja: Péczely egyénisége. Élete is csattanós befejeződésű, kerek egész: 1849-ben halt meg, mikor úgyis megszűnt volna az ilyen egyénisége korszerűsége, történelmi létjogosultsága.

38. A magyar nyelvi és irodalmi tanszék létesülése a főiskolai tagozatban

Az *Epigrammák s apróságok* című kis gyűjtemény epigrammái, mint az előszóból láttuk, Péczelynek egészen fiatalkori dolgozatai. Az alatt a két évtized alatt, mely e művecskéek keletkezése és 1832-i megjelenése között eltelt, Péczely pályavonala merész íveléssel emelkedett magasra: tanítványaitól körülrajongott professzorrá és országos hírnű tudóssá, a debreceni Kollégium fődíszévé lett, különösen 1821 óta, mikor a püspökké választott Budai Ézsaiás eltávozott a tanári karból. Péczelyt sokoldalú tudása, nagy műveltsége, a diáksághoz is leereszkedő, nyájas modora, s főként elragadó szónoki előadásmódja kivételes varázssal vette körül nemcsak a kollégiumi ifjúság szemében, hanem városszerte, sőt messze vidékek köztudatában is. Tantárgyai, a történelem és a görög-latin irodalom, mintegy külön rangot kaptak a kollégiumi tanulmányok rendjében. A főiskolai ifjúság az akadémiai hármas tanfolyam szerint jelölte magát, azaz voltak: philosophiae, juris patrii, és theologiae studiosusok. Az 1828-ban megjelent, Péczely szerkesztette *Pallas Debrecina* című versgyűjtemény szerzői közt az előbb elsorolt három fajtán kívül még ilyen megjelölésűek is vannak többen: „Hist. et Lit. Stud.“ (= historiae et litteraturae studiosus), azaz történelmet és irodalmat, vagyis a Péczely tantárgyait hallgatók. — Elévülhetetlen érdeme Péczelynek, hogy a görög és latin „litteratura“ mellett, hivatalos kötelessége körén kívül, a fiatal modern magyar litteraturának is (az „irodalom“ szót 1839-ben csinálta Szemere Pál) lelkes híve, munkása, harcosa volt. Egészen bizonyos, hogy az ő nagyhírű irodalompártoló professzori működésének is része van abban,

RÉCSEI JÁNOS (1754—1836)

bogyoszlói lelkipásztor, esperes ; a magyar nyelv és irodalom
tanszékének alapítója

A kollégiumi nagykönyvtárban elhelyezett
olajképét festette Kiss Bálint 1831

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

hogy a nemes önzetlenségű Récsei János bogoyoszlói lelkipásztor lelkében megfogamzott a magyar nyelvi-irodalmi külön tanszék alapításának gondolata az 1820-as évek végén.

Egy irodalomtörténeti forrásmunka szerint már az 1820-as évek közepén tervezte a debreceni Kollégium a magyar irodalmi tanszék felállítását. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában olvassuk Igaz Sámuelről:

„Noha Bécsben szellemi s anyagi erejének teljes megfeszítése mellett is újabb és újabb csalódások érték és az utolsó időkben szűk vagyoni körülményei miatt csak nehezen tarthatta fenn magát, mégis szívósan ragaszkodott a végleg ott maradás eszméjéhez. Miután azonban 1826 tavaszán Debrecenben az ott ez időtájt fölállított magyar literaturai tanszékre meghívást kapott, végre elszánta magát a hazájába való visszatérésre. De szándékát nem valósíthatta meg, mert néhány nappal utóbb, 1826 jan. 7., egy váratlanul támadt orbáncbetegség véget vetett életének.”

Nem tudjuk, honnan vette Szinnyei ezt a rejtélyes adatot. Senki más nem tud róla, a Balogh Ferenc nagyterjedelmű kollégium-történeti adattárában Igaz Sámuelnek még a neve sem fordul elő, sem a Récsei- és a Szarka-Sulyok-félénél (1829) korábbi alapítványról nem tesz említést magyar irodalmi tanszékre vonatkozólag; a tiszántúli református egyházkerület jegyzőkönyveiben sem sikerült ilyen adatnak nyomára akadni. Alighanem téved tehát Szinnyei; feljegyzésébe különben is vagy évszámbeli tévedés vagy sajtóhiba csúszott be: Igaz Sámuel nem hívhatták meg debreceni tanárnak 1826 tavaszán, ha már 1826 január 7-én meghalt. — Egyébként nem kis szerencse lett volna a debreceni Kollégiumra nézve, ha Igaz Sámuel életben marad és a magyar irodalom tanára lehet. Igaz Sámuel műveltségre szomjazó lélek volt, ezért ragaszkodott körömszakadtig Bécshez, mint valaha Bessenyei. Irodalmi zsebkönyvének Kazinczy is munkatársai közé tartozott. Péczely és Igaz együttes akarattal szép szolgálatot tehetek volna a magyar irodalom ügyének; sőt talán ha egyenetlenség és vetélkedés támadt volna kettőjük között, még annak is hasznát látta volna irodalmunk. A Gondviselés másként akarta.

Szarka János révkomáromi lakos és felesége, Sulyok Éva 1823-ban és 1827-ben végrendeletükben alapítványt tettek a debreceni Kollégium javára, de csak 1829 szeptember 24-én határozták meg adományuk rendeltetését, eképen

„A befizetett summának fele, azaz ezer frt capitalis ugyanazon kollégiumban felállítandó m a g y a r l i t e r a t u r a k a t h e d-

*rának gyámolítására szolgáljon. (Ha fel nem állíttatnék, vagy megszűnnék, akkor a kamat valamely tudományos magyar munka jutalmazására fordíttassék.)*¹

Ennek az alapítványnak létesülésében is aligha része nincs a Péczely-név tekintélyének: az egykori révkomáromi lelkipásztor nemes emléke, s talán hasonló nevű fiának, a debreceni professzornak nagy híre ihlethette meg a derék házaspárt a szép áldozattételre.

De a Szarka—Sulyok-alapítvány magában véve csekély részét tette annak az értéknek, amely egy önálló magyar irodalmi főiskolai tanszék megszervezéséhez szükséges volt. Az igazi nagy áldozat érdeme a debreceni Kollégium egy hálás szívű tanítványának, a debreceni születésű Récsei János bogoyoszlói lelkésznek a nevéhez fűződik. Nem alapított családot, nőtlen maradt talán azért, hogy falusi lelkipásztori szerény jövedelméből egy életen át összerakosgathasson annyi pénzt, amennyi elegendő lesz az ő kedves eszméjének, életcéljának, a magyar irodalmi tanszéknek létesítésére. Alapító levele 1829 szeptember 30-án és október 25-én kelt, az alapítvány összegét évek során át fizetgette részletenként, rááldozván nemcsak pénzét, hanem gyöngyeit, gyűrűit, székelyhídi szőlőjét is. Az alapítvány összege: osztrák értékű 16,731 frt, továbbá a kollégiumi könyvtár számára 1524 frt, ez utóbbihoz járult még az alapítónak 709 műből álló könyvtára.

Mikor az alapítványi összeg első részlete befolyt, a debreceni Kollégium tanári kara húsz magasztaló költeményt íratott az ilyesmire alkalmas ifjakkal, s e költeményeknek zöld selyembe kötött példányát és a tanári kar köszönő levelét diák-küldöttség adta át Récseinek, az üdvözlő versek gyűjteményéből egy-egy példányt a legátusok szertevittek az ország különféle részeibe a református egyházakhoz, a kollégiumi könyvtár számára pedig megfestetett a nagylelkű alapító arcképe.²

Igy valósulhatott meg a magyar nyelvi és irodalmi tanszék. Birtokosának kötelességei közé tartozott a kollégiumi könyvtárra való felügyelet is. Első tanáruul Kalós Mózeszt választotta meg e tanszékre az egyházkerület. Kalós lelkész családból származott, Debrecenben végezte tanulmányait, rektorkodott Szikszón, majd Budai Ézsaiás püspök mellett volt segédlelkész Debrecenben. 1829-ben megnyervén a Kollégium újonnan létesített magyar irodalmi tanszékét, külföldi tanulmányútra ment, s csak 1831-ben kezdte meg tanári működését. Beiktatása 1831 november 13-án délelőtt ment végbe a Kollégium oratóriumában; ezen az ünnepélyen megjelent a tanári kar teljes számban, többszáz diák, sok debreceni és vidéki vendég; megjelent és beszédet mondott Budai Ézsaiás püspök; csak a tanszék alapítója, Récsei János hiányzott, betegsége miatt. Az új

¹ Balogh Ferenc: A debreceni református főiskola alapítványi törzskönyve. 1911. 254. l.

² Balogh Ferenc: A debreceni református Kollégium története. 251. l.

tanár előadásainak hallgatása a bölcsészeti tanfolyam III. éves diákjaira volt kötelező, heti 3 órán. Az előadások tárgya rendszerint nyelvészeti, nem mai értelemben vett irodalmi volt (a magyar helyesírás, a szók származása, a magyar nyelv eredete stb.); székfoglaló beszédét is a magyar nyelvről mondotta az új tanár.

Kalós jóindulatú ember volt, de nemcsak a különösebb mértékű tehetőség hiányzott belőle, hanem a tárgya iránti lelkes szeretet s az eredményes tanításhoz szükséges önbizalom is. Működéséről, tanításának anyagáról és módszeréről nem sokat tudunk, következtetni sem igen lehet egyéniségére, mert három halotti beszéden kívül semmi sem jelent meg tőle nyomtatásban, kézíratos munkákat sem hagyott. Még talán legjellemzőbb körülmény reá nézve — a mi szempontunkból nem valami kedvező értelemben, — hogy tizennégyévi tanári működés után szép csendben lemondott az állásáról, s később pénztárnok lett ugyancsak a Kollégiumnál.

Íme a „parturiunt montes, nascetur ridiculus mus“ lehangolóan kisszerű látványa! Félévszázad kellett hozzá, míg Domokos Lajos kollégiumi főgondnok szívós törekvéseitől kezdődőleg, konok ellenállás leküzdése árán, sok visszaesés között, lelkes hazafiak végre kivívhatták a magyar nyelvnek a debreceni Kollégiumban is a tanítás hivatalos nyelvvé emelését, egy áldozatos szívű tanítvány külön tanszéket is állított a jogaiba juttatott édes anyanyelv tudományos és művészi szempontból való ismertetése, ápolása, fejlesztése, terjesztése érdekében, — de a hivatalos személy jelentéktelensége oly szegényessé tette az eredményt, mintha meg sem történt volna a magyar nyelv tantervi győzelme. A latin nyelv többévszázados zsarnokságával szemben továbbra is védelem nélkül maradt volna a nemzeti nyelv és irodalom ügye, ha a — *latin* nyelv és irodalom kitűnő professzora meg nem menti a Kollégium becsületét! Az 1815 és 1849 közötti emberöltőt méltán neveztük el a Péczely korának, az ő fényes működése mellett a magyar „tantárgy“ hivatalos tanításáról még mint epizódról sincs a történetírónak mondanivalója. Az 1831. év a magyar irodalom szempontjából a debreceni Kollégium történetében nem azért jelentős, mert ekkor foglalta el székét a magyar irodalom első tanára, hanem azért, mert a latin-görög irodalomnak és a világtörténelemnek a tanára ekkor indította meg magyar szépirodalmi évkönyvét, a *Lantot*. Ez évkönyv első kötetkéje 1832-ben jelent meg, de előszava 1831 november 1-ről van keltezve.

39. A „Lant“. A) Jeles költők utánzatai

Elgondolkoztató véletlen, hogy a *Lant* megindulása Kazinczy halálának idejével esett egybe. Péczelyre Kazinczy hívta fel a nyilvánosság figyelmét, s szépirodalmi gyér kísérleteiben a kifejezés finom ráspolyozásával bibelődő Péczely csakugyan Kazinczy-tanítványnak mutatkozik. De fordult az idő kereke, változott az irodalmi ízlés, egyre határozottabban

eltávolodván a Kazinczyétól. Az 1820—30-as években már minálunk is a romantikus és az ú. n. biedermeier-életérzés lett általánossá a társadalom műveltebb rétegeiben, az irodalom is ezt tükrözte, s ez a két tényező kölcsönösen táplálta egymást. Péczelyt mint írórt ez az új irodalmi áramlat már nem tudta megtermékenyíteni, de elévülhetetlen érdeme, hogy mégsem zárkózott el a kordivattól, hanem tudomásul vette ezt tanítványainak költői kísérleteiben, bátorította őket, s egyengette számukra a nyilvánossághoz vezető utat. Kazinczy helyett most már más mintaképekhez kellett alkalmazkodnia. Láta azt a gyors és széleskörű sikert, melyet Kisfaludy Károly tíz év alatt elért az *Aurora* című vállalatával, ennek évről-évre mindig meghittebb ismerősként megjelenő, csinos, kislakú, zsebbe való kötetkéivel. Külső-belső tekintetben ennek szerényebb mását valósította meg Péczely a *Lant* című, még kisebb alakú és terjedelmű, de ízléses kiállítású évkönyvecskében; épen akkor indul ez meg, mikor Kisfaludy Károly halála miatt az *Aurora* szerkesztésének gondja Bajza Józsefre szállt át.

A szellemtörténeti módszerű vizsgálódás érdekesen bebizonyította, hogy az egyetemes nagy szellemi és ízlésbeli áramlatok mibenlétét nem a legnagyobb, a lángeszű egyéniségek tükröztetik elénk legtisztábban, mert az ilyenekben mindig van valami, ami csakis az ő sajátjuk, ami a korból, a környezetből meg nem magyarázható, — hanem a közepszerű, átlagos emberek; ezek egyszínű tömegének viselkedése és munkássága alig egyéb, mint a korszellem és korízlés függvénye. Egy-egy *Aurora*-kötet országos értelemben volt az egykorú magyar irodalom keresztmetszete, a *Lant* kötetkéi pedig csupán egy vidéki (igaz, hogy akkor a legnagyobb vidéki) város iskolájának diákjait juttatták szóhoz, s ilyen minőségében nem volt hozzáfogható versenytársa Magyarországon. E diák-munkatársak közt nem akadt egyetlenegy elsőrendű írói tehetség sem, de együttes munkásságuknak épen ez az epigonjellege csakugyan „iskolai” példája, „klinikai esete” részint egyik-másik országos hírű, jeles költő, részint általában a hazai irodalmi kor-ízlés utánzásának.

A csaknem háromévszázados kollégiumi hagyomány legkitaposottabbá tette diák-költőink számára az *alkalmi* óda és elégia műfaját. A *Lant*-ban is vannak ilyenek, de ezek némelyike már nem a régi szólam-készletet csépelí tovább, hanem a modern jeles költők újszerű alakító módját vagy szerkezeti fogásait lesi el, s utánozza, valószínűleg tudatosság nélkül. Nézzük pl. Ónody Péter *Kisfaludy Károly halálára* című költeményét (kihagyásokkal idézzük):

1. „Hol van a' Hős? hol villog menyköve,
Melytől sebesült Álpesek nyögének . . . ?
— — —

2. Hajh! nints a' Hős! mély álmod szendereg,
Nehéz homáján sírja éjjelének!

3. *Hol? ki megvetve a' föld' szűk körét,
Villám-sugárként magát mennybe vív?*

— — —

4. *Hajh! sírj Magyar — sírj! lankadtt kupreszszen
Ing a' néma Lant! . . .*

— — —

*'S ki sírokat költ lantja zengzetével,
A' Hőst, a' Költőt hajh! ki költi fel?"*

Ha Ónody Péter közepes költői tehetsége „eredeti” költeményt izzadott volna ki magából, szellemtörténetileg kevésbé volna érdekes a verse, mint így, midőn versszakról-versszakra megfigyelhetjük, hogyan lopta meg ihletért Kölcsey *Zrínyi dalát*. Ez a vakmerő — s mégis lehetséges, hogy öntudatlan — utánzás arra enged következtetni, hogy a debreceni Kollégium diáksága nemcsak Csokonaira nézett fel tisztelettel, mint nagy elődjére, hanem a mind tekintélyesebbé váló Kölcseyre is, költeményeiket annyira ismerték a fogékonyabb lelkű ifjak, hogy olyankor is utánozták, mikor ez nem is volt szándékukban. — Szikszai Dániel *Szamos nimfája* is Kölcsey *Rákos nymphájához* című költeményén át kaphatta a címét.

Baksai Dániel *Sajó* című elégiája így kezdődik:

*„Ősi viták szomorú mezején, andalgva bojongasz,
Nemzeti mély siralom' néma tanúja Sajó! . . .”*

Ime Kisfaludy Károly *Mohácsának* vers-alakban és belső idomban szolgálilag hűséges utánzata; de nem kelt visszás érzést a mai olvasóban a diák-költőnek ez a nála nagyobb költő-előd iránt érzett túlságos tisztelete, láttára inkább meghatódunk.

Az eddig említett példák a lírai műfaj köréből valók. Az epika terén még könnyebb ilyeneket találni. Tóth Mihály *Gyulafi* című „romántz”-a alak és tartalom tekintetében egyaránt Kisfaludy Sándor rege-írói modorának gyarló utánzata, még a személyek nevei és a színhely is a Regékből valók. Gyulafi győztesen tér haza a harcból a Bakonyba; éjfélkor ér a kapuhoz, s épen akkor vágtat ki ott egy lovag, ölében vivén a Gyulafi feleségét. Gyulafi utána rohan, s felháborodva ismeri fel a rablóban barátját, Szeremfit; párviadalban agyoncsapja. Az aggodalom miatt félholt asszony (Lóra) felocsúdik,

*„'S férje nyíló karjába
Át-lebeg, 's a' hús koránnyal
Viszza (sic!) röppen várába”.*

Baksai Dániel *Jajtza* (1521) című, történeti tárgyú, hexameteres elbeszélő költeménye már borongós előhangjával ráemlékeztet Vörösmarty *Cserhalomjára*:

*„Tisztes romjaidon dűl a birodalmas enyészet
Jajtza! 's omolt falaid mohain bús szellelte suttog,
Tompá síket hangján az emésztő lassú halálnak! . . .“*

Jajcza-vár vitéz védőcsapatának kapitánya: Keglevits; a romantikus ifjú hős: a „deli alkatú“ Szendrei László; az ártatlan, gyönyörű leány: Kéri Balázs leánya, „szőke Jolánta“. A büszke Murát lovára kapta, s elragadta Jolántát, de Szendrei utóléri, s viadalban megöli Murátot. Az eszméletre tért Jolánta boldogan kérdi:

*„László! ah te vagy-é? ki ölelsz, 's tsókokba fereszted
Égő arcaimat? vagy múltó álmok ezek tsak?“*

Íme a leányrablás motívuma is a Cserhalomra utal, sőt — más kifejlődéssel ugyan — a László név is. A mintaképben és az utánzatban egyaránt a szerelmi rész a legszebb, de mégis csak epizód; csupán az utolsó sorban említi ismét a kapitánynak, Keglevitsnek, tehát a valósággal élt történeti személynek, a tulajdonképeni cselekvény hősének a nevét Baksai, — mint ahogy a Cserhalom is László herceg szereplésével zárul. A „régiditsőség“, a „birodalmas“, „sirodalmas“ jelző, a „csillagi fény“ stb. stb. jellegzetesen vörösmartyas nyelvi örökség.

Onody Péter *Elvira* című „romántz“-a Kölcsey *Szép Lenkéjének* pontos utánzata, csak a két személy közti szereposztást kell a másolatban szerencsésebbnek minősítenünk az eredeti balladához képest. Sohasem tudtam megérteni Kölcsey eljárását, hogy a leányt ülteti csónakba és küldi a viharos hullámokra, a legény pedig a túlsó parton, kunyhója előtt várakozik nagy-kényelmesen. Baksai költeményében Elvira várja jegyesét, s mikor ez belevész a hullámsírba, ő is a vízbe öli magát. Az utánzónak ez a szerencsés ötlete mintegy az ellentétes párja a Kármán Józsefének, aki meg a férfiatlan Werther szerepét adja át kiváló lélektani tapintattal egy fiatal leánynak.

Az irodalmi hatásnak egy-egy mintakép nyers és rikító utánzásán kívül, enyhébb esetei is élénk tárnak a *Lant* kötetkéiből, különösen a lírai műfajok — elégia, dal — körében. A sorsüldözöttség romantikus tudata az egyik főhíhetője e kor költőinek; könnyen társult ehhez a debreceni diák-poéták kedélyében az éveken át tanult ovidiusi költészet Tomi-motívuma a maga levél-műfajával, s ha meggondoljuk, hogy a szellemi igényekhez szokott debreceni végzett diák egy-egy nyomorúságos faluban csakugyan szerencsétlennek érezhette magát: egy-egy ilyen tárgyú elégia a megénekelt szomorú élmény öszinteségéről is meg tud győzni bennünket, azaz a költeményt a szolgai utánzás szintje fölé tudja emelni, mert már a valóságos színhely realisztikus megnevezése és rajza magában véve is illúziót kelt. Két jellemző példára mutatunk rá. Az egyik Tóth Mihály *Panasz Kárpáth vidékén* című költeménye, melynek kezdő sorai nyíltan utalnak a régi római mintaképre:

„Mint hajdann az Ovid' epedő szép lelke, kesergő
Dalt nyöge, a' vad Rácz' vad levegője alatt :
Bús dal kél, panaszim' szomorú dala, képeden óh Hon!
Bennem is e' Kárpáth' hó kőszorúzta tövén.

— — —

Nincs itt semmi Magyar, nép, föld, 's éghajlat egész más,
Mint a' sík Alföld' éneke gazdag ölen . . .“

Tehát a költő hiányérzete hazafias jellegű. — A másik már alakilag is az ovidiusi mintaképre vall; Baksai *Levél*. (*Székesszához.*) című elégikus költői levele ez:

„Üdvözléggy Pallás óltára körüli Barátom!
Bús a' hattyu szelíd honjának távol egétől,
Messze sajátjaitól idegen tó' habjait úlvén . .

— — —

Vedd kedvvel hajdani bajtárs!
Míg elzengi szomor lantom vad sorsa' siralmát.

— — —

Száműzött epedek, dús Jászok, az úti Lehelnek
Zengeteges hadi szép kürtjével szerte dicsekvők,
'S szűrőknek viselőji között, hol néma magányom
Éji ködökbe borong, nem biztat tiszta koránnyal,
'S deszka alapú teremim szomorúan kongnak utánam.

— — —

Lantom csak bánat' gyász hangját képes emelni . . .“

Figyelemreméltó ebben a költeményben az a romantikus szemléletmód, amely kicsinyesnek, sivárnak érzi a jelent még az olyan vidéken is, sőt talán leginkább az olyan vidéken, amely a dicső múlt hősi emlékét őrzi, mint a jászság földje a Lehel kürtjét. (Az „úti Lehel“ már Vörösmarty *Zalán futásából* került a Baksai versébe.)

40. A „Lant“. B) A biedermeier-izlés

A biedermeier-kor költészetének legjellegzetesebb műfaja az érzelgős helyzet-dal. A *Lantban* is ebből van legbőségesebb választék. Többnyire nem tiszta dalok ezek, a belső idom kárára beléjük vegyülnek zsánerképi, románcszerű-leíró, elbeszélő, elmélkedő elemek; egész csomó szonett is van köztük, mint a kordivatnak szintén egyik tünete. Egyenként gyengék és érdektelenek, de együttesen az egykorú egész magyar lírai költészet jellemző vetülete, egy epigon költői nemzedék értékszínvonalának mutatója. Az ú. n. almanach-líra vagy szobai költészet időszaka ez, kecses, de vér-

telen, halvány művészet: a testet-lelket megremegtető érzelmi benyomások életteljessége helyett elképzelt helyzetek vagy megfakult emlékek sovány táplálékán tengődik, nem érzékletességre, szemléletességre, hanem ellenkezőleg: elvontságra törekszik, ezt hiszi szépnek, ezért már a címet is e törekvés szolgálatába állítja. A *Lant* kötetkéiben is hemzsegnek az ilyen című lírai költemények: *Epedés, Sóhajlás, Kérdés, Választás, Elválás, Bátortás, Eltökélés*. A „dal” szó is a maga elképzelt, elméleti helyzet-fajaiban kerül címnek sok-sok lírai költemény fölé; így történik ez nálunk mindenütt, egészen Petőfi felléptéig, természetes tehát, hogy a debreceni diák-költők versgyűjteményében is ott szerepel a *Búcsú-dal, Méhész-dal, Kicsinyek’ dallja, Szerenád a kedves ablakánál*.

A Petőfi előtti évtizedek lírai költészetének különleges vonása az ál-népiesség. Ahogy a rokokó-korszakban a főrangúak kacérkodtak a selyem-szalagos báránycákát legeltető műpásztorok szerepében, a biedermeier-korszakban a polgári társadalom próbált elmenekülni életformájának nyűge és hazugságai elől a „nép” természetes, tehát boldognak hitt világába. Csodálatos, mily romantikusan ferde és valótlan fogalmai voltak a biedermeier-kor nyárspolgári társadalmának a népről. Bizonyosságul elég a *Lant* III. kötetének két darabjára utalnunk. Az egyik: Farkas János *Juhász-dala*; a juhász így ömledezik, szeretőjéről, Marisról ábrándozva:

„Az én szemembe könny rezeg,
 Könny foly le arczimon,
 Míg nem hozol üdv-ihletet
 Pipacs-szín ajkidon . . .”

A másik: Veres László *Pásztor dala*; a harmadik versszak első sora így festi a pásztori élet színhelyét :

„Báj-kéjt mosolyogva, derül a’ határ . . .”,

a pásztor lelkiállapotáról pedig így értesülünk:

„A’ pásztor epedve nyög, arcza setét;
 Hév lángzat emészti kidúlt kebelét . . .”

A *Lant* megszűnése utáni évtől, 1836-tól kezdve egészségesebb műnépdalok jelentek meg különféle folyóiratokban Szakál Lajostól, ki akkor a debreceni Kollégium joghallgató diákja volt.

41. Kuthy Lajos — Obernyik Károly

A novella műfajában Kuthy Lajos szerepel egy komikai és egy tragikai elbeszéléssel. Ezek is igazi kor-tükröző epigon-termékek; amaz (*A’ szerencsés akadályok*) Fáy András és még inkább Kisfaludy Károly víg

PÉCZELY JÓZSEF (1790—1849)

a történelem, a latin és a görög nyelv tanára 1815—1849
a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja
Görög-latin tanszékre 12,000 forintot hagyományozott

A kollégiumi nagykönyvtárban elhelyezett
olajképét festette Kiss Bálint 1831

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

novelláinak-rajzainak, emez (*A' szökevény*) a romantika rémes történeteinek utánpótlása. Ez utóbbinak a cselekvénye II. Endre királyunk korába van helyezve; Etele, a hős magyar ifjú a Szentföldön beleszeretett Aburég basa leányába, Szelimába; Etelének haza kell utaznia, de örök hűséget esküszik Szelimának; — búcsú-jelenetük rajzát e hangulatos mondattal végzi a szerző:

„Búsan sziszerge el vég csókjok halvány ajkodon, mint cziprus'
galyain haldokló lenge est-lebel.”

Kuthy Lajosnak (1813—64) az apja is, nagyapja is lelkipásztor volt s a debreceni Kollégium neveltjei, ő maga is tizenkét éven át lakott és tanult ebben az iskolában, de későbbi jellemén és életmódján nem látszott meg sem a kálvinista kollégiumi nevelés hatása, sem a családi átöröklés várható eredménye. Túlzóan romantikus költészetében is csak egy-két tárgyi elem bizonyítja, hogy emberi élményeinek és írói érdeklődésének körén tizenkét évi debreceni diáksága is nyomot hagyott; költészetének éppen ezek a valódi élményekben gyökerező elemek a maradandó értékei. Emberalakjait legtöbbször valószerűtlenné torzítja a végleges ellentétek jellemanyagával dolgozó rajzolás mód, természetfestései azonban a rájuk árasztott fény és árny merész vegyítése s a rikító színezés ellenére is, vagy talán éppen ezek által sokszor megragadó szépségűek, bár inkább kápráztató, mint megnyugtató hatásúak. Szülőföldjén, a besztereci lapvidéken kívül a Debrecen melletti Hortobágy ihlette legszebb tájképeit; regényének, a *Hazai rejtelmek*nek (1846) mellékalakjai közt is van néhány kitűnően jellegzetes arckép, éppen a debreceni civisek s a hortobágyi puszták különleges lakói köréből: Kátai csaplár, a vén Marci csikós, Dudás juhász, továbbá egy-két jobbágy-, betyár-, koldus-típus. — Figyelemreméltó *Egy iskolai kaland* című elbeszélése (1843), melynek legsikerültebb részét, a cselekvény háttérét a debreceni Kollégium diákéletének rajza képezi. A kollégiumi diákszobák életéről sikerült pillanatfelvételeket kapunk, s az egykorú diák-műszavak alkalmazása az előadásmódnak egyik illúzió-keltő, ügyes fogása.

Kuthynál két évvel volt fiatalabb Obernyik Károly (1815—55). Egyénisége — a Kuthyéval ellentétben — a jó értelemben vett debreceni diák típusa maradt mindvégig, de költészetében még annyi nyoma sincs az Alma Máternek, mint a Kuthyében. Obernyik Károlynak az apja, József szintén Debrecenben tanult, s tanár, majd pedig lelkész lett, de korán elhalt. Károly a debreceni Kollégium egyik közeli és nevezetes partikulájában, a hajdúnánási iskolában végezte el alsóbb tanulmányait, s onnan került a Kollégiumba. „Dísz volt a kollégiumnak”, mondja róla Szinnyi lexikona. Szelíd, csendes, komoly ifjúként viselkedett diák korában, s olyan maradt később is. A debreceni Kollégium a szabadságharc bukása utáni szomorú korszak elején meghívta jogtanárnak, Obernyik

azonban nem a jogtudománnyal óhajtott foglalkozni, hanem azzal a görög-latin klasszikus irodalommal, amelyet a debreceni Kollégium szeretett volt meg vele; hogy ezt a tantárgyat taníthassa, a kecskeméti református iskola tanára lett, ahol nemcsak gimnáziumi, hanem akadémiai tagozat is működött. — Obernyik szorgalmas novella-író volt, effajta munkáiból később kétkötetnyi gyűjtemény jelent meg, közel hétszáz lapnyi terjedelemben; de a novelláknak ebben a garmadájában nincs egyetlenegy sem, amelyben legalább valami halvány vonatkozás vagy távoli emlékezés akadna az ő valóságos, személyes életére, pl. debreceni diákságának idejére. Mindössze talán az vall rá műveiben az egykori diákra s az ebből lett görög-latin tanárra, hogy hasonlatait többnyire az ókori két nagy nemzet mitológiájából, történetéből, irodalmából szereti választani, egyébként novellái a romantikus költészet jó-közepes epigon-termékei közé tartoznak.

42. Péczely szerkesztői szerepe — Ellentét Péczely és a tanári kar között

Mint fentebb már hangsúlyoztuk, a *Lant*-köetkek darabjainak romantico-biedermeier jellegét nem szabad azonosítanunk a Péczely esztétikai ízlésével.¹ A diákság költő-tagjai ilyen műveket írtak, tehát ilyeneket kellett a gyűjteménybe felvennie; egyébként tudta jól, hogy e költemények a korszerű ízlés termékei. Péczely azonban, ha szabadelvű volt is, épen nem volt elvtelen. Felelősségérzettől irányított szerkesztői eljárás-módjának mégis csak meg kell látszania a *Lant* köetkein. Meg is látszik. Gondoskodott arról, hogy mindjárt az I. kötet darabjai közt helyet kapjon olyan költemény is, amely a magyar irodalmi tanszék alapítójának érdemét méltatja. A költemény szerzője Önody Péter; két tizenkét soros versszakban hódol Récsei János előtt; Epaminondashoz hasonlítja, akinek nem voltak gyermekei, de a leuktrai győzelem fenntartja dicső nevét. Récsei Jánossal is ilyesmit mondhat:

„Itt marad Debreczen, Vallásom, 's Nemzetem!
Kiket böldegíteni bennem szent cél vala,
Ezek tartsák-fel, mint fijak, nevezetem',
'S ne sírjon felettem Nemzetem' angyala!”

A költő azután a maga nevében így folytatja versét, a Récsei példájával másokat is nagylelkű tettekre biztatván:

¹ Otrókoci Nagy Gábor szerint Péczely „a romantikus világszemlélet hatása alatt” állt; de ezt nem irodalmi műveiről, hanem emberi magatartásáról mondja. — Értekezések az 1939. évről. (A debreceni református Kollégium tanárképzőintézetének dolgozatai.) 163. l.

„Igy szegyenítessz-meg sok kevély artzokát,
 Hogy a' Név, Rang, a' mely őket ékesíti,
 Nem tész még Hazafit, 's a' nemz hív fiaikat
 A' Honynak, ki, mint Te, a' köz jót segíti.“

A *Lant* első két kötetét egy-egy főrangú református nőnek ajánlotta Péczely; a harmadik kötet ajánlása pedig ez:

„Szeretve tisztelt Barátjának;
 a' haza nevelkedő reménye'
 a' lelkes ifjúság'
 minden szépre, jóra, nagyra,
 szóval és tettekkel buzdítójának,
 mesterének, példájának;
 K ö l c s e y F e r e n c z n e k
 a' Kiadó.“

Kétsoros külön epigrammával is hódol Kölcseynek Péczely e kötet élén. — A IV. kötet „a' hazai nyelv', 's nemzeti előhaladás' elnemfogult barátinak“ van ajánlva. E kötet szerzőinek egyike, Baksay, gróf Széchenyi Istvánról közöl hexameteres dicsőítő költeményt, tehát ez eligazít bennünket abban a kérdésben, hogy Péczely vajjon milyen gondolkozású embereket ért a „nemzeti előhaladás elnemfogult baráti“ kifejezésen. A *Lant* e negyedik és utolsó kötetkéje 1835-ben jelent meg, íme nyíltan Széchenyi zászlaja alá szegődve; a címlap belső oldalán olvasható jelige is Széchenyiből van véve:

„Ne maradjunk mozdulatlanul a' réginel; 's az emberi leg-
 szebb tehetséget, a' tökéletesülésre való törekedést gyakoroljuk. —
 G r. S z é c h é n y i.“

Erthető, hogy a tanári kar többi tagját egyre jobban idegesítette a Péczely szereplése, mely a Kollégium hagyományos szellemével szemben határozott ellenzékiiséget jelentett. Meggyanúsították Péczelyt, hogy ki-sajátítja magának az ifjúság lelki irányítása jogát, sőt, hogy népszerűséget hajhászván, a tanári kar ellen lázítja a diákságot. Különösen A' *lant'* *mu'sája* című szonett botránkoztatja meg a tanári kart, főként ennek idő-sebb tagjait. Ezt a költeményt, mely a *Lant* II. évfolyamában jelent meg, íme itt közöljük:

„Le ösi szent homály' rideg bálvány!'
 Az új nap' fénymosolygó reggelén,
 Átküzdvé a' rémek' vak éjélén,
 Üdvet hoz a' főntebb ízlés' leánya.

*Nem ösmért dalra kél e' kert' viránya,
Melly 'sibbadott bús babonák' telén ;
Nyit-é, mit kértem esdő hévvel én,
Rokon kébelt e' táj' setét magánya? ! —*

*Miért pillogtok ős szakállasok,
Lángzó szemekkel vad bosszút lövelve,
A' moh-fedett templom' Goth-ormain?*

*Az éj fut! ajkam' 'senge csókjain,
Fény-élet ébred, biztatón feselve ;
Kitelt időtök — ős szakállasok."*

E sértő hangú, kíméletlen támadásra nem lehetett a szonett szerzőjére lesújtó iskolai büntetéssel válaszolni, mert a költemény névtelenül jelent meg, a szerző nevét két csillag pótolta. Ez a körülmény még kínosabbá tette a tanári karra nézve a helyzetet, mert így az egész felelősség Péczelyre hárult, sőt a szerzőség gyanúja is. A szerkesztő és tanártársai között ennyire elmérgesedett viszony miatt a *Lant* nem is lehetett hosszú életű, a IV. kötettel megszűnt. Az utolsó kötet utolsó darabja azonban ismét szonett, s még az előbbinél is erélyesebben helyezkedik szembe a tanári kar maradi többségével. Ez a költemény már igazán névtelenül, még a csillaggal való jelzést is mellőzve jelent meg, a szerkesztő-kiadó nyílt fellázadásaként a csökönyös, irigy maradiság, s a szép iránti érzéketlenség ellen:

„LANT' BUCSÚJA.

*Mohos szirtek között húrom' dala
Zendült a' kor-szellemnek ihletére :
Hivém, az érzés' 'senge énekére
Tám enged a' sziklák' rideg fala.*

*Reményem csalfa szép remény vala!
Szó nem hat a' vad szikla' vas kéblére :
Méltatlan szeny nemesb törekvés' bére ;
Szitkot szórt rám a' vaktság' Angyala.*

*Tomboljatok fény' pártos elleni!
Huny egy sugár, megszűnik fényleni ;
Nincsen miért a' gyöngyöt vesztegetni —*

*Tiszánk Titeltől vissza, fog jöhetni? —
De méretvén való ész' mérlegén,
Hova lésztek, ha megnémulok én?"*

A *Lant* élettartamával esik össze Arany János debreceni diákságának ideje, melyet közben egy évre megszakított kisújszállási tanítóskodása; 1833 őszén került be a szalontai pártikulából a debreceni anyaiskolába elsőéves filozófus-deáknak, 1836 februárjában már el is távozik onnan, és színésznek áll be... Ha az adomaszerű hagyománynak hinni lehet, Péczelyre vonatkozólag Arany János nem diáktársaival volt egyvéleményen, hanem a reá neheztelő tanárokkal. A Debreceni Ellenőr c. hírlap Arany János halála alkalmával feljegyezte egy diákkori állítólagos kifakadását Péczely ellen. E feljegyzés szerint Erdélyi József debreceni professzor, akinél magántanítás fejében ingyen étkezett Arany, egyszer megkérdezte tőle, miért olyan feltűnően rosszkedvű. Arany azt felelte, hogy Péczely professzor a leckeórán megszegényítő módon megdorgálta. „Pedig leszek olyan ember, mint ő!“, tette hozzá az elkeseredett diák...¹ Ez az adoma nem vall rá Arany eléggé tisztázottnak mondható egyéniségére; lelke mélyén igenis érezhette dacosan, hogy lesz ő valaha külön ember is, mint Péczely, de aligha rukkolt ki ennek az érzésnek büszke kijelentésével egy professzor színe előtt, még ha bizalmas lábon állott is vele; vagy talán Erdélyi is annyira nem szerette Péczelyt, hogy Arany ezért merte megtenni az ő füle hallatára Péczely-ellenes nyilatkozatát?

Egyébként ettől az adomától függetlenül is körülbelül igaznak vehetjük, hogy Arany nem lelkesedett Péczelyért úgy, mint a diákság nagy többsége. A rövidlátó, félszegségig szerény szalontai ifjú talán ösztönszerű ellenszenvet érzett a külső tulajdonságaival is érvényesülő, népszerű Péczely iránt. Ez az ösztönszerű ellenszenv egyszersmind ösztönszerű rokonszenvvé és részvétté alakulhatott az Arany érzékeny lelkében az olyan professzor iránt, amilyen pl. az akkor hetvenéves Sárvári Pál volt, akinek öregségével már visszaéltek a rakoncátlan diákok, „kibőgték“ szegény agg Simeont, mint Arany mondja róla. Sárvárihoz a hála köteléke fűzte Aranyt, mert — olvassuk a *Bolond Istókban* — a derék öreg

*„Föllelkesült a lelkes ifion,
Szavalni fogta, énekelni... minden...
Említe Shakespeare 'hallatlan' nevet...“*

Epen Sárvári volt a Kollégium rektora, mikor a tanári kar és Péczely között olyan ellentét támadt, hogy botrány lett belőle, melybe pesti folyóiratok is beleavatkoztak; a Sárvári iránt érzett hála természetszerű ellenszenvként jelentkezett Arany lelkében Péczelyvel szemben.

A Péczely tantárgyaival kapcsolatban Arany így nyilatkozik a maga diák-émlékeiről:

¹ 1882. karácsonyi szám. Ezt az adomaszerű feljegyzést átvette és felelevenítette az „Új Vetés“ című egyetemi ifjúsági lap (Debrecen) X. évfolyamának 2. száma.

Bolond Istókot

„*Classicusokhoz éppen szíve vonta :
Kedvencze volt Horác, Virgil, Homér ;
De szót hüvelyből nem örömet bonta,
Virágot nem tiport el a gyomér*’ . . .“

A háromévszázados szokás bizonyára Péczelyt is rákényszerítette, hogy inkább nyelvtant, mint nyelvet és irodalmat tanítson a görög és latin órákon, de egyébként láttuk Péczelyről, hogy műfordításaival, a magyar nyelvnek a latinnal való összevetése közben tudatosodó finom szempontjaival épen az Arany-féle diáklelkekre nagyon szerencsés hatást tehetett volna főként a stílus tömörsége és szabatosága tekintetében. Hogy Péczely szelleme nem érte be száraz grammatizálással, bizonyítja ezt *Párvonal Homer és Virgil között* című szép tanulmánya is, mely a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban (1846) jelent meg, s a két nagy költőt esztétikai szempontból méltatja.

Péczely tanári tárgykörének másik része a világtörténelem volt. Erre vonatkozólag így hangzik Arany *Bolond Istók*-beli visszaemlékezése:

„*Történelemből ha micskét tanult is,
Meg elfelejté a vizsgálatig ;
Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is,
Nem az volt, mi szellemnek mondatik :
De a föld minden évszáma s királya,
Meg a tanító körmönfont írálya.*“

„Péczely „Európa újabb történeteit” tanítja, mint bejegyzéseiből látni, valóban évszámok s királyok szerint, úgy, mint Arany *Bolond Istók*-ban írja”, — mondja Voinovich Géza.¹ Csak azt nem értjük, hogy a tanítványok egyike, a Kollégium későbbi jogtanára, Szűcs István, hogyan emlékezhetett vissza olyan rajongó lelkesedéssel Péczely történelmi tárgyú előadásaira! Ami „a tanító körmönfont írályát” illeti, ebben Arany csakhogyan helyesen ítélte Péczelyről, mint alább látni fogjuk.

De Aranynak Péczelyvel szemben tanúsított hűvös magatartását nem az eddig említett okokból érthetjük meg igazán, hanem másból. Arany lelkén — egyelőre talán csak a tudat alatt — már ekkor is a költői hajlam uralkodott, sőt zsarnokoskodott. A hivatalos tanár, Kalós Mózes jelentéktelen egyénisége nem érdekelte, a kollégiumi ifjúság irodalmi vezére iránt, Péczely iránt meg valami idegenséget érzett. Péczely a Kazinczy ízlésbeli rokona volt, *Lant* című kiadványai pedig a Kisfaludy Károly, Bajza és Vörösmarty költészetének halvány visszfénye, mely a jeles mintaképeknek némely fogyatkozását, modorosságát erősebben érezte, mintsem eredetiségüket, költészetük igazi jelességeit. Arany maga mondja későbbi önéletrajzában (1855), hogy Nagyszalontáról olyan olvasmányi

¹ Arany János életrajza I. k. (1929.) 39. l.

ismeretanyagot, tehát olyan irodalmi ízlést vitt magával Debrecenbe, amely félévszázaddal előbb volt divatban. Maga jelenti ki Arany:

*„Első tünemény előttem az új világból a Lant s egy
Aurora volt, de az új modor, melybe nem nőttem volt bele
magamat, rám nézve inkább elidegenítő, mint vonzó vala.”*

Kisújszállási helyettes-tanítóskodásának egy éve alatt a Török Pál rektor könyvtárából jobbra külföldi remekírókkal ismerkedett meg. Arany lel-
két tehát epező, önkínzó sóvárgás töltötte el; maga sem tudta, mire szom-
jazik, csak azt érezte, hogy nem arra, vagy nem egészen arra, amit Péczely
és tanítványi köre kínál.

44. Arany költői pályakezdése

Leggondosabb szeretettel Kéky Lajos mélyedt el Arany költői „pálya-
kezdésének” vizsgálatába. Rámutat, hogy Arany valóságos csodagyermek
volt, már szalontai kisdiák korában költői hírnevet vívott ki magának.
A szalontai iskolának kicsiben ugyanolyan volt a szelleme, tanítás- és
nevelésmódja, mint a debreceni anyaiskoláé, hiszen innen kapta tanítóit,
s a növendékek a felsőbb tanulmányok végzésére ide vonultak be. Arany
tehát a debreceni diák-poézisben gyakorolja magát, még mielőtt csak színét
látta volna is Debrecennek: alkalmi verseket ír tanítói nevenapjára, tréfás
versekben éneklie meg tanulótársainak „iskolai s játszás közbeni” eseteit,
temetésekre halotti énekeket készít, olyan sikerülteket, hogy a szalontai
énekkar ezeket éneklie nemcsak otthon, hanem a környékbeli nagyobbszabású
temetéseken is.

Mikor Debrecenbe kerül, eleinte ott is a kollégiumi hagyományos
diák-ízlés határozza meg költői kísérletezésének jellemét: paródisztikus
hőskölteményt ír Csokonai *Békaegérharcának* modorában *Légy-pókcsata*
címen, nagyhangú alkalmi dicsérő rigmusokkal ünnepli a „vén esperes“-t,
vaskos tréfájú bordalokat gyárt. De önkéntelenül velehalad a fejlődő egy-
korú irodalmi divattal is, amelyet főként Péczely *Lantja* segít meghonosí-
tani a kollégiumi ifjúság körében; Arany is a reform-kori romantika tanít-
ványaként választ tárgyat mohos várromról szóló verses regéjéhez, és ő is
utánozza a „Császár, Kunoss“-féle almanach-líra csiszolt külsejű, bágyadt
belsejű műfaját.

Szerencsére az utánzás terén nem tud teljes sikert elérni,

*„Mindig marad — ha a fejére áll is —
Ónála valami vaskos, reáli s.”*

A valóságosság iránti veleszületett egészséges érzéke nem szeret és nem bír
jól hozzáidomulni a divatos epigon-költészet vértelen mintáihoz, magá-
nosnak érzi hát magát, s legnagyobb öröm reá nézve, ha magánosan
szemlélődhet, nagyszerű megfigyelőképességével felhalmozva lelkében

az emberekre és a külső természetre vonatkozó benyomások végtelen gazdagságát. Különösen a természettel való titkos, meghitt ölelkezés, a benne való boldog önfeladtságú felolvadás készíti elő lelkét a költői ihlet-mámor számára, de teszi is szórakozottá, figyelmetlenné az iskolai, kötelességszerű munka idején. A diák-költészet torzító jókedve befolyással van reá a tárgyválasztásban és előadásmódban (a talán még szalontai tanuló korában írt, ma már ismeretlen *Cigánybúcsúztató*-ban és a nem hiteles szövegű *Dévaványai juhbehajtásban*),¹ de a reális megfigyelés kitűnő részlet-rajzai már a lángelme eredetiségének villanásszerű jelentkezései a szokásos műfaj sivársága közepett. Már debreceni diák korában érzi Arany, hogy nem ilyesmik írására született, vagy talán inkább azt, hogy az efféle silány műfajt is a költői remeklés magaslatára fogja ő emelni (*Nagyidai cigányok*), de ehhez még fejlődnie kell. Még Debrecenben belefog egy *Endre király* című ötfelvonásos dráma írásába is, de e feladattal nem tud megbirkózni; színészi nagy csalódása után nem is kísérel meg több drámát írni, csak felülmúlhatatlan tolmácsolója lesz később két idegen drámaírói lángelmének. — Hazatérvén Szalontára, verselő gyér próbálkozásai szintén a debreceni diák-költészet receptje szerint történnek: temetési búcsúztatókat vagy vacsorai tréfás rigmusokat ír, saját későbbi szavai szerint: „embernek gyászost, disznónak vígat“, — míg végre komolyabb, életreszóló frigyét köt a múzsával.²

Végső megállapításként körülbelül azt mondhatjuk, hogy Arany János sajátos összetételű, érzékeny egyénisége nem érezte, nem érezhette jól magát semmiféle iskola keretében, mely mindig az átlagos lelkek számára készül. Mint a Csokonai és Kölcsey ellenszenvével, úgy az Aranyéval kapcsolatban sem kereshetjük a hibát egyoldalúan csak az iskolában. Hiszen szegény Arany számára egész későbbi élete is egy kínos „iskola“ maradt, ahol majdnem sohasem tehette azt, amit szeretett volna; független nyugalom helyett nyűgök és kötelességek fogták körül; de valószínű, hogy, ha a sorstól teljes anyagi jólétet kapott volna, akkor tapasztalnia kellett volna, hogy számára a „független (lelki) nyugalom“ is csak illúzió volt.

45. A Csokonai-síremlék és az olvasótársaság ügye

Fentebb már említést tettünk arról a surlódásról, mely Péczely és tanártársai között keletkezett. Debrecenben társadalmi mozgalom indult meg a végett, hogy Csokonai hamvai fölé síremlék állíttassék. Péczely

¹ Azt a feltevést, mely e két költemény szerzőjét Arany Jánosban látja, Voinovich Géza nem tartja elfogadhatónak. — Arany J. életr. I. 23., 37. l.

² Lásd: Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Bpest, 1917. Olcsó Kvt. 1843—47. sz. Arany pályakezdése: 47—53. l.

úgy érezte, hogy a Csokonai emlékének szánt tiszteletadásból, sőt áldozatból a Kollégium ifjúságának nem szabad kimaradnia. Ezért 1835 őszén felhívást intézett a tanulóifjúsághoz, hogy amennyire szűkös anyagi helyzete megengedi, vegyen részt az adakozásban; nem az összeg nagysága a fontos, ne is adjon senki egy váltóforintnál többet; ő maga 25 váltóforinttal kezdte meg az adakozók sorát, s az adományok összegyűjtésére a széniorot kérte fel. Péczelynek, aki ekkoráig már három ízben volt a Kollégium rektora, tisztában kellett lennie affelől, hogy eljárás módja nem felel meg az iskolai rendtartás szabályainak, mert a főiskolai tagozatok ifjúságához hivatalos felhívást csak a rektor, a középiskolai tagozat növendékeihez csak az osztályok felügyelője intézhet; professzorságának negyedik évében maga is helytelenített egy hasonló célú és jellegű ifjúsági mozgalmat. De Péczely helyzetét a tanári kar többsége irányában már rendkívül feszültté tette *A' lant' mu'sája* és a *Lant' bucsúja* című, fentebb ismertetett két szonett megjelenése, tehát indítványával nem fordulhatott a szabályzat megjelölte személyekhez. Sárovari rektor tanárkari gyűlés elé terjesztette ezt az ügyet, s hangsúlyozva, hogy a mozgalom célja ellen semmi kifogása nincs, hiszen ő Csokonait gyermekkorától fogva ismerte és pártolta, — tanárkari határozattal megtiltotta a diákok közötti pénzgyűjtés folytatását, de Péczely iránti kíméletből ezt a határozatot nem hirdette ki nyilvánosan az ifjúság előtt...¹ Ebben az áldatlan ügyben alakilag, betűszerint, a tanári karnak volt igaza, de a dolog lényegében Péczelynek. Ő volt az, aki együtt tudott érezni a diáksággal, s átértette, hogy a testi halál után Csokonai emlékének a kollégiumi ifjúság örök eszményévé kell finomulnia, mely az idők változásai, eszmék alakulásai, szerencsétlenségek csapásai felett a kollégiumi hagyomány érzelmi és szellemi egységével hidalja egymáshoz a diáknemzedékeket. Valóban a Csokonai-kultusz lett és maradt a debreceni kollégiumi diák-közérzésnek talán egyetlen igazi éltető melegforrása.

Ezzel a síremlék-üggyel körülbelül egyidejűleg másik perpatvara is volt a debreceni Kollégiumnak. Ebben már nem Péczely szerepel az ifjúság oldalán a tanári karral szemben, hanem a magyar literatura tanára, de tulajdonképpen ez az ifjúsági szervezkedés is a Péczely kétévtizedes hatásának, nem pedig a magyar-tanár kétéves működésének volt az eredménye. Kalós Mózes az 1834 december 6-i tanárkari gyűlésen bejelentette, hogy a Kollégium diákjai maguk közt „Olvasó Társaság”-ot alakítottak; az egyesülés célja: újabb magyar írók munkáinak megszerzése; a tagok évi két váltóforintot fizetnek; a megszerzett könyveket a szénior szobájában helyezik el... A tanári kar nem fogadta el a Kalós Mózes bejelentését, hanem feloszlatta az egyesületet azzal a megokolással, hogy az ilyen társaságosdi szervezkedés nem illik diákifjakhoz, mert tudósoknak képzelnék magukat, mielőtt igazában tanultak volna; viszont az olvasás

¹ Balogh F.: A debreceni református Kollégium története 431. l.

útján való önképzés terén a tanári kar hajlandó támogatni az ifjúságot, de társasági kereten kívül.

A tanári kar eljárás módját nem hibáztatjuk, sőt felelőssé sem igen tehetjük érte a tanári kart, hiszen ő csak végrehajtotta az egyházkerületi tanügyi deputáció határozatát, s ez a deputáció is felsőbb kegyelmes parancsolatokra hivatkozva oszlatta fel a társaságot, mert azok szigorúan megtiltják,

„*hogya az iskolai ifjúságban bárminémű olyan társaság álljon össze, mely magának statutumokat készítsen.*“¹

S csakugyan, a Helytartó Tanács még két év múlva (1836 okt. 31.) is szétküldi a figyelmeztetést:

„*a tanulói ifjúságnak minden szövetkezései, bármineműek legyenek is azok, a legszorosabban megtiltassanak.*“²

Mindazáltal a tanári kar határozata nagy port vert fel Debrecen határán túl is. Támadó cikk jelent meg ellene a *Rajzolatok* 1835. 48. és a *Jelenkor társalkodója* 1835. 101. számában. Már előbb is érte sajtó-támadás a tanári kart; a *Hazai és Külföldi Tudóstársok* 1833. évi 48. számához mellékelte röpirat általában is súlyos váddal illeti a Kollégium nevelői szellemét, cinikusnak minősítvén ezt, a *Lant* c. irodalmi évkönyv terjesztésével kapcsolatban is visszaélést emleget. A kettős támadásra a tanári kar *Felelet* című röpiratban válaszolt, s nyugodt lelkiismerettel és erélyes hangon visszautasította a névtelenség leple alatt ólálkodó vádakat.

Az olvasó társasággá szervezkedni óhajtó ifjak kérése tehát alakilag nem volt teljesíthető, de a kérelem lényege elől nem zárkózott el a tanári kar, sőt megígérte a folyamodók támogatását irodalmi s tudományos önképzésük terén. A diákifjak hamarosan össze is írták azoknak a könyveknek jegyzékét, amelyeknek a megszerzését elsősorban óhajtják. Az 1836 júl. 13-i tanárkari jegyzőkönyvből közli Törös László³ a kért könyvek jegyzékét; korjellemző, érdekes adatként mi is ideiktatjuk:

Montesquieu, Garay Csataája (1834) és *Jóságja*, *Kisfaludy Sándor művei* (1833—), *Wieland Abderitákja*, *Toldy Aesthetikai levelekje* (1827), *Sasku Károly: Az éjszaka-amerikai szövetséges statusok története* (angolból ford. 1836), *Fáy András minden munkái*, Czuczor

¹ Lásd: Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. Nagykovács 1938. 148. l.

² U. o. 149. l.

³ U. o.

poétai munkái (1836), a *Tudománytár* sorozata (1834—), *Kritikai Lapok* (1831—36), a *Magyar Tudományos Társaság* névkönyve, *Pillangó* (külföldi vál. elbeszélések), *Vajda Péter: Növénytudomány* (1836), *Gaál József: Szirmai Ilona* (1836), a *Tudós Társaság* színdarabjai, *Hugo V.: Angelo*, ford. Eötvös József br. (1836), *Vajda Péter: Joguz, vagy a honkeresők* (1836), *Kotzebue* színdarabjai, *Wesselényi Miklós* br.: *Balítéletek* (1833).

Látnivaló, mennyire csakugyan a legújabb irodalmi termékek iránt érdeklődtek a kérelmező diákok.

46. Péczely „A magyarok története” című műve

1837-ben jelent meg Péczely kétkötetes munkája: *A magyarok története* „Ásiából kijövetelöktől fogva a mai időkig”. Minket ennek a munkának főként előadásmódja, stílusa érdekel. Irodalomtörténeti szempontból is figyelemreméltó pl. az a végletektől való óvakodása, tudatosan mérsékelt magatartása, melyet a nyelvújítás kérdésében tanusít, így okolván meg ezt az előszóban:

„Uj szók elfogadásában, annyival inkább csinálásában igyekeztem a szerfelett nagy bátorság, de a bátortalanság ellenkező hibáját is kikerülni: mind kettőt, 's ezt talán inkább, mint am azt, kárhozzatván, még egészen ki nem mivelt, magában sok gazdag ereket rejtő, könnyen gazdagítható, de még nem eléggé gazdag nyelvünk jelen állapotjában.”

Helyes józanságú elv volt ez abban az időben; jelentőssé teszi az a körülmény, hogy debreceni professzor hangoztatta, nagyobb hibának minősítvén a magyar nyelv művelése terén a túlságos bátortalanságot (azaz a maradi-ságot) a túlságos bátorságnál is. — A Budai Ézsaiás kissé debrecenieskedő, az -odik, -ődik igeképzőt bőven alkalmazó, öreges előadásmódjához képest a Péczely történetírói stílusa igen elegáns és művészi, — de van egy súlyos szervi hibája: a mondat szerkesztés latinossága. Rövid, epigrammaszerű eredeti és fordított verseiben ki tudja kerülni ezt a veszélyt, prózájának azonban nem javára, hanem kárára válik az a rendkívüli műgond, melyet reáfordított, mert ez a műgond voltaképpen nem egyéb, mint a szívéhez nőtt római szónoki beszédek lelkének, a sajátos latin syntaxisnak a beoltása a magyar nyelv szervezetébe. A mondatrészek közül a jelzők halmozása a legfeltűnőbb latinosság Péczely stílusában; pl.

Ungvár mellől Árpád útnak indította „népét a' többi, hajdan Attila bírta, 's ő utána, mint szántsándékkal kihíresztelteté, őtet 's Magyarjait, mint Attila' egyenes örökösit illető, Magyar hazának el- vagy visszafoglalására“. (22. lap.)

Latin észjárás szerint így tömörít több mondatot egybe, a magyar észjárásra nézve fárasztóvá, idegenszerűvé és rosszhangzásúvá tevén a beszédet. De ahol körmondatot szerkeszt, ott a magyarosság szempontjából még inkább visszafelé sül el a stílusra fordított művészkedő gond. Ime egy példa:

Nagybotú Lőrinc „leléptével lenyúgodott végre a' siralmas hazafi háború, mely kevesek' helyzetökkel visszaélése, kevélység, igazságtalanság által régtőlfogva mintegy szántsándékkal készítve, akaratlan föllobbantva, tűzbe lángba borította a' hazát, négy hónapi tartása alatt (Május' közepétől Sept. közepéig) 40, némelyek szerint 70 ezer polgárnak életét, számtalanoknak vagyónát, örömeit, minden földi boldogságát megemésztette; egy egész, a' legszamosabb, munkás, és ha mások bűnössé nem teszik, büntetlen nép-osztálynak — ártatlan unokáiktól is hordozandó, rájuk csúfos, az egészet nyomó — századokon által lerázhatatlan bilincseket készített“. (420. lap.)

Bizonyosan erre a hibára vonatkozik Arany megjegyzése a *Bolond Istókban*: „a tanító körmönfont írálya“. — Viszont rá kell mutatnunk e könyv kapcsán is Péczelynek arra a tulajdonságára, amely a tanártársaiból hiányzott s épen ezért neki eléggé nem méltányolható érdeme, az t. i. hogy történelmi tárgyak feldolgozásakor is figyelemmel van a szépirodalmi vonatkozásokra, és hogy a szellemi irányítása alatt levő, vagy legalább az érdeklődését magukra vonó tanítványok irodalmi munkásságát néha szinte értékén túl is megbecsüli, s valahányszor alkalma nyílik rá, nevüket a nyilvánosság elé viszi. A most szóban forgó, *A magyarok történetei* című munkája is mutatja a jószívű mesternek egy fiatal tanítványa iránt való nagylelkű, megtisztelő magatartását. Hogy a nevezetes történeti események költői feldolgozásai közt Vörösmarty *Zalán futására*, Cserhalomjára, Czuczor *Augsburgi ütközetére*, *Aradi gyűlésére* stb. hivatkozik, ez nem lephet meg bennünket. De nemcsak ilyen országos hírű költők általánosan ismert műveire hivatkozik, hanem ezekkel egysorban említi a *Lant* egyik munkatársának költői szárnypróbálását; Jajcza ostromának elbeszéléséhez ezt a jegyzetet csatolja:

„Birunk már e' fényes hazai tettről is egy ifjúi, de jeles művet. Lásd a' L a n t I. Darabjában: J a j c z a hősi költemény B a k - s a i Dánieltől.“

Annál feltűnőbb kedvezés ez, mert pl. Nándorfehérvár elfoglalását, Zách Felicián bosszú-kísérletét, Konstantinápoly elestét is elbeszéli, de nem tesz említést Kisfaludy Károly *Ilkájáról*, *Zách Klárájáról*, *Irenéjéről*, pedig ismernie kellett ezeket a színdarabokat, hiszen személyes barátság is fűzte volt Kisfaludyhoz.

47. Debreceni diákok sorozatos sikerei a Kisfaludy-Társaság pályázatain

Péczelyt a Magyar Tudományos Akadémia 1832-ben levelező, 1837-ben pedig rendes tagjává választotta. Nagy kitüntetés volt ez, de minket most nem ez érdekel; különben is ez időszakban Péczelyn kívül más akadémiai tagok is voltak Debrecenben (Budai Ézsaiás, Csécsi Imre, Ercsei Dániel, Kerekes Ferenc, Lugossy József, Török József, Vecsei József). A debreceni Kollégium országgraszoló irodalmi sikerekhez nem az Akadémia, hanem egy másik előkelő társaság révén jutott, melynek Péczely szintén a legelső tagjai közé tartozott: a Kisfaludy-Társaság révén. A Kisfaludy-Társaságot Kisfaludy Károly hat jóbarátja alapította (1836); Czuczor Gergely és Péczely József is jóbarátja volt Kisfaludynak, s csak azért maradtak ki az alapítók közül, mert vidéken laktak. De a Társaság legelső érdemleges ülésében a hat alapító sietett a tagok számát tizenötre szaporítani, s e szintén alapítóknak nevezhető új tagok közt volt Péczely is, olyan nagyérdemű és nagyhírű társakkal együtt, mint Czuczor, Fáy András, Jósika, Kölcsey.

A társaság 1838 február 6-án tartotta első nyilvános közülését. Fáy András igazgató megnyitó beszéde és Toldy Ferenc beszámolója után Szalay László az 1838-ra hirdetett pályázatok eredményét ismertette. A költői pályatétel ez volt :

„Készíttessék ballada, mellynek tárgya a száműzetett Béla herceg (utóbb I. Béla név alatt magyar király) párviadala a pomerániai herceggel Lengyelországban, minek következtetésében Micislav lengyel király leányát s Pomerania egy részét nyeré jutalmul ; s mellynek körülményei a históriából tudva vannak.”

Pályadíjúl 10 arany volt kitűzve. A beérkezett tizenegy pályamunka közül a bíráló bizottság (Bajza, gr. Dessewffy Aurél, Szenvey József, Toldy, Vörösmarty) négy szavazattal egy ellen „A töttet fel kell érni szavakkal” jeligéjűnek ítélte oda a jutalmat. A jeligés levélből a Pap Endre neve tűnt elő. Pap Endre szatmármegyei születésű, ekkor huszonegyéves ifjú volt, aki középiskolai és bölcsészeti tanulmányait a debreceni Kollégiumban végezte, s nemrég távozott el onnan Sárospatakra. Pap Endre *Béla* című, díjnyertes balladáját mindjárt fel is olvasta a gyűlés közönsége előtt Székács József.

A második nyilvános ülést 1839 febr. 6-án tartotta a Kisfaludy-Társaság. Tóth Lőrinc jegyző terjesztette elő a pályázat eredményéről szóló jelentést. Az 1839 január 20-i határidejű költői feladat ez volt:

„Készíttessék ballada következő tárgyról: Első Géza királyfi s Magyarország harmadrészenek ura a nem csak birtoka s méltósága, de még élete ellen is, gonosz tanácsból, hitszegéssel törekvő Salamon királynak, bár erős hadával megronthatá, a haza nyugalmaért, s hogy polgári vér ne ontassék, a koronát s uralkodást, az önmegtagadás legszebb diadala közt oltár előtt harmadszor is átengedi.”
(Nem tudjuk, ki fogalmazta meg ezt a pályatételt, de egészen a Péczely stílusára vall.)

Bírálok lettek: Bajza, Bártfay, Vörösmarty. A 10 arany jutalmat ismét Pap Endre, ekkor már kir. táblai hites jegyző nyerte el, s a Géza című balladát ekkor is Székács József olvasta fel.

A harmadik közülés 1840 február 6-án történt. Az előbbi közülés ezt a költői pályatételt hirdette ki:

„Azon nézetből indulván a Társaság, hogy a történeti balladák, tartalmok s alakjoknál fogva legkönnyebben mennek át literatúrából életbe, s mintegy népekekékké válván, leginkább hathatnak a nemzetre, élesztvén, erősítvén annak érzéseit; ahhoz, hogy az illy művek gyűjteménye lassanként egy, a hon történetei legérdekesebb pontjait költői alakban előtűntető nemzeti énekfűzerré fonódjék, a maga részéről is buzdítólag járulni kívánván, jövő évre is egy történeti balladát jutalmazand, mellynek tárgya: Árpád, Zalánon vett győzdelme után, gyűlést hirdet az alpári térre, az új hon fennállását, a bel békét s virágzást polgári alkotmány által biztosítani. Miután törvények hozattak, a hét vezér, mint kiinduláskor, véréből néhány cseppet egy edénybe ont, esküvén: Úgy ontassék annak vére is, ki e törvényeket megszegi, mint most a vezérek vére ontatott. A nép utánok zengi az esküt, s az egy hatalmas szózatá válik, mely tisztelettel tölti el a rendszeretőket s rémülettel a gonosztevőket és háborgókat. A hely ezen első szerződésről Szer-nek nevezteték s a nép emlékezetében még sok ideig tiszteletben állá.”

Az 1840 febr. 6-i közülésen a pályázati jelentés előadta, hogy 28 ballada pályázott a jutalomra. Először a bírálok (Bártfay, Czuczor, Szalay, Szenvey, Vörösmarty) nyilatkoztak a pályamunkák értékéről, azután a jobbakat felolvasták a Társaság tagjai előtt, s végül szótöbbséggel a „Nézz Árpádra, magyar, ki hazát állíta nemednek. Vörösmarty” jeligéjű költemény mondatott ki az első díjra (nagyobb ezüst billikom) érdemesnek, a második díjat pedig (kisebb billikom), mint amahhoz legközelebb álló

értékű alkotás, a „Dúdolj verset. Kinek? A magyar nemzetnek. Sup. Szilágyi Sám.” jeligéjű pályamű nyerte el. A jeligés levelek tanúsága szerint az első díj nyertese: Nagy Imre hittudományi tanuló Debrecenben, a másodiké: Szilágyi István hittudományi hallgató Debrecenben. A díjnyertes két balladát Bártfay László olvasta fel a közülés hallgatósága előtt. Másnap Jósika Miklós, a Társaság igazgatója levélben értesítette Péczelyt, hogy a ballada-pályázatnak mind a két nyertese debreceni teológus-diák. Irodalomtörténeti érdekű ennek a levélnek a szövege, melyet Toldy Ferenc fogalmazott:

„Öröme kettős volt a Társaságnak, mert e hangok olly vidékről zengenek át hozzánk, melly sok ideig más oldalt foglalt el közös literatúránk mezején; de mióta a Tekintetes Ur olly buzgón kezdé ama régi díszű magyar főiskola nevendégeit a kor haladásába, nyelvben és szépművészetekben bevonni, több talentumok' fejlesztése által sikerült magára vonni a haza' köz figyelmét. E legújabb költői próbatételek mutatják, hogy . . . a hintett magvak maholnap szép gyümölcsöket ígérnek.”

Felkéri Péczelyt,

„méltóztatnék a két emlékbillikomot a koszorúzott ifjaknak általadni a Társaság szerencsekívánásai s azon reménysége kifejezése mellett, miszerint a hazai literatura művelésében ezentúl is buzgón munkásak lesznek”.¹

1840 március 1-én, „a' Debreczeni Kisfaludy-ünnepen” meg is történt a két jutalomtárgy átadása, de az első díjat, a nagyobb billikomot a koszorúzott költő helyett már csak a testvérbátyja vehette át, — Nagy Imre hat nappal a Kisfaludy-Társaság jutalmazó ülése előtt, január 31-én, nem egészen huszonhároméves korában meghalt. Ez a tragikus eset még meghatóbbá tette a félig öröm-, félig gyász-ünnepélyt, s mély részvétet keltett Pesten is; a Kisfaludy-Társaság febr. 18-i ülésén felolvasták Nagy Imre *Hattyúdal* című költeményét, mely csakugyan pár nappal a szerző halála előtt született, s a Jósika Miklós Péczelyhez intézett részvét-irata szerint „nem maradt szem szárazon”.

48. Nagy Imre — Pap Endre

Nagy (Gulyás) Imre Kisújszálláson született, a középiskola hat osztályát szülővárosában végezte el, 1832-ben lett debreceni diák, 1839-ben a költészeti osztály tanítói tisztét kellett volna átvennie, de tüdőbaja ezt

¹ A Kisfaludy-Társaság pályázataira vonatkozó részletek és idézetek Kéky Lajos művéből valók: A Kisf.-Társ. története. 1936. 38—46. l.

már nem engedte meg; Debrecenben húnyt el, s ott van eltemetve. Korai halála a tragikum szépségével egészíti ki kiforratlanul maradt költői tehetségének értékét; az utókor részvéte 1864-ben díszes emlékoszlopot állított sírja fölé.

Költői fejlődésének irányát környezete szabta meg. A kálvinista kolégiumi diák-költészet hagyományos hangneme őreá sem maradhatott hatás nélkül. *Iskolai közvizsgálat után* című versét így kezdi:

„Félre *biblos, félre *áser —
Folyjon a' bor, folyjon a' ser —“,

a megcsillagozott szókhöz aztán, tudákos diákszokás szerint, magyarázó jegyzetet csatol, hogy t. i. „biblos“ az újszövetség kezdőszava, „aser“ pedig a zsoltároké, s ez utóbbiak általában az ószövetség helyett vétetvén, a megcsillagozott két szó a teljes bibliát jelenti; tovább pedig így folytatja versét :

„Félre mostan szent kritika,
Bömbölők mint vízibika.

— — —
Félre polemicum Dogma
Félre gondok, vígadok ma . . .“ stb.

Szereti kihasználni a kínálkozó csattanókat; ily hatás eszköz pl. itt a versszakok azonos szóval való, refrénszerű kezdődése. Az ilyesmi annyira tetszik neki, hogy még a magyarosság súlyos megsértése árán is alkalmazza; a *Búcsú az iskolától* így indul:

„Hagyva lesz általam,
Hagyva e' terem,

— — —
Hagyva lesznek, hagyva
Kor- 's szívtársaim,

— — —
Hagyva lesz tanítóm,
Hagyva ő maga . . .“

A szerkezeti csattanót is kelleténél inkább keresi, úgyhogy ismétlésbe is kész beleesni érte; látszik, hogy megtanult iskolai ügyesség ez nála. Tegyük egymás mellé ezt a két költeményét:

„Szép halni a' hazáért,
Mit őskar szerze meg,

— — —
Szebb, csak hazának élve
Több évet élni át,

*Es nem vérrel, de rénnyel
Szolgálni a' hazát,*

*Legszebb, ha így is, úgy is
Tőn egy szív a' honért, —
Melyik nép adhat ennek
Méltánylott pályabért?!" (Szép, szebb, legszebb.)*

*„Szép a' leány, midőn szemén
Szerelmi tűz ragyog,*

*— — —
Szebb, a' midőn szívérzetét
Szelíden vallja meg,*

*— — —
Legszebb, midőn oltár előtt
Mátkával fog kezét . . .“ (Szép a' leány . . .)*

E két vers az előbbi példa strófa-kezdő refrénszerűségébe beleoltja a gondolati fokozatosságot. A refrén különféle alkalmazása ekkortájt kezd divatossá lenni költészetünkben.

Kollégiumi emlékeinek és testvérbátyjához való ragaszkodásának összekapcsolódásából a költemények egész csoportja született; bátyja, Nagy János egy időben szintén a költészeti osztály tanítója volt, s költőnk nagy szeretettel beszél róla.

A diák-szellemeskedés ötleti alapja érzik a *Gyónás* című versen. Kálvinista diák költeményében a címbeli fogalomról mindjárt világos, hogy nem kell komolyan értenünk, szabad vele egy kis tréfás játékot űzni:

*„Szépségnek istenasszonya,
Szívem' papnője égi lény,
Meggyónni bűneim' sorát
Trónod' körébe térek én,*

*— — —
Az isten' tíz parancsinak
Megrontám mindenik' szavát,*

2-dik parancs.

*„Bálványt ne tarts'. És mégis én
Tarték boldog boldogtalan,
Kihez fohászom esdve szállt
Naponnan, éjjel untalan . . .“ stb.*

Leghíresebbé vált költeménye is, mely maig közlemékezetben maradt, humoros diák-életkép: *Utazó diák*. Öt versszaka közül az első ez:

„Indul nagy utára az árva diák,
Feszítik agyát karakán ideák;
Jó bor: mibe gondja temetve leend,
Szép lány: kit amúgy magyarul ölelend“.

Egy költeménye alapgondolatának, egy verstárgyul alkalmazott metaforának szőrszálhasogató, iskolás kezelésére említhetjük példaként az *Ember' életét*:

„Világ, egy elláthatlan óceán,
Az ember' léte egy rövid vihar nap,
Csak egy parányi sajka ő maga. —
Vitorla a' szív, és kormány az ész,
Vasmacska a' hit, és erő az árbocz ...;

természetesen itt még nincs vége a metafora körmönfont részletezésének; az óceán felett csillagként ragyog a remény, a sajka mellett csalfa szirének-ként „fel-feltünelgenek“ a gyönyör és az érzékiség, úszó tengerszörnyek csapkodják körül a hajót: irígység, káröröm, rágalmazás, fondorkodás és eskü-megszegés; emésztő tűzparázs is fenyegeti a sajkát: a harag, hát még a zúgó orkán: „a' sors' vad szava“! . . . .

Az iskolai légkörből észrevétlenül belenőtt Nagy Imre az egykorú magyar irodalom tárgyi, formai és hangulati környezetébe. Az ő korai halálra eljegyzett, beteg szervezetéhez könnyen megtalálta az utat a reformkor első felének bágyadt, érzelmes, epedő lírai költészete, s ennek lággyá idomult kifejezésmódja, mely már eredeti korában is utánzásnak tűnik fel. Nagy Imre verseiben is ott hemzseg a „bájkecsű leány“, „égkecsű leány“, „bájvidék 's virány“ stb., még honfoglaló Árpád apánk is ezt a biedermeiernyelvet beszéli, s a Kárpátok övezte új haza jövőjét ilyen lágyszépségű szavakkal harangozza be:

„Malasztos völgye báj ölen
Áldásözön virul“.

Nagy Imre költői fejlődésének legbiztatóbb oldalaként valami egészséges elégedetlenség kezdett jelentkezni, mely férfias keserűséggel szemléli a haza s az ember sorsát, és bátor hangon bírálja azt. E nemű mondani valóját szívesen kapcsolja Lengyelország szenvedéseinek tragikus alkalmaihoz (*L. honképe, Száműzött, Kivándorló, Lengyel gyász*), mert az ilyen cenzorilag engedélyezett, idegen tárgy leple alatt a magunk itthoni hazafias keserve is megszólalhat. De nyíltan is vallást mer tenni a zsarnokok elleni gyűlöletéről, s igen gyakran ismétlődő szava a „jog-nap“, melynek felvirradtát buzgón óhajtja.

Legmeghatóbb költeménye: *Hattyúdala*; különösen szép a kibékítő utolsó versszak:

„Meghalok; jön eljegyző halálom,
 És rideg honába eltemet:
 De szelíd lesz a' közös nagy álom,
 Testvér tesz le sírba engemet,
 'S míg lefordul szép korom virága:
 Földérül reám a' hit világa.“

De összefoglaló megállapításunk mégis csak az, hogy Nagy Imre is epigon-költő volt, a szó jobb értelmében vett közepes tehetség. Igen korán kifejlődött benne a kedélyi fogékonyság és a verselő készség, s ha nem hal meg huszonhároméves korában, talán sok érdemes, sikerült költői alkotás segítene fenntartani nevét.

Körülbelül ugyanezt mondhatjuk a Kisfaludy-Társaság másik díjnyerteséről, Pap Endréről is; ő is korán, harmincnégyéves korában húnyt el, s az emberi részvét a kortársakkal őt is nagyobb költőnek láttatta, mint amilyen volt. Hátrahagyott költeményeit nem kisebb emberek adták ki (1852) baráti kegyelettel, mint Csengery Antal és Kemény Zsigmond. E kétkötetes kiadvány bevezetésében Kemény ilyen túlzóan kedvező ítéletet mond Pap Endréről: „Ő mint költő jeles, mint stylist és műfordító első rangú.“

Ennek a túlzóan kedvező többségi véleménynek meg is volt a maga ellenzéke, de mintegy az ünneprontás vádját akarván kerülni, csendben maradt, nem lépett a nyilvánosság elé. Jellemző példaként hadd idézzük Erdélyi János fanyarkodó különvéleményét, melyet egy magánlevele őrizett meg. Tudvalevő, hogy Erdélyi később is legszigorúbb kritikusaink közé tartozott, most említendő fiatalkori megjegyzése is rávall már erre a jellemvonására. 1840 március 12-én, huszonhatéves korában, de már mint a Kisfaludy-Társaság tagja írja Csengery Imrének:

„... A Kisfaludy társaságrul tud ön mindent. Balladái koronként rosszabbak, még ugyan azon szerzőtől is, mint Pap Endrében némileg megbizonyult. A debreczeni balladák nem nyerék meg a világ ihletét, ítéletét. Theologia és tudja isten minő szag rajtok!...“¹

A következő év végén, 1841 december 1-én, ugyancsak Csengery Imrének írt levelében úgy említi Debrecent, mint „a magyar előítéletek nagyszerű gyűlpontját“.²

Ime a debreceni Kollégium az Erdélyi János szemében is Debrecen városnak jelképes mása, a „debrecenizmus“ megtestesítője, képviselője; ennek a régimódias, maradi ízlésiránynak a bűnét még a Péczely haladás-párti vezérlő szerepe sem tudja sokak lelkében kiengesztelni... De ebből

¹ Lásd: Irodalomtörténeti Közlemények, 1938. 397. l.

² U. o. 399. l.

az is nyilvánvaló, hogy itt világnézeti ellentétek állanak szemben egymással, tárgyilagos kiegyenlítődésre képtelenül. Ha a „debreceni” világnézetre jogosan sűtjük rá az öreges maradiság bélyegét, a fiatal Erdélyi János kelletlenkedő bírálatából meg az újításra túlságosan türelmetlenül vágyó világnézet elfogultsága beszél. Csengery Imréhez 1844 március 13-án írt levelében ilyen őszinte vallomással jellemzi önmagát:

„Magyarországról nem sokat hiszek . . . Ez a napról naprai tyuklépés a haladásban, ez a bukfencz és botorkálás, előttem nem haladás, hanem csak afféle lökdösődés előre hátra, mit az idő egy Chinával is megteszen, holott az eszmékről senki sem álmodozik. Vajda Péter azt mondá egyszer, hogy Magyarországot, mint hazáját, egyedül nyelvéért szereti ; és igaza volt. Nyelv, nyelv ! csak aztán irodalom is volna belőle ! . . .”¹

Lám, nemcsak Debrecen mutat sötét képet, hanem az egész ország. S bizony, az „irodalom” modern oltóága aligha tudta volna megnevesíteni a termést, ha nem a vaskos egészségű „debreceni”, azaz színmagyar nyelv törzsének vérkeringésébe forrasztódott volna bele.

Pap Endre is, Nagy Imre is ugyanabban az évben született, amelyikben Arany János, ugyanabban a Kollégiumban tanultak, s Arany is a Kisfaludy-Társaság pályázatain fog feltűnni, de csak később, mikor már Péczely nem könyvelheti el jogos büszkeséggel a debreceni Kollégium számára is az *Elveszett alkotmány* és a *Toldi* sikerét.

49. Péczely, pályája tetőpontján

A Kisfaludy-Társaság kettős pályadíjának, a két ezüst billikomnak ünnepélyes átadásakor állott Péczely, mint a debreceni Kollégium diákságának irodalmi vezére, dicsőségének tetőpontján. Ezen a fentebb már említett 1840 március 1-i ünnepélyen nagy beszédet mondott a szépszámú, előkelő közönség és az ifjúság színe előtt. Jogos önérzettel hivatkozhatott a tényekre, s vonhatta le belőlük a tanulságot:

„Három év alatt . . . már négy babérkoszorú, tehát minden a' költői osztályban nyerhető jutalom, nyerve mind, iskolánkából vagy nem rég, vagy még ki sem kelt társaitok által nyerve, nyilván mind azoknak élénk részvéte, helyeslő, egyszersmind lelkesítő tapsai között, kiknek rég hazafi ohajtása volt : bár ezen szépen virágzó, legnagyobb, tiszta magyar ajkú főiskolában, Róma és Hellas ízlést s elméket formáló nagy classicusai mellett, átaljában több figyelem fordíttatnék a' hazai nyelv 's literatúrára. Ime

¹ U. o. 400., 401. l.

most tettel bebizonyítva : hogy a' réginek szerelme nem oltotta ki hazafi kebleitekből az újnak, a nemzetinek sokkal természeteseb, minden felülállni tartozó, célra egyedül vezető szerelmét ; hogy a' kor előre haladásával előre törekedtek ti is ; 's hogy minden tisztelet mellett, mellyel, mint kell, ama régi nagy példányok iránt viseltettek, azokat, illő méltánlással, hazánk minden el nem fogult, értő férfiai, minden virágzó nemzeti literaturával bíró, művelt népek példájakint, csak eszközül, nem célul tekintitek. Rajtatok függnek a' haza' szemei. Törve társaitok által az út. Haladni ezen kettős kötelességetek ; vesztegelni kettős szégyen, kettős, hon és iskola elleni árulás lenne. Előre tehát a' megkezdett pályán, előre, ifjú barátim !"

Ez a néhány mondat magában véve is bizonyítja, hogy a debreceni Kollégium reform-kori legnagyobb professzora Péczely József volt.

50. Szilágyi István

A megboldogult Nagy Imre nyertes-társa 1840-ben — mint említettük — Szilágyi István debreceni teológus volt. A Kisfaludy-Társaság 1841-re a következő költői pályátételt tűzte ki:

*„Kíváncsiak egy, a történetekből merített vagy azokkal össze-
szőtt egyszerű tárgynak beszélyképen, szabadon alkotott vers-
alakban kidolgoztatása. A lyrai és didactikai elemnek is hely
engedtetik“ ; jutalma 12 arany.*

A Társaság negyedik közülésén hirdettetett ki az eredmény: huszonkilenc pályamunka közül a díjat a *Csák és a királyleány* című nyerte el, szerzője: Szilágyi István; négy pályaművet dícsérettel emelt ki a többi közül a bírálóbizottság, e négyből is az egyiknek (*Pusztaparti sír*) szerzője: Szilágyi István. — A Kisfaludy-Társaság 1842-ben szatírára hirdetett pályázatot. A bírálók a díjat Vajda Péter szatírájának ítélték, de a dícséretet nyert négy pályamunka közt most is Szilágyi Istváné volt az egyik (*Emlékbeszéd*). — 1845-re ez volt a kitűzött költői feladat:

*„Kíváncsiak a magyar történetekből vett valamely szakasz
vagy jelenet prosai leírása, melyben a tények hitelessége mellett
a művészi előadásra legyen fő figyelem.“*

A bírálók a tizenhat pályamunka között a *Bécsi napok* címűt találták legjobbnak; szerzője a jelíges levél szerint: Fónyad István, Debrecen. Csak utólag derült ki, hogy ez Szilágyi Istvánnak az álneve. A Kisfaludy-Társaság határozatilag ki is mondta:

„A pályázatokon ezentúl álnévvel versenyezni nem lehet, mivel a szerző neve a jeligés levél pecsété által úgylis eléggé védve van, tehát semmi ok sincs még egyszeri rejtezkedésre, mert ez a pályadíj felvételénél visszaélésekre vezethet.”¹

Szilágyi István írói tehetsége nincs arányban pályázati sikereivel. Műkedvelő költő ő, a debreceni Kollégium költészeti osztályának is egykori tanítója, nagy olvasottságú, eleven eszű fiatalember, később a máramarosszigeti református líceum derék tanára és igazgatója. A Magyar Tud. Akadémia 1846-ban levelező tagjává választotta, ettől az időtől fogva inkább tudományos dolgozatokat és tankönyveket írt. Legnagyobb érdeme az a bátorító hatás, melyet szalontai rektor korában tett barátjára, egykori debreceni tanuló társára, Arany Jánosra.

51. Az Olvasó Egyesület hivatalos elismertetése

Az országos feltűnést keltő pályázati sikerekkel egyidejűleg a debreceni Kollégium diáksága körében újabb szervezkedő mozgalom indult meg az ifjúság irodalmi önképzése érdekében. Említettük, hogy 1834-ben az olvasó „társaság”-gá szervezkedést nem engedte meg a tanári kar a diákoknak. Ezek nem tudtak ebbe a tilalomba belenyugodni, s a 30-as évek végén titokban állottak össze egy „Egyesület”-nek nevezett nyelvészeti társaságba, vegyesen jogászok, teológusok, bölcsészek. Három év múlva előlépett a lappangás homályából az egyesület, s elnökének és jegyzőjének aláírásával ellátott folyamodványt intézett a tanári karhoz, kérve ennek pártfogását. A tanári kar megróttá az ifjúság éveken át folytatott titkolódzó viselkedését, de teljesítette kérését oly módon, hogy a korábbi Olvasótársaságot és az újabb Egyesületet egymással összeolvasztván, Olvasó Egyesület néven elismerte törvényesen működő ifjúsági alakulatnak, átvizsgálta és helybenhagyta alapszabályait 1842 aug. 18-án. Ez az Olvasó Egyesület 1844-ben kötelességének érezte, hogy társadalmi mozgalmat indítson az ifjan elhunyt Nagy Imre sírjának emlékoszloppal való megjelölése végett. A tanári kar nem tiltotta meg a gyűjtőíveknek iskolán kívüli terjesztését, de figyelmeztette az ifjúságot, hogy kegyeletét ne erején felüli költekezéssel igyekezzék megmutatni. A tervezett mozgalom, úgy látszik, elmaradt; Nagy Imre sírja csak 1864-ben kapott díszes emlékoszlopot egy debreceni műkedvelő társaság áldozatkészségéből. Az Olvasó Egyesület tagjait a könyvek közötti nyugodt önképzéstől mindinkább eltérítette a 40-es évek második felének egyre fokozódó politikai feszültsége.²

¹ Lásd: Kéky Lajos i. m. 45—46., 56., 77.—78., 87. l.

² Balogh F.: i. m. 442—443., 445. l.

1844-ben elhagyta magyar irodalmi tanszékét Kalós Mózes. A Kisfaludy-Társaság éveken át úgyszólván csakis debreceni diákok homlokát övezte a pályázatok koszorúival, de a debreceni Kollégium vezetőségét ez a körülmény sem ébresztette a magyar nyelvi és irodalmi tanszék jelentőségének tudatára. Az első professzor személyének kiválasztása nem volt szerencsés, a távozása utáni évben hárman (közülük ketten szénior-diákok) következtek egymás után, mint helyettesek, az elárvult tanszék betöltésében. Az 1845—46. iskolai évre aztán a magyar nyelv és irodalom rendes tanárául és a kollégiumi könyvtár felügyelőjéül Lugossy József választatott meg.

Lugossy kitűnő diákja volt a debreceni Kollégiumnak, majd külföldön tanult két évig, s mihelyt visszakérült hazájába, a M. Tud. Akadémia mindjárt levelező tagjai sorába iktatta. Előbb szatmári lelkipásztor lett, néhány hónap múlva a máramarosszigeti református líceumba ment tanárnak, ott rendes tantárggyá tette a magyar irodalmat, s noha nem lett volna kötelessége, lelkesen tanította is. 1845-ben a debreceni Kollégiumnak lett magyar nyelv- és irodalom-tanára, de ettől kezdve talán éppen ennek a tudományszaknak a művelésére jutott legkevesebb ideje, kivált a szabadságharc után. Diákkorában Lugossy volt a Kollégium legismertebb latin versírója. 1848 nyarán báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter a pesti egyetemi könyvtár őrévé nevezte ki, de Lugossy nem foglalta el új hivatalát. Mint nemzetőr ő is ott volt az Arad melletti katonai művelésben, ezért a szabadságharc bukása után néhány hónapig rejtőzködni volt kénytelen. Sokoldalú képzettsége szakemberré tette őt a magyar nyelv- és irodalomban, bibliografiában, mértan- és természettanban (főként a csillagászatban), a héber, görög, latin, szanszkrit, arab és perzsa nyelvben. Nagyhatású előadó volt, kiváló sikerrel taníthatta volna a magyar irodalmat, de megelégedett a magyar nyelvészet egyik-másik kérdésének tudományos fejtegetésével... Node 1849-ig nem volt ez baj, mert élt Péczely.

A honfi-bánat ihlető hatása néhány szép magyar költeményt is íratott vele. 1850-ben jelent meg a Magyar Emléklapokban *Hiszekegy*, a *Reguly Albumban Regulydal* c. verse. Talán legsikerültebb az a költeménye, amelyről Tóth Béla 1895 május 19-én Révész Kálmánhoz, Lugossy unoka-öccséhez írt levelében ilyen lelkes szavakkal nyilatkozik:

„Édesapám 1870-ben a Honvédmenház könyvét szerkesztette. E könyvbe küldött neki Lugossy egy verset, mely a szabadságharc dicsőítése és egyike a legnagyobb magyar költeményeknek. Ismered? Az apám mindig azt mondta nekem róla, hogy ehhez foghatót nem írt se Petőfi, se Arany, se senki.

*Délibábos róna, mint hajnal, meghasad ;
Előtűn ködéből délceg lovascsapat ;
Jámbor pásztornépek bércről alálépnek,
Öltvén kemény vasat.¹⁴*

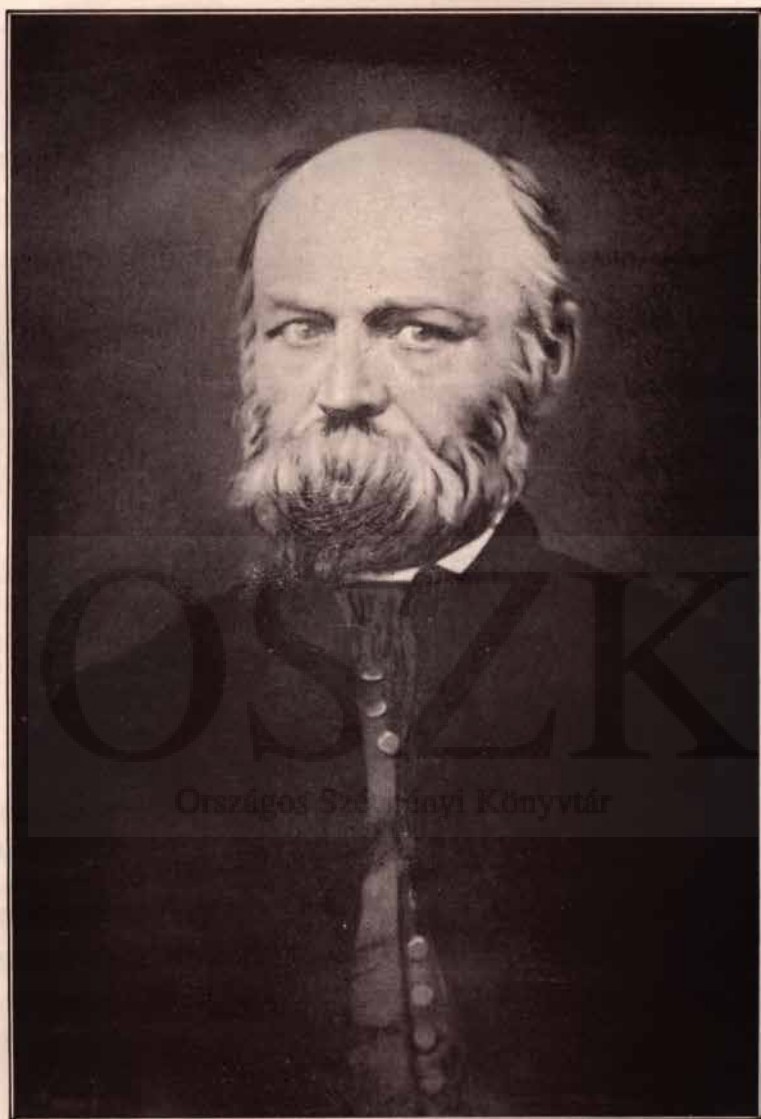
53. Színészet és dráma

Az irodalmi tömeghatás legfontosabb eszköze a színház. Erdélynek, másfél évtized mulva pedig a szorosabb értelemben vett Magyarországnak középponti legfőbb városában sok keserves viszontagság után révbe jutott a magyar színészet ügye: 1821-ben Kolozsvárt, 1837-ben Pesten saját szép otthonában megnyílt az állandó magyar színház, büszkén viselvén mindegyik — amaz kezdettől fogva, emez 1840 óta — a „nemzeti” nevet. De a vidéki városokban ez időtájt is nehéz maradt színészeink helyzete. Kiábrándultan olvassuk egykori feljegyzésekből, hogy pl. a debreceni Kollégium diákjai — tehát olyanok, akiket tanultságuknál fogva is, életkoruk szerint is legfogékonyabbaknak gondolnánk a színi előadások művészi és nemzeti jelentősége iránt — milyen éretlenkedő viselkedést tanúsítottak az időnként Debrecenben működő szintársulatok előadásain. Valószínűleg a Kollégium hosszú időn át makacsul alkalmazott tilalmi szigorúságának a káros, de természetes visszahatása robbant ki ilyenkor a diákságból, amelynek sokáig túlságosan lefékezett szabadságvágya e téren is át-átcsapott az ellenkező végletbe. A pesti állandó magyar színház megnyitásának esztendejében, 1837-ben a debreceni Kollégium házi törvényszéke kénytelen volt megbüntetni a színházban volt diákokat, mert ezek ott illetlenül viselkedtek: pipáztak, ordítottak. Tíz év mulva maga a városi hatóság bélyegezte meg a debreceni diákok színházi botrányos viselkedését, melynek főbb mozzanatai: „a dohányzás, a szivarozás, a pipáknak, a szivaroknak gyújtó fátskákkal meggyújtása, szikráztatása, egymás közti dulakodás, fütyölés, danolás, ugatás, ordítás, nyávogás...”² Péczely professzor sokoldalú irodalmi fogékonyságából mintha hiányzott volna a drámai műfaj iránti kellőfokú érdeklődés és a diákok színházlátogatásának jótékony irányítása. Említettük fentebb, hogy magyar történelmi összefoglaló munkájában, mely épen a pesti állandó magyar színház megnyitásának évében jelent meg, a nevezetesebb eseményekkel kapcsolatban mindenütt megemlíti azok epikus-költői feldolgozásait, ellenben a magyar történelmi tárgyú drámai művek közül egyetlenegyre sem hivatkozik.

Egyébként nyilvánvaló, hogy a fentebb idézett egykorú adatok a

¹ Lásd: Debreceni Szemle, 1932 szept.

² Debreceni városi tanácsjelentés 1847. 304. — Idézi dr. Nagy Sándor, A debreceni református Kollégium. (1939.) Gépírásos szöveg 213. l.

LUGOSSY JÓZSEF (1812—1884)

a magyar nyelv és irodalom tanára 1845—1861 és 1877—1884
a M. Tud. Akadémia tagja

A kollégiumi kistanácsteremben elhelyezett olaj-
képét festette id. Kovács János Münchenben 1887

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

debreceni diákságnak csak az átlagára vonatkoznak. Minden bizonnyal voltak olyan diákifjak is, akik nem rendetlenkedni jártak a színházba, hanem még a gyenge színdarabok előadását is boldog izgalmak közt nézték végig, és sorsdöntő élményeket vittek haza lelkükben. Ezek egyike volt Arany János. *Bolond Istók*jában ő páratlanul becses *belső* hitelességű rajzát adja a maga egyéni esetén át általában a debreceni diák és a színészet egymáshoz való akkori viszonyának is. Elbeszéli Arany, hogy „ekkor-tájban” egynehány diáktársa megugrott a Kollégiumból, valami bor vagy leány miatti fegyelmi kihágás törvényes következményei elől; nem lévén más választásuk, mint az, hogy vagy öngyilkosságot követnek el, vagy beállanak katonának, vagy felcsapnak színésznek: ehhez a harmadik megoldásmódhoz folyamodtak... Bolond Istók-Arany János is félbehagyta kollégiumi tanulását és színésszé lett, de ezt az utat mennyire másforma lelki folyamat tétette meg vele! Önála jobb színházjáró diák nem volt; ha pénztelensége megakadályozta a bemenetelben, kívülről is gyönyörködni tudott a bent éneklő színésznők hangjában, s órák hosszat ácsorgott a színház körül. Különben nem is volt okvetlenül szükséges a színházi alkalom ahhoz, hogy a színészi szerepjátzás izgalmas gyönyörűségét átélje: olvasmányait képzeletben úgyis ösztönszerűleg „eljátszotta”, azonosulva a szereplők jellemével, s mintegy megismételve az olvasmány szerzőjének teremtő műveletét. De mindez egyúttal előre meg is győz bennünket arról, hogy rövid idő múlva szörnyű csalódás fogja érni ezt az eszményi gondolkozású, érzékeny lelkű fiatal lángelmét a Harmincados-sikátor színházhelyiségében, még inkább a szétszűllött szintársulat vándorló töredékének környezetében.

Arany János debreceni diáktársai közül Kuthy Lajos és Obernyik Károly későbbi korukban drámákat is írtak, sőt Obernyik irodalmi működésének súlypontja erre a műfajra esik. De írói fejlődésüket nem ismerjük részletesen, s drámáikban a debreceni Kollégiumhoz fűződő szellemtörténeti kapcsolatokat nem találunk. — Dobsa Lajosról már tudunk annyit, hogy drámaírói hajlamának gyökere visszanyúlik diákkorába, sőt gyermekkorába, s ekkortájt is össze van nőve a színpad iránti vonzalmával. Dobsa 1824-ben született Makón; már tizenegy éves korában rendezett színi előadásokat, s az előadott színdaraboknak részben ő volt a szerzője. Mint debreceni diák — mondja róla Szinnyei — Kliegl¹ javára rendezett diáktársaival egy vígjátékot az ottani színházban. 1842-ben eltávozott Debrecenből; de a debreceni Kollégiummal való lelki kapcsolat tudata nem homályosodott el sem őbenne, sem a Kollégium egymást váltó diák-korosztályai-ban. A *Debreceni Közlöny* 1862 február 15-i számának „Vegyes hírek a ref. főtanodából” című rovata jelenti:

¹ Kliegl József festőművész, gépész; nagyértékű géptani találmányai vannak, de ő maga egész életén át nyomorban tengődött.

„Mult hó 30-án délelőtt meglátogatta Dobsa Lajos a főtanodát, a tanulók olvasóegyletét s önképezdjét, megnézte a jogi termet is, hol 20 év előtt hallgatta a hazai jogot. A tanulók nagy részvétet s tiszteletet mutattak iránta, s e megemlékezés jól esett.”

54. Irodalmi alapítványok

A Kollégium reform-kori diákjai közül többnek a hálája életük végén alapítvány létesítésében nyilatkozott meg egykori Alma Máterük iránt. Csak az irodalmi vonatkozásúakat említjük meg.

Komlóssy Dániel debreceni szenátor és kollégiumi gazdasági tanács-tag gyermekei 1844-ben atyjuk emlékére 100 váltóforint és 200 osztrák értékű forint összegű alapítványt tettek ezzel a rendeltetéssel:

„Kamatját a bölcsészet tanuló szegény ifjú a tavaszi vizsgálatok alkalmával nyerje honi költők munkái szerzésére.”

Komlóssy Karolina végrendeletében még 200 forintot hagyott erre a célra. Farkas Antal és kilenc egykori tanuló társa,

„kik a jogi tanfolyamot 1846 augusztusban végezték, egykori barátjuk és pályatársuk Szokolay Jánosnak emlékezetére, ki találkozásuk előtt halt meg”,

300 o. é. forintot adtak össze alapítványi tőkéül; kamatát egyik évben a hit-tan, másik évben a magyar irodalom terén legkitűnőbb diák nyerje.

Szikszy Dániel, a *Lant* egyik legtermékenyebb munkatársa, később törvényszéki bíró és kir. tanácsos, 1884-ben végrendeletileg 1000 forintot hagyott

„annak emlékére, hogy a debreczeni ref. kollégiumban a költészet nyilvános tanítója voltam”, „lyrai vagy más komoly irányú, de semmiesetre sem alkalmi vagy személyes költeményre.”

Bulyovszky Gyula, a debreceni Kollégiumnak 1844-től kezdődőleg bölcsész- és joghallgatója, 1883-ban, halálos ágyán 1000 forintos alapítványt tett;

kamatja „azon kollégiumban oly serdültebb ifjúnak adassék ösztöndíjként, aki a legsikerültebb lírai költeményt irandja.”¹

¹ Lásd ez alapítványokat betűrendben: Balogh Ferenc: A debreceni református főiskola alapítványi törzskönyve. 1911.

Bulyovszky Gyula egyébként betegsége előtt is jelét adta a debreceni Kollégium iránti kegyeletes érzésének; 1862 február 9-én vette át hivatalosan a diákok Olvasó Egylete a Bulyovszky arcképét, melyet ő maga küldött, ajánló sorokat írván reá, s megemlékezvén arról, hogy az Olvasó Egylet 1844-ben megjelent kéziratok közlönyének, a *Reménybimbók* és *Echo* című kis lapnak ő volt a szerkesztője.¹

Íme a tartós irodalmi szálak, melyeket az iskola és a növendékek közt évtizedek sem tudtak elszakítani.

55. Búcsú Péczelytől

Ez időszaktól búcsúztunkban Péczelyhez kell még egyszer visszatérnünk. Egész élete magasztos eszmények szolgálatában telt el, sőt nagyszegű alapítványaival halála utánra is gondoskodott ez eszmények szolgálatáról. Minket most csak irodalmi vonatkozású alapítványai érdekelnek. 1000—1000 forintos alapítványt tett a debreceni Kollégiumban latin és magyar nyelvű pályamunkák jutalmazására; a M. Tud. Akadémia Péczely-díja pedig 1880-tól kezdődőleg évenként 100 arany jutalmat jelentett, felváltva, egyik évben a legjobb magyar regény, másik évben a legjobb magyar történelmi munka szerzője számára, egészen a világháborúig, pénzünk elértéktelenedéséig; 500 pengőforintnyi alapítványt adott a pozsonyi evangélikus líceumnak, azzal a céllal, hogy kamatait azon a németajkú vidéken a magyar irodalmi diákversenyek győztesei kapják.

De természetes, hogy Péczely is korának gyermeke volt, s a szabadságharc felé rohanó idő az ő feje felett is elszállt. Épen hatvanéves korában, 1849-ben halt meg; ha tovább él, már nem tudott volna tanítómestere lenni tanszéki hivatalos jogkör nélkül is egy háromszázéves, nagyhírű Kollégium érett ifjúságának, országos tekintélyű tagja a magyar tudományos életnek. A magyar nyelv és irodalom csemetéjét ő, mint gondos kertész, a latin nyelv és irodalom gyámfájához kötözte volt, s ez a módszer — hála Istennek — mindinkább idejétmúlttá lett; könnyű ezt ma meglátnunk, de ő nem láthatta önmagát történeti távlatból...

Mindenesetre a legszebb tanári pályák egyike volt az övé. Az elaggott Sárvári Pál keserűen kifakadt búcsúbeszédében a kollégiumi ifjúság vele (Sárvárival) szemben tanúsított viselkedése ellen.² Mennyire más annak a *latin* (!) beszédnek szintén alanyias érzelmessége, mellyel Péczely a Kollégium ifjúsági szervezetének, a *coetus*nak 1847-i tisztikarát hivatalába beiktatta:

„*Iskolánknak a haza és a szülők reménységeként viruló, nemes ifjúsága, kedves bajtársak! Harminc esztendeje annak, hogy a múzsák e híres székhelyén Isten segítségével teljesítem*

¹ Lásd: Debreczeni Közlöny 1862. febr. 15. (7. sz.)

² Törös László i. m. 169. l.

nyilvános rendes tanári hivatásomat. Ez idő alatt, az esztendőnkénti változás régi rendje szerint immár negyedszer jut osztályrészemül az a szerep, amelyet íme most megkezdek, t. i. iskolánk rektorának szerepe. Ha visszatekintek ez elmúlt idő egészére, ha végiggondolok kettős tisztségem elfolyt évein, igazán mondhatom: az ifjúság részéről magam iránt mindig olyan ragaszkodást, annyi megbecsülést tapasztaltam, hogy bőven van okom nem panaszsra, hanem inkább dicsekvésre . . .¹

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹ Oratio inauguralis . . . habita per Josephum Péczely (1847.) 5. l.

V. AZ OSZTRÁK TANTERV OKOZTA ISKOLAI VÁLSÁG — IMRE SÁNDOR KORA (1849—1872)

56. A Kollégium tanításrendszerének kényszerű átalakulása

A szabadságharc bukása nemcsak politikai tekintetben vetette a magyar nemzetet Ausztria hatalmi önkénye alá, hanem az élet minden vonatkozásában, talán sehol sem inkább, mint a közoktatás terén. A birodalmi kormány iskolapolitikai rendeletei a háromszázéves debreceni Kollégiumot létalapjában és egész szerkezetében megrendítették, s céltudatos módon igyekeztek pár év alatt nyelvében is németté tenni. Az államhatalomnak e háromirányú erőszakos beavatkozása közül a két első helyesnek bizonyult: a Kollégium léte biztosabb anyagi megalapozottságot nyert, s a középfokú iskolatagozat nyolcévfolyamúvá alakítását is igazolta az idő, — de az a terv, mely a közép- és felső oktatást az ország tősgyökeres magyar lakosságú részében, a legmagyarabbnak mondható városban, a legnagyobb múltú magyar iskolában német nyelvűvé akarta kényszeríteni, észellenes, gonosz merénylet volt, és sikerre semmilyen körülmények között sem vezethetett volna.

Az Organisations-Entwurf (1850) című osztrák tanterv követelményeinek a debreceni Kollégium középfokú tagozata annyira nem tudott megfelelni, hogy 1851-ben és 1852-ben nyilvánossági jog nélküli intézettel sülyedt, s VIII. osztályos növendékeinek a premontrei rend nagyváradi gimnáziumában kellett érettségi vizsgát tenniök. El kell ismernünk a fájdalmas igazságot, hogy a debreceni Kollégium napról-napra éledgélő anyagi helyzetével és elavult tanítási rendszerével szemben az osztrák birodalmi tanterv követelményei korszerűek s részben helyesek és szükségesesek voltak. Addig a 10—16 éves gyermekek osztályonkénti tanítása évről-évre változó öregdiákok kezében volt, s a szó szoros értelmében éhbérért történt; most az Entwurf az iskola középfokú tagozatában is kellő számú, rendszeresített állású, szakszerűen képzett és méltányosan fizetett

tanár alkalmazását kívánta meg, s a szaktanári képzettség megbíráását állami hatóság jogkörébe utalta... Szükség volt erre a korszerű intézkedésre, de ezentúl is érvényes maradt az a régi igazság, hogy a szabad és a kötött tanítási rendszernek egyaránt megvan a maga jó és rossz oldala. A tantervi megkötöttséggel el lehet érni azt, hogy a tanítás ügye egy bizonyos elengedhetetlen színvonalnál ne süllyedjen alább, viszont a tantervhez való szigorú és kötelező alkalmazkodás — mondhatni — lehetetlenné teszi a kivételes tanári vagy tanulói egyéniségeknek gátlástalan érvényesülését, egy-egy szerencsés diákévfolyamnak vagy esetleg egész nemzedéknek sorsszerű megkülönböztettségét, rendkívüli szellemi lendületét. A szakszerűsége épülő tanterv szempontjából pl. Péczelyt illetéktelennek kell minősítenünk abban a szerepkörében, amelyet pótolhatatlan személyes rátermettséggel és történelmi fontosságú sikerrel játszott egy emberöltőn át: a debreceni Kollégium és a magyar irodalmi élet termékeny viszonyának ápolását. Kalós Mózesnek sem volt, mint akkoriban senkimásnak sem, magyar irodalomtörténeti szakképzettsége, de tantervi szempontból mégis szabályszerűbb volt az ő tanári működése a Péczelyénél, hiszen Kalós kifejezetten erre a szakra, az újonnan létesült magyar nyelvi és irodalmi tanszékre választotta meg, — ugyan melyikük működésének látta több hasznát a magyar nyelvi és irodalmi oktatásügy?!

A debreceni Kollégium tanítási módszerének talán legidejétmultabb oldala volt a tudnivaló ismereteknek lélektelen, időrabló, unalmas, tollbamondó közlése. Ezt az ósdi eljárásmodot a tankönyvhiány tette elkerülhetetlenné. A magyar történelem két kiváló professzora: Budai Ézsaiás és utóda, Péczely József jó példát mutatott ugyan arra vonatkozólag, hogyan kell és lehet a főiskolai előadásokhoz a kor színvonalán álló tudományos értékű, nyomtatott vezérkönyvet adni az ifjúság kezébe, de a jó példát kevesen követték. Elgondolhatjuk, hogy az Entwurf szigorú módszeressége milyen forradalmi újításnak tűnt fel a Kollégium hagyományos tanításmódja szempontjából.

A legszembevetőbb különbség a kollégiumi hagyomány és az osztrák tanterv között az, hogy amaz az „osztályok”-kal mintegy csak mellékesen törődött, a tanulóifjú csak a subscriálással vált igazi kollégiumi diákká, emez ellenben a közoktatás gerincét, a társadalmi és állami művelődésügy legfontosabb hordozóját a középiskolában látta, s ezért ezt igen okos átgondoltságú szervezetté dolgozta ki. A nemzeti (találójában szólva: a nemzetiségi) nyelvet és irodalmat Magyarországon sem hagyhatta ki a tantárgyak közül, s természetesen minden osztályban szükség lett ebből a tárgykörből is tankönyvekre: nyelvtanra és olvasókönyvre, elméleti részre és példákra. A debreceni Kollégiumnak nem voltak magyar nyelvi és irodalmi tankönyvei, de mondjuk meg mentségére, hogy, ha tanáraival csináltatott volna is korábban ilyen tankönyveket, ezek használatát aligha engedélyezte volna a kormány, aligha minősítette volna őket világnézeti szempontból megfelelőeknek; a tősgyökeres magyarságú, református debre-

ceni környezetben akaratlanul is olyan történelmi nevek, események, példák, irodalmi szemelvények kerültek volna bele a tankönyvekbe, hogy azok miatt okvetlenül „index“-re jegyezte volna őket az összbirodalmi eszményt szolgáló kormány. Jellemző példákat említhetünk e sejtelmünk igazolására.

57. Bajok a tankönyvek körül

A debreceni Kollégium gimnáziumi tagozata 1853 őszén kapta meg az állami hatóságtól a nyilvánossági jogot, első „értesítvény“-e tehát az 1853—54-i iskolai év végén jelent meg. Csak egy pillantást kell vetnünk ebben a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek szerzőinek nevére, s rögtön tisztában vagyunk a felől, hogy a debreceni református Kollégium nem a maga jószántából választotta tankönyveit, hanem az osztrák önkényuralom oktatásügyi politikája kényszerítette rá. Az olyan nevek, mint Trautwein Nep. János, Zimmermann Jakab, Szvorényi József, Purgstaller József eléggé mutatják a nem-magyar faji származást, s még magyar nevű társaik között sincs egyetlenegy protestáns vallású sem. Íme, sorban a szerzők és tankönyvek: I—II. osztály; a magyar nyelvtan írója: Ihász Gábor ciszterci szerzetes-tanár; a magyar olvasókönyv szerkesztője: Trautwein Nep. János kegyesrendi szerzetes-tanár. — III. osztály; a magyar nyelvtan szerzője: Zimmermann Jakab kegyesrendi szerzetes tanár, a magyar olvasókönyvé a már említett Trautwein. — IV—V. osztály; az irálytant, szónoklattant és költészettant magában foglaló „ékeksszólástan“ írója: Szvorényi József cisztercita szerzetes-tanár. — VI—VII. osztály; a magyar irodalomtörténeti tankönyv szerzője: Toldy Ferenc. — VIII. osztály; a szépiészet tankönyvének szerzője: Purgstaller (Palotai) József kegyestanítórendi kormányzó. — E szerzetes-papok írta tankönyvek a debreceni református Kollégiumban annál stílszerűtlenebbül hatnak reánk, mert az Értesítvény egyebek közt ezt a miniszteri magas rendeletet is közli:

„r. Catholicus ifjak evangelicus iskolákba csak felsőbb helyen nyert különös engedély mellett felvehetők.“

A debreceni református anyaiskola gimnáziumi tagozatának ebben az első (1853—54-i) Értesítvényében legérdekesebb, kortörténetileg legjellemzőbb rovat a legutolsó; címe: „Rövid tartalma az 1853—4-ki tanév folytán érkezett nevezetesebb m. intézményeknek.“ E m. (= magas) intézvények jelentékeny része: tankönyv-eltiltás. Íme néhány példa közülök:

„2. Ministeri rendelet October 3. 10150—1186 sz. „A' reformatio története Magyarországon és bevezetés a' sz. írásba' cz. munkát betiltja.“ — „5. September 13. 6273—719 sz. Toldy F. ma-

gyar Chrestomathiája betiltatik.“ — „8. 5491—620 Stancsics Mihály' Magyarok története, Magyar nyelvtana. Általános földleírása iskolai használatból kitiltatnak“. — „16. 10742—1258 Becker és Nagelbach elébb ajánlott nyelvtani munkáik ajánlása vissza vonatik.“ — „19. 7762—875 m. r. Ballagi K. német nyelvtanának második kiadása betiltatik.“ — „26. Martz. 31. 127. Hunfalvi János Egyetemes történelme betiltatik.“ — „28. Martz. 31. 221. Dirner A. Német-magyar nyelvtana harmadik kiadása betiltatik.“ — „32. 1001—75 m. r. Erdélyi Indali Péter ABC- és vezérkönyve az iskolai használatból kitiltatik.“

Tehát egyháztörténelmi, nemzeti történelmi, egyetemes történelmi munkákon kívül irodalomtörténeti olvasókönyv, földrajz, nyelvtan, sőt ábécé is magára vonta a mindenre gyanakvó osztrák kormány haragját.

A fentemlített, használatban levő tankönyvek között a Toldy Ferenc magyar irodalomtörténete volt a legértékesebb, legtudományosabb munka, a benne megnyilatkozó világnézet alkotó elemei: bizakodó hazafiúi öntudat és a vallásfelekezeti elfogultságnak hiánya. Nos, a debreceni református gimnázium negyedik értesítvényében már nincs is a tankönyvek közt ez a jeles munka, helyette a VI—VII. osztályok magyar tankönyveként Lonkay Antal magyar irodalmi olvasókönyve szerepel. Lonkay a magyarországi r. kat. egyháznak rendkívül buzgó, harcos tagja volt, s ebből a szempontból bizonyára nagy érdemei vannak. Az ilyen érdemek ám kapják meg jutalmukat nekik megfelelő téren (a pápa a Szent Gergely-rend lovagjává, a Szent Szilveszter-rend kommandátorává és aransarkantyús vitézzé nevezte ki), viszont alapos kétséget ébresztenek abból a szempontból, hogy vajjon a magyar református egyház legfőbb anyaiskolájának növendékei ilyen könyvön át ismerkedjenek-e meg a magyar szellem egyik legnagyobb termékével, a magyar irodalommal, melynek legállandóbb, legmélyebb, csaknem egyedüli forrása évszázadokon keresztül a vallásos hit volt, ennek súlyos küzdelmek közt kialakult felekezeti különfélesége szerint. Előzetes kétségünket bizonyossággá teszi Arany János; nagykőrösi tanár korában miskolci tanártársának és barátjának, Lévay Józsefnek 1858 febr. 28-án ezt írja:

„Magolni való könyv, kézirat, itt sincs. Olvasókönyv Lonkay II.
Rossz ugyan, tele pápistasággal, de nincs jobb...“¹

Lonkay *A magyar irodalom ismertetése* című olvasókönyve 1855-ben jelent meg, s az 1856—57. tanévben már ebből kellett tanulniok a debreceni református Kollégium gimnázistáinak. De csak két évig volt itt használat-

¹ Lásd: Arany János magyar irodalomtörténete. Pap Károly bevezetése. 49. l. Bpest 1911. Olcsó Kvt.

ban ez az olvasókönyv, 1859—60-tól kezdve ismét a Toldy irodalomtörténete szerepel a tankönyvek között. E kétéves Lonkay-korszaknak sem be-
köszöntére, sem megszűntére vonatkozólag nem tudunk közelebbi magya-
rázattal szolgálni.

58. A magyar nyelv és irodalom a közép- iskolába szorul

Iménti közléseinkből kiviláglik a gimnáziumra vonatkozó osztrák tanterv egyik legfontosabb intézkedése, mellyel rést ütött a Kollégium régi szervezetén, s épen a mi tárgyunk szempontjából lényegbe vágó módosítást tett. Ez az intézkedés: a középfokú iskolai tagozatnak nyolcévfolyamúvá, nyolcosztályossá tétele a hatosztályú kollégiumi középiskola helyett. A Kollégium három főiskolai ágazata — a bölcsészeti, jogi, teológiai — közül az elsőt az új gimnáziumba kebelezte be az osztrák tanterv, mint VII., és VIII. osztályt. A jogi tanágazatot is önálló fakultássá különítette az új tanterv, s kegyetlen szigorúságú feltételekhez kötötte nyilvánossági jogát, csak a teológiai tanfolyam körén belül ismerte el az egyházkerület autonómiáját. Így semmisült meg a debreceni Kollégium háromszázéves szervezeti egysége, és bomlott szét darabokra. E kényszerű nagy átalakulásból minket most a magyar nyelvi és irodalmi oktatás kérdése érdekel.

Az új tanterv sorsdöntő intézkedése a magyar nyelvet és irodalmat főiskolai tanulmányi rangjáról lefokozta középiskolai tantárggyá. Igaz, hogy mint hivatalos tanulmányi anyaghoz, rövid főiskolai pályafutásában nem fűződött említésreméltó oktatási eredmény, de ez a körülmény csak még elszomorítóbbá tette a helyzetet, mert most már még a reménye is megszűnt annak, hogy a Récsei János alapította külön magyar nyelvi és irodalmi főiskolai tanszék, melyet a szegénysorsú, gazdag lelkű vidéki lelkipásztor egész élete áldozatos erőfeszítésével valósított volt meg, valaha is teljesíthesse igazi hivatását. Az egyházkerület magának az új tanterv szerinti gimnáziumnak fenntartási költségei alatt is roskadozott, s a jogi fakultás fenntartásának nagy terhe is nyakábaszakadt volna, ha a német tanítási nyelv elfogadhatatlan követelése miatt önként meg nem szüntette volna e szakágazat működését, — arra tehát gondolnia sem lehetett, hogy a gimnázium VII. és VIII. osztályában folyó magyar nyelvi és irodalmi oktatás mellett e tárgykörnek még főiskolai színvonalú, tudományos műveléséről is, külön tanszék keretében gondoskodják.

59. A magyar irodalmi oktatás anyaga és évfolyamai

A nyilvánossági jog megnyerésének idejétől kezdve négy tanéven át, 1853—54-től 1856—57-ig a magyar irodalom története a debreceni református gimnáziumban a VI. és VII. osztály tantárgya volt, a VIII. osztály

pedig a növendékek irodalmi ismereteit betetőzte a „szép“ fogalmának elméleti körvonalozásával és költészeti-művészeti példák útján való megvilágításával. Nem tudjuk, vajjon Szegedi Sándor tanár a rendelkezésére álló heti 2 órán milyen módszerrel és milyen eredménnyel magyarázta tanítványainak, és kérte tőlük számon azokat az esztétikai alapismereteket, amelyek a Purgstaller-féle tankönyvecskében össze vannak állítva. Ez a vázaltszerű kis tankönyv a tanár egyénisége szerint bizonyulhatott jónak vagy rossznak. Avatatlan tanár kezében alig volt egyéb, lélek nélküli skatulyázásnál, viszont ügyes vezetés esetén az élénkebb eszű növendékek bizonyára szívesen játszogattak a „szép“ huszonhatféle fajtájának névbillentyűzetén, találgatva, hogy a „szép“ rész-fogalmaira (kellemes, kecses, fönséges, megillető, „szenves“, naív, stb.), melyek a legmegfelelőbb példák azokban a görög, latin vagy modern irodalmi munkákban, melyekkel már az iskolában vagy iskolán kívül megismertek voltak. A többi művészet közül talán az építészetet (görög, román, gót stílus) lehetett szemléltető eszközök segítségével, gyümölcsözően tanítani, mert a tanulóknak ezen a téren is voltak némi ismeretei. — Nem nyúlik ugyan vissza ezekig az évekig az említendő két ember debreceni tanuló-kora, de minthogy később nem szerepel önálló tantárgyként az esztétika, itt hadd jegyezzük meg, hogy a debreceni Kollégium volt növendékei közül, egymástól körülbelül egy évtizednyi időtávolságban, ketten is írtak rendszeres esztétikát: Baráth Ferenc (1872) és Bihari Péter (1885); terjedelem tekintetében ez az utóbbi még ma is ritkítja párját.

A VI. és VII. osztálynak volt tananyaga a magyar irodalom története, Toldy Ferenc munkája — helyesebben: munkái — alapján. 1851-ben jelent meg példatárral ellátott kétkötetes magyar irodalomtörténete, de ez csak a mohácsi csatáig terjedő időt, az „ó- és középkor“-t ölelte fel, vagyis a VI. osztály tananyagát; az 1852-i második kiadás 1606-ig nyújtja ki a tárgyalás időbeli keretét. 1853-ban kiadott Toldy egy füzetet az újkori magyar irodalom történetéből, de ez töredék maradt, a következő évben csak költészetünknek, azaz a szoros értelemben vett költői, főként verses irodalomnak kétkötetes ismertetése jelent meg tőle, s ennek anyaga is csak Kisfaludy Sándorig terjedt. A Toldy első helyen említett munkájának tartalma középiskolai használatra egyrészt túlságosan terjedelmes és stílusa miatt nehezen megtanulható volt, másrészt azonban még a VI. osztály tananyaga sem telt ki belőle, mert ez nem a mohácsi csatáig, hanem Beszenyei írói felléptéig, vagy a debreceni református gimnázium első értesítője szerint a XVIII. század közepéig terjedt; a VII. osztályban pedig irodalmunk további történetét kellett tanulni, mint „legújabb“ kort 1848-ig, sőt az esztendők haladtával a tanár természetesen az 1848 utáni nevezetesebb irodalmi jelenségekre is igyekezett — ha óvatosan is — sort keríteni. Hiába mult felül Toldy mindenkit szaktudásban, a fogalmazásmódja mindig elárulta, hogy nem anyanyelve a magyar; aztán a református tanár itt-ott egyéb tekintetben sem juthatott Toldyval tökéletes egyet-

értésre. Ez a magyarázata annak, hogy a nyomtatott, hivatalos tankönyv mellett a debreceni értesítvénynek már az első évfolyamában is meg van említve a tankönyv-pótlék: VII. osztály. „Kézikönyv részint Toldy Magyar nemzeti irodalom története, részint kézirat.”

A református irodalom-tanárok mindnyájan így tettek akkortájt. Híressé lett az Arany János kéziratos kézikönyve, melynek alapján a nagykőrösi gimnáziumban tanította a magyar irodalom történetét; nyomtatásban félévszázad múlva Pap Károly adta ki. Arany János, egyik nagykőrösi tanártársával, Szilágyi Sándorral magyar irodalmi olvasókönyvet is szerkesztett, s ebben a könyvben a gondosan összeválogatott olvasmányokon kívül Arany János munkájaként elméleti magyarázó fejezetek is voltak műfaji csoportosításban, majd pedig az általános esztétikai elvek vázlatos, de kerek egészet adó rendszerezésében. Ennek a kéziratos olvasókönyvnek első kötetét, mely az elbeszélő műfaj körébe tartozó irodalmi szemelvényeket és a reájuk vonatkozó elméleti fejezeteket tartalmazta, 1855-ben a szerkesztők felküldték a Helytartó Tanácshoz, kérve az iskolai használatra való engedélyezését. Az engedélyt nem nyerték meg, sőt a nagybecsű kéziratos példányt sem kapták vissza, s így ez a maga korában minden valószínűség szerint legkitűnőbb magyar irodalmi chrestomathia — sajnos — elveszett.¹ Hiába folyamodott Arany és Szilágyi ahhoz a kegyes ravaszsághoz, hogy munkájukat az osztrák Mozart János tankönyve nyomán készültnek vallották az előszóban, a Helytartó Tanács bizonyára észrevette, hogy a magyar olvasókönyv kelleténél eredetibb. Ha az engedélyt megkapta volna, bizonyosan ez az olvasókönyv lett volna a debreceni Kollégiumban is a hivatalos gimnáziumi kézikönyv. Lehet, hogy az értesítvényben említett „kézirat” közvetett úton több-kevesebb szállal hozzá is kapcsolódott a nagykőrösi országos hírű költő-tanár Toldy nyomán járó, de eredeti részleteket is tartalmazó kézirati szövegéhez.

Az egyházkerület — mint fentebb elmondottuk — kénytelen volt engedelmeskedni az osztrák tantervnek, s a magyar irodalmat a bölcsészeti tagozat többi szaktárgyával együtt áttenni a gimnáziumi oktatás keretébe, — de érezte, hogy ez a változás voltaképpen hűtlenség a tanszék-alapító Récsei János emléke iránt, és hogy a magyar irodalomnak, ennek az elsőrendűen lélek-nevelő, világnézet-adó, nemzeti jellegű tanulmánytárgynak a főiskolai oktatás köréből sem volna szabad hiányoznia. Csak a teológiai fakultás területén volt szabad intézkedési joga, ezért az 1856-i egyházkerületi gyűlés. átérezvén annak fontosságát,

„hogy a tanítói és lelkeszi hivatalra készülő ifjak a magyar irodalomban mind felsőbb és teljesebb képzettséget szerezzenek”,

azt határozta, hogy még az 1856—57. tanév folyamán a magyar irodalom is felvétessék a teológiai tantárgyak közé. Úgy is történt. Lugossy József

¹ Lásd: Pap Károly említett kiadványát; bevezetés 11—16. l.

professzor a másodéves teológus-diákok számára magyar *nyelvészeti* előadásokat tartott két féléven át . . . Balogh Ferenc nagy lelkesedéssel számol be kollégium-történetében az egyházkerületi határozatról,¹ de ennek a határozatnak a mi *irodalmi* szempontunkból nincs jelentősége. Tehát a magyar irodalomtörténet tudományát az egyházkerület nem tudta kiemelni a középiskola keretéből.

A nyolcosztályúvá lett gimnázium életének hatodik évében (1858—59) a „Szépészet“ mint külön tantárgy megszűnt, beleolvadt a szónoklat- és költészettanba (V—VI. osztály), a magyar irodalomtörténet pedig a VI—VII. osztályokból előlépett a VII. és a VIII. osztályba, s azóta mindmaig így van. 1860 tavaszán jött át a hódmezővásárhelyi tekintélyes pártikula-gimnázium igazgatója, Imre Sándor, a debreceni Kollégiumba gimnáziumi tanárnak a görög-latin tanszékre, 1862-ben pedig megkezdte magyar irodalomtörténettanári működését.

60. Szegedi Sándor

Az 1859—60-i tanév után öt esztendőn keresztül nem adott ki a debreceni református gimnázium Értesítőt. Az 1861-i esztendővel bizonyos tekintetben új időszak kezdődik a debreceni Kollégium életében. Szegedi Sándor tanári pályáján is fordulópontot jelent ez az év, itt kell tehát bennünket érdeklő működésére visszapillantunk.

1853-tól nyolc éven át állandóan Szegedi Sándor tanította az öt felső (IV—VIII.) osztályban a magyar tantárgyat, tehát az irodalomtörténeten kívül az ehhez előkészítő stilisztikai-retorikai-poétikai tudnivalókat is. E tárgyi egységet képező ötévi tananyagnak nyolc éven át mindig ugyanazon tanár egyéniségén át való megszólalása a módszertani következetesség szerencsés példája. 1860 után még húsz esztendeig tanárkodott Szegedi, de már nem tanította az irodalomtörténetet, hanem az V. osztályt vezette. A Tiszántúli Református Tanáregyesület őt választotta első elnökének, ez is bizonyítja egyéniségének átlagon felüli értékét. A gimnázium értesítvényei mutatják, milyen buzgón íratta az alája tartozó öt felső osztály mindegyikében — nem havonként, mint az újabb időkben, hanem kéthetenként — a magyar dolgozatokat. Osztályonként és tanévenként a magyar írásbeli dolgozatok száma 16 és 21 között váltakozik, többnyire 19—20. A tételek kiválasztása gondos, találékony és változatos; viszont tervszerű vonásként látjuk, hogy egy vagy két tételt ugyanazon év folyamán két különböző osztályban is kidolgoztat. Az 1855—56-i tanév értesítvényéből a VIII. osztály tételei közül bemutatunk néhányat:

2. *Ha elveszed az erkölcsnek*

Intéző fonalait,

Sok ezer veszedelmeknek

Leled labirinthjait. B e r z s e n y i. Beszéd.

¹ 147. l.

3. *Mátyás királlyá választása. Szónoklati modorú elbeszélés.*
4. *Miben áll a gazdagság valódi becse ? Ertekezés.*
8. *Cato és Caesar. Jellemrajz Sallust után.*
9. *Öltözetében s másokkáli érintkezésében milyen legyen a tanuló?*
10. *A reál tudományoknak életrei hatása, s azok előnye a classicumok felett. Egy polytechnikumbeli tanuló levele a classica literaturát tanulmányozó barátjához.*
11. *Válasz arra : A classicumok hatásáról az emberi műveltségre, s mindkét nemű tudományok párhuzamos művelésének szükségéről.*
13. *A tudomány oltárára nagyszerű anyagi áldozatot vivő férfiú méltó, hogy a legdicsebb honfiak és hősök közt említettessék. Alkalom : gr. Mikó Imre honfiúi ajándéka.*
16. *A busentói sír. Költ. Platen után.*

Íme nem az irodalomtörténeti ismeretanyag tudásáról való beszámolás a feladat e dolgozatokban, hanem inkább a formai, műfaji vonások, írói fogások megismerése és kipróbálása. Vannak az V—VIII. osztályok írásbeli tételei között a régi disputációk céljára emlékeztetők: két minél ellentéte- sebb álláspontnak egymással való szembeállítására és mind a kettőnek egy- forma ügyességű védelme. — Érdekes, hogy Szegedi „eredeti” költe- mények írását nem követeli írásbeli dolgozatul, csak „utánzás” végett jelöl ki egy-egy részletet idegen írók verses műveiből, legszívesebben Ovidiusból.

61. A régi iskolarendszer visszaállítása

Az osztrák birodalmi kormány oktatási rendszere mindenestől gyűlö- letessé vált a tiszántúli egyházkerület szemében. Míg élt az erőskezű püspök, Szoboszlai Pap István, addig az egyházkerület és a gimnáziumi tanárkar, ha kelletlenül is, eleget tett a Helytartó Tanács rendeleteinek. De a püspök halála (1855) után egyre feszültebbé vált a viszony az egyházi önkormányzat és az állami felügyelet szervei között. A Helytartó Tanács még egyszer kitöltötte dühét a debreceni gimnáziumon: ismét meg- fosztotta nyilvánossági jogától, úgyhogy a VIII. osztályt végzett növen- dékeknek 1858-tól 1860-ig megint Nagyváradon kellett érettségi vizsgát tenniök. De olaszországi veresége után Ausztria puhulni kezdett, s az alkotmányos magyar állami élet ideiglenes helyreálltakor a debreceni Kollégium is felszabadult az Entwurf évtizedes nyomása alól. Lélektanilag megérthető, hogy a református magyarság közvéleménye nem méltányolta az osztrák tantervnek még azokat az intézkedéseit sem, amelyek a Kollé- gium avult nevelési rendszeréhez képest határozott javulást jelentettek, — s mihelyt tehetette, egészében szakított az Entwurffal és visszaállította a Kollégium régi szervezetét. E szerint 1861—62-ben a gimnázium ismét

hatosztályúvá lett, a VII. és VIII. osztály visszaalakult I. és II. évfolyamú bölcsészeti karrá, azaz főiskolai tagozattá, tehát a magyar irodalomtörténet tanítása megint főiskolai tanszék munkakörévé lett; bizonyára ezért nem maradt meg ez a tantárgy a Szegedi Sándor kezében.

Ez a változás mindenesetre az osztrák önkény kudarcát jelentette, s ennyiben örvendetes volt, de pedagógiai szempontból visszaesésnek kell minősítenünk. Idejét multæ már az az iskolai rendszer, amely 15—16 éves gyermekekkel főiskolai tanulmányokat végeztet. Az Entwurf anyagi követeléseit keserves volt teljesíteni, de pedagógiai eredményük igen üdvös volt, — mindegy, ezekkel is szakított a hatalmát visszanyert iskolai önkormányzat.

62. Ifjúsági önképző alakulatok

Ime nagyjában áttekintettük az 50-es évek magyar irodalmi oktatásügyének a debreceni Kollégiumra vonatkozó *hivatalos* adatait: az iskolaszervezeti átalakulást, a tankönyveket, a tanár személyét, az írásbeli dolgozatok számát és címeit, stb. De lehetetlen nem érezni, hogy mindez csak a keret, s ez a keret üres marad, ha nem tudjuk kitölteni életszerű képpel, mely a debreceni kollégiumi ifjúság lelkére elsősorban a hivatalos tényezők részéről, de általában a közelebbi-távolabbi környezet részéről is ható benyomásokat s ezek eredményét tükrözteti.

Az 1850 és 1862 közötti időszak első felére vonatkozólag a hivatalos adatok kerete bizony meglehetősen üres marad, mert az ifjúság szellemi életműködésének nem-hivatalos oldala majdnem teljesen el volt zárva az érvényesüléstől, inkább csak későbbi megnyilvánulásokból lehet e hat-hét évvel kapcsolatban visszafelé következtetni egyetmást. Az önkényuralom kezdetén az ifjúsági szervezetek (diákfegyelmi szék, tűzoltó társaság, olvasó egyesület) sem működhettek; ez általános tilalom alól csak az énekkar (kántus) volt kivéve, de kivételes helyzetéért nagy árat fizetett: minden összejövetelekor a Gotterhaltéval kellett kezdenie műsorát. Lugossy József 1851-ben mindössze annyit tudott a katonai hatóságnál kieszközölni, hogy a felsőbb tanulók olvasó társasága, mely titokban már 1832-ben megalakult, 1835 óta pedig tanárkari engedéllyel működött, — hetenként egy délután a társaság könyvanyagából olvasnivalót kaphatott. Csak 1857 tavaszán kezdhetette meg ez az ifjúsági alakulat Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete címen a tanári kar ellenőrzése mellett, alapszabályszerű termékeny életét.

A rosszindulatú hivatalos ellenőrzést kijátszva, már 1854-ben megkezdődött ugyan egy kis lappangó önképzőköri élet, de nem a főiskolai hallgatók közt, mert ezek szigorú megfigyelés alatt voltak, hanem a gimnáziumban, még itt sem a VII—VIII. oszt. keretében, hanem a VI.éban. Ez osztály növendékei kéziratos lapot adtak ki *Heti dolgozatok* címmel; 1854-ben nyolc szám jelent meg belőle verses és szépprózai köz-

leményekkel; 1855-ben *Havi dolgozatokká* alakult át. Ez utóbbinak előszava hangsúlyozza, hogy e lap „úgy tekintendő, mintha iskolai kötelező munkálat lenne”. Ilyen módon igyekezett ez a titokban működő ifjúsági derék vállalkozás mintegy alibit bizonyítani arra az esetre, ha az osztrák hatóság gyanút fogna. Tehát a tanári karnak hivatalosan nem volt szabad tudnia e kis önképzőkör létezéséről, de bizonyosra vehető, hogy nem-hivatalosan annál inkább tudott róla, s valószínűleg a magyar irodalom tanára, Szegedi Sándor volt a kör irányítója. Ez önképzőkör dolgozatait 1854-ben és 1855-ben a hazafiúi mély gyász hangulata töltötte el, — később hányiveti hazafiaskodássá fajult a Petőfi-majmolók országszerte elterjedt divatjának hatása alatt. Ez önképzőkör történetirója¹ szerint 1857 és 1860 között ismét komolyabbá, helyesebb hazafiságúvá lett a *Havi dolgozatok*; az 1859—60-i iskolai évben ez a 12 számra terjedő ifjúsági lap „a legnagyobb magyar szellemének” ajánlva foglaltatott össze kötetté, bizonyára Széchenyi tragikus halálának gyászos alkalmából.

Az Olvasó Egyletből 1839-ben elkülönült, 1842-től vele ismét egyesülve, tanárkari felügyelet alatt működő, 1848 óta némaságra kárhozottatott irodalmi önművelő diákszervezet is 1857-ben kelt új életre „Önképezde” néven, későbbi neve pedig ez lett: Magyar Irodalmi Önképző Társulat. A debreceni Kollégium ifjúságának erről a szellemi tekintetben legjelentősebb alakulatáról ettől az időponttól kezdve bőven lesz beszélni valónk. Felügyelőül a tanári kar Szűcs István jogtanárt jelölte ki, a társulat első titkára Szilády Áron lett. Mindjárt az év őszén, 1857 november 30-án megindult a társulat folyóirata *Heti Közlöny* címen, Szilády Áron szerkesztésében. Az utókor távolságából nem lehet meghatottság nélkül visszatekinteni e heti közlöny pályafutására. Egy példányban, kézzel írott ifjúsági folyóiratként élt ez negyven esztendőn keresztül, 1897-ig, ekkor más név alatt átalakult nyomtatott folyóirattá. Mennyi szeretet, mennyi buzgóság, a tehetségesebb ifjaknak mennyi becsvágya kellett ahhoz, hogy négy évtizedig megszakítás nélkül meg tudjon jelenni a szerzők vagy szépírási másoló diákok kezemunkájaként ez az ifjúsági lap, mindenik számában változatos csoportját közölve az olvasnivalóknak: verset, novellát, tanulmányt, alkalmi cikkeket, iskolai híreket, stb.! Az egyes évfolyamokat gondosan bekötették, büszke szeretettel rakosgatták egyre hosszabb sorban egymás mellé, — teljes kis irodalmi köztársaság volt ez az Önképző Társulat, írókkal, művekkel, olvasókkal, közvéleménnyel, egyének dicsőségre törő álmaival, a „nyilvánosság” megfellebbezhetetlen ítéleteivel, a testületi szellem erényeivel és elfajásaival, az emberi élet legszebb korszakának soha vissza nem térő naivitásával. Sok diákifjú számára lépcső is volt ez az Önképző Társulat a szélesebb körű irodalmi hírnév magaslatára felé.

¹ Kulcsár Endre: A gymnasiumi önképzőkör története. A debreczeni ev. ref. főgymnasium értesítője 1894—95. 326—330. l.

63. Az Önképző Társulat kiemelkedő tagjai: Szilády Áron, M. Kovács Gyula, E. Kovács Gyula — A Kazinczy-pályázati alapítvány

A *Heti Közlöny* első szerkesztője, Szilády Áron, debreceni teológus korában (1853—58) főként Lugossy Józseftől kapott termékeny szellemi hatást. Még diáksága idején elment hosszabb tartózkodásra Konstantinápolyba, és ott megtanult törökül; majd a göttingai egyetemen ottani tanárainak nagy elismerése mellett mélyedt a keleti nyelvek (arab, perzsa, szanszkrit) tanulmányozásába. Fordítani is kezdett Firduszi *Sah-name*jéből, de aztán itthon más irányban lett nagyfontosságúvá tudományos működése. Különösen középkori és protestáns kori költői irodalmunk anyagának feltárásával, nagybecsű jegyzetes kiadásával, Temesvári Pelbárt életrajzával, a M. Tud. Akadémia folyóiratának, az Irodalomtörténeti Közleményeknek évtizedeken át szerkesztésével elévülhetetlen érdemeket szerzett. S ezt az úttörő, gazdag kutató és feldolgozó munkásságot egy vidéki város parochiájából intézte.

A *Heti Közlöny* második szerkesztője, Kovács Gyula pedig talán neves költővé fejlődött volna, ha az iskolából egyenesen a halál karjába nem kell vala hanyatlania. 1839-ben született, a középiskola I—VII. osztályait a miskolci református gimnáziumban végezte, a VIII. osztálytól kezdve aztán öt évig — haláláig — a debreceni Kollégium bennlakó diákja volt. Épen az ő beiratkozása idején távozott el a Kollégiumból a VII. gimn. osztály elvégzése után egy másik Kovács Gyula, hogy meginduljon országos sikerű színészi pályáján; később családi előnévénél kiírásával E(csed) Kovács Gyulának nevezte magát, megkülönböztetésül a most szóban levő névrokonától, akit viszont a „Miskolci” jelzővel szokás pontosabban megjelölni.¹ M. Kovács Gyula már Miskolcon észrevétette költői rátermettségét, s magyar irodalom-tanárában, Lévy Józsefben jószívű pártfogót és mestert kapott. A beteg tüdejű fiatal emberek lázas nyugtalanságával igyekezett kihasználni a haláltól számára engedélyezett rövid időt. Élete végén már nem is törődött az iskolai törvényekkel, hetekre el-eltűnt a Kollégiumból, előjárói nem büntették meg, hiszen hónapjai meg voltak számolva. Legigazibb elemében az Önképző Társulat gyűlésein érezte magát; elmés bírálatok sok gyönyörűséget szereztek tagtársainak. Fel van jegyezve róla, hogy számtalan rögtönzött felszólalásán kívül ötven dolgozatról készített bírálatot. Nagy fogékonysága és verselő készsége figyelemreméltó, de ez egyúttal veszedelem is reá nézve, mert a nagy költők műveiből is valósággal ragad reá, amit csak olvasott tőlük: részint a kifejezésmód, részint a kifejezett gondolat-fordulatok is; észre sem veszi, mennyire hatása alatt van valamelyik kiváló mintaképnek, hiszen az

¹ Kulcsár Endre „A gymnasiumi önképzőkör története” c. dolgozatában G. Kovács Gyula néven emlegeti, szülőhelyéről, Gelejről. (A depr. ev. ref. főgymn. értes. 1984—95. 326., 327. l.)

utánzásnak ekkora fokát nem hihetjük tudatosnak. Csak megállapítjuk ezt róla, és pedig nem megrovásként, hiszen huszonegyéves ifjútól nincs jogunk teljes eredetiséget várni. Idevonatkozó példának a *Csokonai emlékezte* című, dícséretet nyert ódájából idézünk egy versszakot. Ez a költemény az 1861-i *Csokonai Albumban*¹ jelent meg. Fontos most reánk nézve ez az időpont, arra kell gondolnunk, hogy Arany János *Széchenyi emlékezte* című ódájának megjelenése kevéssel előbb történt. Kovács Gyula Csokonai-ódájából íme egy versszak mutatóban:

„Nem hal meg az, ki a jövőnek éle,
Sugal az ösztön és tanít az ész;
Kit tulemel téren, időn az eszme,
Övé az élet és feltámadás:
Ne sirjatok! a lét s nemlét határán
Oly nagyszerű a visszagondolás.“

Ahogy írásaiban íme kelleténél inkább hatása alá tud kerülni egy egykorú nagy tekintély legfrissebb művének, egész életformájában ugyanilyen végzetes módon a Csokonai bűvöletébe szédült bele. Felfokozott gyönyör- és fájdalom-érzéssel sietni át a földi pályán, mint Csokonai, a korai halálért költői halhatatlanságot nyerni kárpótlásul, de már beteg testi életében is sokat beszéltetni magáról, önmagán érezni a „közönséges“ embertársak tisztelő tekintetét, mint Csokonai: ennek a szerepjátszásnak hevületében égette el magát Miskolci Kovács Gyula, még sokkal gyorsabban, mint Csokonai, úgyhogy a halhatatlanságot akkor sem lett volna ideje kivívni magának, ha tehetsége lett volna is hozzá; huszonkét éves korában halt meg. Természetes, hogy a kollégiumi ifjúság ugyanolyan meghatott kegyelettel gyászolta meg az elhunyt fiatal költő-bajtársat, mint két évtizeddel korábban G. Nagy Imrét. A kegyelet megnyilvánulásának módja is hasonló volt: az Önképző Társulat előfizetést hirdetett Kovács Gyula verseinek kinyomatására, s a sajtó alá rendezés munkáját az elhunyt költőnek egyik legjobb barátjára, Bihari Péterre bízta; kimondta a társulat, hogy a tiszta jövedelem egyik fele a miskolci református iskolát illeti meg. A *Debreczeni Közlöny* 1862 február 15-i számának híradása szerint Kovács Gyula költeményeinek posthumus kiadására 800 előfizető küldte meg a pénzt (Vörösmarty *Zalán futására* 88-an jelentkeztek annak-idején!). A versgyűjtemény meg is jelent; a kötet elején a költő életrajzát is közli a kiadó Bihari Péter.

Az Ecsedi előnevű másik Kovács Gyuláról, aki nemcsak jeles színésszé, hanem ismert nevű költővé s a Petőfi-Társaság tagjává is lett, csak azt hangsúlyozzuk itt, hogy egész életében szeretettel gondolt vissza Debrecenre, s fenntartotta vele az érintkezést. Géresi Kálmán is kiemeli *A debreceni*

¹ Szerkeszti és kiadja Kulini Nagy Benő. Debreczen, 1861.

színészet vázlatos történetében (1898), hogy Ecsedi Kovács Gyula „városunk iránt folytonosan kimutatta szeretetét és kegyeletét”. Debrecen iránti vonzalmát természetesen a Kollégiumra is kell értenünk; bizonyítják ezt meglett korában írt visszaemlékezései.¹ Költeményeiben is fiatal korának azt a részét szereti visszaálmódni, amely a debreceni Kollégiumból való eltávozásáig terjed:

*„Mesés mondhatlanság, sülyedező tájak,
Fakuló verőfény, visszarengő árnyak,
Életemnek első szép tizenhat éve!
Ha ki lesz lelkemből emléked is égve,*

Koldus akkor, te is csak merülj le innen!” (Szülőföldről.)

A debreceni Kollégium ifjúsága is hűséges emlékezetében tartotta az egykori debreceni diákokat. 1885-ben, E. Kovács Gyula 25 éves színészi jubileumán Kolozsvárt a debreceni Kollégium Magyar Irodalmi Önképző Társulatának képviselője koszorút nyújtott át az ünnepeltnek; a koszorú felirata ez volt: „A hajdani debreceni diáknak a mai debreceni diákok”.²

Az országsszerte megünnepelt Kazinczy-centenárium (1859) Debrecenben nemcsak a hazafias tüntetés alkalma volt, hanem az áldozatkészségnek egy igen szép példája is született belőle. A debreceni polgári Casino Kazinczy-ünnepségének résztvevői 267 darab aranyat adtak össze: a „Kazinczy-alapítvány” tőke-összegét, magyar nyelvű irodalmi pályamunkák jutalmazására. Az alapítványi összeg évi kamataira a debreceni Kollégium tanulói pályázhattak felekezeti különbség nélkül. Az alapítványi levél szerint minden évben két irodalmi pályatétel tűzendő ki, az egyik verses, a másik prózai munkát kíván. A nyertes diákok csaknem három évtizeden át valóságos arany-pénzekben kapták meg a pályadíjakat, csak 1888-ban lépett az aranyalap helyébe a papír-pénzre való átszámítás; az alapítvány tőkeösszege ekkor 3215 forint 78 krajcár értékben állapított meg. — A pályamunkákat a kollégiumi széniori hivatal veszi át, a kollégiumi igazgató aztán elküldi a Casino elnökének, ez átadja az erre a célra alakult bíráló bizottságnak; a bizottság ítélete alapján a pályadíjakat a kollégiumi igazgató az ifjúság jelenlétében adja ki a nyerteseknek. A Casino később a debreceni Csokonai-Kört kérte fel a Kazinczy-pályázatra érkezett munkák megbírálására.

Az első évi (1860) pályatételek ezek voltak:

¹ „Vörösmarty halálhíre a debreczeni kollégiumban”, (a kolozsvári Ellenzék 1887.), „Debreczeni visszaemlékezés és az én E. betűm” (u. o. 1894). Lásd: Szinnyei lexikonában.

² Közlöny 1884—85. 8. sz. (A Hittanszaki Önképző Társulat folyóirata.)

„1. *Értekezés, melyben Csokonai köre, előzményei és kölcsönhatásai rajzolandók, iskolája költészetünkben jellemzendő s maiglan lehozandó. Jutalma 8 arany.* — 2. *Ballada a Hunyadok életéből. Jutalma az első rangú műnek 6, a másodiknak 2 arany.*“

A prózai tétel nyertese Kovács Gyula (Miskolci) IV. éves teológus, a verses tételé Bihari Péter IV. éves teológus, *Szabácsvár ostroma* című balladájával.

64. A debreceni irodalmi környezet rossz példaadása. A) Debreceni Közlöny

A Kazinczy-alapítvány évről-évre megismétlődő pályakérdései és jutalmi a debreceni diákság szellemi ösztönzésének jóideig jelentős eszköze voltak, s szerencsés kapocs a városi társadalom színe-java és a Kollégium között. De a városi környezetből eredő másnemű hatásra is rá kell mutatnunk, olyanra, amely elkerülhetetlen is, fontos és szükséges is volt akkor is, később is, de ez a diákságra tett hatás néha már nem szerencsés irányban érvényesült, vagy nem maradt meg a kellő határok között.

Ez a megjegyzésünk az úgynevezett hírlapi sajtóra, a szónak nem épen legjobb értelmében vett zszurnalisztikára vonatkozik, melyről igazabban csak az önkényuralom ideiglenes elmultának idejétől (1860) kezdve beszélhetünk. A mindennap vagy majdnem mindennap megjelenő, tehát máról-holnapra készülő hírlap alaki szempontból nem dolgozhatott magasabbrendű irodalmi műgonddal, tartalmi tekintetben pedig az erkölcsi felelősség kérdését nem értelmezhetette nagyon szigorúan, létérdeke volt a rögtönző dolgozásmód és természetes célja a közkíváncsiság minél ügyesebb kiszolgálása. De az ilyesmi mindig nemes elvekkel álcázza magát, s a heves vérű, kiforratlan, hiszékeny ifjúság könnyen lépre megy és szívesebben tanul a merészhangú újságcikkekből, mint komoly könyvekből vagy tanáraiktól.

Egy pár példa kedvéért vessünk egy pillantást az 1860 közepén megindult s hetenként kétszer megjelenő *Debreceni Közlöny* című hírlapra. Mindjárt a 2. szám „h.y.” jelzésű cikke jó példája a könnyen lelkesedő, vérmes elképzelésekben lubickoló, túlozni szerető lelkiségnek. Az ifjúkor nagyon fogékony az ilyesmi iránt, s mostani példánk épen azért érdemel említést, mert csupa kollégiumi vonatkozású nevekkal dobálódzik. A debreceni városház előtti tér láttára tör ki a cikk-íróból a lelkesedés:

„lesz még tán idő, midőn nagyobb gyönyörérzet fog bennünket e térhez csatolni, ha majd Csokonai, Buday Ézsaiás, Péczely, Kerekés, Csécsi, és G. Nagy Imre ... szobrai fogják e szép helyet díszíteni“.

Nincs is semmi rossz a közeli jövődőnek ebben az ábrándos kiszínezésében, legfeljebb egy kis felelőtlenkedés, — a diákságnak sokkal kedvérevalóbb is az ilyen beszéd, mint pl. a tanárok felelősségteljes komolysága és óvatossága, úgyhogy ezt hajlandók is a diákok öreges maradiságnak vagy még rosszabbnak minősíteni. — Többször említettük már, hogy a Csokonai-kultusz terén a kollégiumi ifjúság sohasem volt megelégedve a tanári kar viselkedésével, — kapva-kapott tehát az olyan cikkeken, amelyek a nyomtatott betű tekintélyével állottak a diákság pártjára. A *Debreczeni Közlöny* nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy a tanulóifjúság és a tanári kar közötti nyílt vagy lappangó ellentétet ki ne használja, s több-kevesebb tapintatlansággal ne tüntessen az előbbi mellett és az utóbbi ellen.

„Folyó hó 30-án mulattuk le a ‚Csokonai-bált’... Nem hallgathatjuk el csodálkozásunkat afelett, hogy a főiskolai tanári kar nem vett részt e nemzeties ünnepélyen; míg a kegyesrendi tanárok közül hármat valánk szerencsések szemlélhetni, kik a nagy költő szelleme iránt való kegyeletnek érzében is kellő tanuságát adák”.¹

Még bántóbb hatású az az ízléstelen, nyegle támadás, melyet ebben a hírlapban az akkori legmagasabb színvonalú magyar irodalmi folyóirat ellen, a *Szépirodalmi Figyelő* ellen intézett egy Báthory S. nevű ember. A fővárosi ítések clique-jéről beszél, mely a vidéki írók működését „farkasszemmel nézi”, tehetségüket, érdemüket nem ismeri el. Ezen a bajon kellett volna a *Szépirodalmi Figyelő*nek segítenie, de a cikkíró kénytelen megállapítani, hogy csalódott a szerkesztőben, Arany Jánosban, s elsorolja kifogásait.

„Első megjegyzésem és kifogásom elsőben is a nyelv ellen van. Már maga az ‚Előrajz’ több olyan sarkalatos nyelvészeti- és helyesíráshibát tárgyz, mely nem tűrhet elnézést... Nem irodalmi, hanem csak irodalompártoló értelmes egyéneket hallottam megbotránkozni a nyelv és helyesírás tisztátalanságán.” „Másik megjegyzésem a bírálat kezelése és modora ellen van... Nem az érdemnek adja a koszorút, a tehetségnek buzditást, a lelketlen kontárságnak a visszariasztást, hanem az érdemet vagy csak mondjuk tehetséget korbácsolja, míg a tehetségtelenségnek koszorút nyújt...”²

Egy Sz-y-r betűkkel jelzett nevű munkatárs *Elmefuttatás ítéset és ítések* című cikkében a miatt érzett felháborodását önti ki, hogy Arany János folyóiratában -m-jegyű bíráló ezt merte mondani egy debreceni kiadványról: „a Csokonai-Album a kíváncsalmnak nem felel meg”; nosza Sz-y-r a kíváncsalmnak annál megfelelőbb modorban kijelenti:

¹ Debreczeni Közlöny 1861. febr. 2., tehát a „folyó hó”-n januárt kell érteni.

² U. o. 1860. dec. 8.

„az ítészek e kőrcs nemei veszedelmesbék a víziszonyban szenvedő lényeknél s irtózatossabbak a sivatag oázának tenyészetét bűzhödt lehével kioltani törekvő Szamum szelénél”,

és nem áttolja belevonni förmedvényébe Arany János nevét is, figyelmeztetvén őt:

„óhajtandó volna, hogy lapja megindításával annak vezércikkében tett bombasticus ígéreteinek jobban megfelelné, s munkatársait... jobban megválasztaná”.¹

Szilágyi Sándor az egyik újságban meg merte bírálni a *Magyar hölgyek életrajzai* (Debrecen, 1860) c. munkát, melyet Kulini Nagy Benő és Sárvány Elek állított össze. Sárvány Elek hírlapíró nyílt levélben teszi szóvá Szilágyi Sándor „bírálati firkáját”, s goromba módon beszél a bírálat lényegére épen nem tartozó dolgokat.² — Hunfalvy Pál a *Budapesti Szemlében* véleményt mondott Balkányi Szabó Lajos *Magyar ősmesék* című verses furcsaságairól, a *Debreczeni Közlöny* rögtön gúnyos kicsinyléssel pellengezi ki a „bírálat-féle valami”-t.³

65. Ugyanaz. B) Csokonai Album

Bizonyára elég ennyi mutatóvány egy olyan hírlapból, melynek egész pályafutása nem tesz ki két esztendő. Az áltekingétek védelme és az igazi tekingétek elleni méltatlan támadások akkoriban, sajnos, országszerte jellegzetes tünetei voltak a közszellemnek, mely az önkényuralom évtizede alatt egyenes úton nem nyilatkozhatván, ferde irányokba fajult el. Azok a komoly bírálatok, melyek ellen a *Debreczeni Közlöny* oly rosszhiszeműen hadakozik, a mi mostani tárgyunk körébe tartozó művekre vonatkoznak, tehát röviden ismertetnünk kell e három munka közül a két legjellegzetesebbet; egyszerre világossá lesz előttünk, hogy nem a *Debreczeni Közlöny*-nek van igaza, hanem azoknak a bírálóknak, akiket befeketíteni próbál. Az egyik munka a fentebb már említett *Csokonai Album*. Szerkesztője, Kulini Nagy Benő, két dolgozattal szerepel. Az egyik a kiadvány megnyitó darabja: *Csokonai Vitéz Mihály életrajza*. Nem töltjük az időt e dolgozat elemzésével, csak szerzője ízlését jellemezzük annak megemlítésével, hogy nem elkülönítve, pl. lapalji jegyzetben, hanem magának az életrajznak a keretében látja jónak megbélyegezni azokat, akik

¹ Debreczeni Közlöny 1861. aug. 3.

² U. o. 1862. január 11.

³ U. o. 1860. dec. 26.

„a tervezett ércszobor létesíthetése céljából szerkesztett jelen album részére közremunkálásukat megtagadták“, sőt némelyek közülük „nyíltan bevallották, miszerint ők díj nélkül nem dolgoznak senkinek!“¹

Közelebbről érdekel bennünket másik dolgozata, mert ennek tárgya — mondhatni — azonos a mi mostani tárgyunkkal. Címe: *Debreczen irodalomtörténetének rövid áttekintése*. Két körülbelül egyenlő terjedelmű részre tagolódik; az egyik „egyetemesen“, a másik „részletesen“ adja elő a tárgyat, magyarán szólva pedig kétszer mondja el ugyanazt. A második részben a szerző meghökkentő nagymondásokkal „jellemzi“, agyba-főbe dicséri a debreceni írókat, főleg azokat, akikhez őt személyes ismeretség is fűzi vagy fűzte. Nehány idézet eléggé tájékoztat bennünket e debreceni „irodalomtörténet“ tudományos színvonala felől.

Onodi Szabó Péter debreceni ügyvédnek „különösen egy szerelmi búcsúdala : *„Föl, föl e vérző kebelről a maga nemében páratlan és örök szépségű marad. Önálló munkát nem írt, noha magasztos képzelődései, a költészet mezején, a legjobb írók közé sorozták őt.“* — „*Illésy György a franczia költészeti iskola gyermeke, a jelenlegi debreceni lyricusok királya.*“ — „*Tóth Ferenc a legjobb novellista.*“ — „*Orbán Pető jeles társadalmi beszélyíró, a nyelvtani szabályoknak szigorú, kérlelhetlen megtartásával.*“ *Oláh Károlynak „nem ritkán végletek váltakoznak beszélyeiben, mi egyébiránt nem von le érdemből, annyival is inkább nem pedig, mivel mint műkedvelő és nem kenyérkeresetből író : nem fordít annyi gondot reá, mint megkívánatának“...*

Ilyen munkák védelmében rágalmazza meg a *Debreczeni Közlöny* az Arany szerkesztette *Szépirodalmi Figyelőnek* és a *Budapesti Szemlének* munkatársait elfogultsággal, pártoskodással, tudatlansággal!

66. Ugyanaz. C) Balkányi Szabó Lajos

A „tudomány“ teréről lépünk át a költészet terére. Balkányi Szabó Lajos még a szabadságharc előtt elvégezte tanulmányait a debreceni Kollégiumban, 1850-ben ügyvéd lett Debrecenben, majd törvényszéki és járásbíró volt. Nehány műnépdala általános kedveltségre jutott (némelyek szerint a „Kossuth-nótá“-nak is ő a szerzője), de egyéb költeményeit többé-kevésbbé elégtelenítik az 50-es évek Petőfi-utánpótlóit általában jellemző ízléstelenkedés, fenegyerekeskedés, végtelen túlzások. Szent eszmével léhaságot párosítani, az erkölcsi komolyságot parodisztikusan a

¹ 20. lap.

fonákjára fordítani: ekkortájt ebben igyekeztek a divatos költők túllícitálni egymást, a hiányzó genialitást hetykeséggel próbálván pótolni. A *Debreceni Közlöny*ből ideírjuk Balkányi Szabó Lajos két „anakreoni” költeményét; izgalmas politikai válság idején az egyikben a hazafias, a másikban a vallásos érzés szent kelyhéhez tartja oda borszagú száját a részegeskedésével kérkedő költő:

KI HOGY TUD...

*Garibaldi megy csatára
Fegyvercsörgés (s) danák közt:
Megyek én meg pinczetokhoz,
S míg ő csatázik: én meg
Nagy áldomást iszom rá
Pohárcörgés s danák közt —
Kiki úgy csatáz, ahogy tud.¹*

SZENT HEGEDŰ.

*Dávid mondá, ama nagy
Költője Izraelnek.
Ki a siont megdallá,
S szép verseket hegedült
A Jákób istenének; —
Ő mondá, hogy pohár van
Az istennek kezében,
Melyben vagyon veres bor,
Melyet gyakran színig tölt,
S népekre rá kínálja, —
De végre a gonoszok
A seprejét megisszák. —*

*Igyunk tehát barátim!
Gyorsan pedig, nehogy majd
Elkéssünk és minekünk
Jutván csak a salakja,
A gonoszok mi légyünk!*

*A szent Dávid beszéde
Igaz volt és igaz lesz;
Mert nem szabad hazudni
Költőnek és királynak.²*

¹ 1861 jún. 22.

² 1861 júl. 3.

Balkányi Szabó Lajos az elbeszélő költészet műfajában is termékenykedett, s e nemű munkái még jobban meghökkentették a komolyabb olvasókat, mint lírai versei. 1860-ban megkezdte ily című költeménysorozatának kiadását: *Magyar ősmesék mint hitregék a magyar nép ajkáról véve s a világtörténettel egyeztetve*. — A költőnek joga van a legfurcsább tárgyak kitalálásához és megénekléséhez is, de ahhoz már nincs joga, hogy képtelen kitalálásait a magyar nép leleményének, a magyarság hitregéi örökségének állítsa, s régibb és újabb tudományos munkák adataira való hivatkozással szemfényvesztősködve, a hiszékenyebb olvasókat elbolondítsa. Balkányi pedig ezt cselekedte. „Ősmeséi” a Dugonics- és Horváth István-féle etimológiai játékok vagy tévedések vakmerő csoportosítása és versekbe öntése. A világtörténelem legdicsebb népe a magyar és a kun (nem fontos kérdés, hogy kettő-e ez vagy egy; kicsire nem nézünk), s dicső szereplésük visszanyúlik a legősibb időkbe.

„Besenyő, Avar, Jász, Palóc, továbbá Lüdi, Gordi, Paphlagoni, Trójai stb. stb. Ez mind kún volt”, mondja egyik magyarázó jegyzetében. — Nem érdektelen ez a magyarázat sem: „mikor ős Kunihont (Kanahant) a zsidók elfoglalták, nem tudták onnan a kúnokat egészen kiirtani. Ezen tény a Szentírásból világos, sőt még Jeruzsálemben (Gyerő-Szállam) is ott laktak a kúnok. Bírák könyve I. r. 21. v.” (A Bírák könyvében a jebuzeusokról van szó, „tehát” nyilván a kunokról!) — Az aranygyapjat elrabló Jázon is „jász-kun” volt. — A görögországi jámbor őslakók még sohasem látván azelőtt lóháton ülő embert, a kun lovasokat kun taurosoknak, kentaurusoknak nevezték... stb. stb.

Az ilyen „ősmesék” hívták ki maguk ellen Hunfalvy Pál *Budapesti Szemle*-beli bírálatát. A *Debreczeni Közlöny* felfortyant a bírálat ellen, maga a megbírált ősmese-szerző azonban ekkor is anakreoni kedélyességgel — verses meghívót írt Hunfalvy Pálhoz: kéri őt, hogy látogassa meg Debrecenben, ott majd kettesben egy kupából iddogálván, elsimul a bíráló bölcs homlokán a redő, s megbocsátja a házigazdának, hogy poéta módon a tudós vendégnek a mesterségébe vágott.¹

Íme, ilyenek voltak az irodalmi hangadók Debrecenben, az 50-es évek végén és a 60-as évek elején. Nem mondhatók ezek rossz embereknek, még tehetségteleneknek sem, de a bohémság színvonalára süllyesztették az irodalmat, s Debrecennek nem volt olyan embere, mint Pestnek Gyulai Pál, aki tehetségével, tudásával és erkölcsi bátorságával síkra szálljon ellenük a nemesen értelmezett irodalom méltósága és magas eszményei védelmében.

¹ 1861 január 2.

67. A kollégiumi ifjúság magyar nyelvi túlzása és elfogultsága

Az lett volna csodálatos, ha a kollégiumi ifjúság egészen mentes maradt volna ennek az egészségtelen irodalmi divatnak, a ferde hazafiság e szellemének hatásától. Nem is maradt mentes. Csak arra a túlzásra mutatunk rá, amelyre a kollégiumi ifjúságot a magyar nyelv iránti szeretete ragadta, mintegy tüntetésül a megbukott Bach-korszak németesítő erőszaka ellen.

Szívesen elismerjük annak a törekvésnek jogos és nemes forrását, hogy édes anyanyelvünket lehetőleg meg kell tisztítani az idegen szavaktól s igyekezni kell minden fogalmat jó magyar szóval kifejezni, — de ebbeli igyekezetükben a diákok ne önkényesen cselekedjenek, hanem tegyenek különbséget illetékes és illetéktelen tényezők között, s az előbbiektől fogadjanak el útbaigazítást.

Hogy a debreceni Kollégium felsőbb tanulóinak ehhez nem igen volt türelmük, igazolja önképzőköri kéziratok lapjuknak, a *Heti Közlöny*nek ekkori, azaz 1861—62-i évfolyama.¹ A szerkesztő Balogh Ferenc teológus volt, a Kollégium későbbi nagyhirű, kiváló tanára. Érdekes, hogy az idegen szavak elleni türelmetlen magatartást idegen műszóval szokás megnevezni: ez a *purizmus*. Az ifjú Balogh Ferenc szenvedélyes purista. Lapja I. számának keltezése: „Őszhó 27. 1861”; ne szeptemberre gondoljunk, őszhó = november; az 1862. év „télhó”-val kezdődik, azaz januárral. Balogh Ferenc nem akar rászorulni a „theologus” szóra, helyette ezeket alkalmazza felváltva: hittanuló, hitvégez, hitész; a szénior: rendnag, a színházban történelmi „cselme” (dráma) adatik, a tűzoltó társulat „zöldély”-t (majálist) rendez, stb. Balogh Ferenc még adattári nagy művében, tehát öreg korában is szerette a „hitész”, „tanvégezett” s más efféle szokat.

De olyan térre is átcsapott az ő hazafiúi önérzete, amelyet később elhagyott, sőt fiatalos álláspontjának egyoldalúságát buzgón ellensúlyozta. Az 1861—62. tanévben az történt, hogy az Olvasó Egylet egyik tagja német nyelvű élclap megrendelését is indítványozta. Balogh Ferenc diadalmasan jelenti lapjában, hogy a hazafiatlan indítvány megbukott. Persze a német nyelv a száka az ő szemében, de általában az *idegen* nyelvek ellen hadakozik:

„A küzdelem eredménye, a mint látjuk, az, hogy hála Istennek ma sincs semmi dolgunk az idegen nyelvekkel hivatalosan s nem járnak olvasó egyletünkbe idegen nyelvű lapok.”

¹ A Debreczeni Főiskolai Lapok 1897—98-i évfolyamának 4., 6., 7., 9. számaiban Konrád Ernő „Reminiscentiák” című cikksorozata tette hozzáférhetővé a kéziratot. *Heti Közlöny* említett évfolyamának kivonatos tartalmát.

A *Debreczeni Közlöny* 1861. augusztus 4-i számában *A magyar nőnevelés* című cikket ad közre Balogh Ferenc, ezzel a jeligével:

„Inkább misem, mint nem magyar szív,
Ez esküm s jelszavam. Garay.”

Ebből a cikkből idézzük a következő sorokat:

„De — kimondom, bár mennyien botránkozzanak is meg szavamra — nemcsak idegen nyelven beszélnie nem szükség a magyar nőnek, hanem még csak értenie sem szükség azt. Ő itt van itthon, ő azon nemzeté, melynek születésével tagja lőn, s melyet szégyenlenie nincs oka...”

Később Balogh Ferenc lett a debreceni Kollégiumnak az a tanára, aki idegen nyelvű írásaival és szónoklataival áldásos kapcsolatokat tudott teremteni a magyar és a külföldi református közösségek között; csak a Bach-korszak nyomása alól épen felszabadult magyar nemzeti közérzés hirdette azt, hogy főiskolai diákok ne járassanak idegen nyelvű folyóiratot, s magyar nőnek nem szükség idegen nyelveket még csak értenie sem.

Szerencse, hogy épen e zavaros erjedtségű időben a gimnáziumi VII. és VIII. osztálynak bölcsészeti tanfolyammá való visszaállítása, tehát akadémiai rangra emelése következtében az irodalmi oktatás élére új ember kellett a debreceni Kollégiumban, s hogy épen volt is a tanári karnak egy erre a tanszékre tehetségénél és jelleménél fogva egyaránt kiválóan alkalmas tagja: a pár év óta a görög-latin tanszéken működő Imre Sándor.

68. Kollégiumi növendékek műkedvelő szintársulata

Egyébként a szabadabb idők fuvallata egészséges irányban is éreztetni kezdte hatását a Kollégiumon, kissé felfrissítette a vaskalapos szigorúság levegőjét, ha csak pillanatnyilag is. Korábban elképzelhetetlen lett volna az a vakmerőség, amely most megtörtént: 1861 nyarán diákokból műkedvelő szintársaság alakult, s a jótékony célú előadásoknak egész sorát rendezte Debrecen városában. Augusztus első péntekjén („színházi szünnapon”, jegyzi meg a hírlapi tudósítás) Szigeti József *A vén bakancsos és fia, a huszár* című népszínművét — tehát mindössze három évvel előbb (1858) keletkezett új darabot — játszották műkedvelő diákjaink. Belépti díjat nem kellett a közönségnek fizetnie, az önkéntes adományokból pénzalap létesült G. Nagy Imre síremlékének felállítására. Az előadás után Konrád Samu „debreczeni főtanodai növendék” hírlapi úton köszönetet mondott a megjelent közönségnek, továbbá Jeney György úrnak, aki egyébfajta támogatás mellett a saját házánál adott helyet az

előadás számára. A begyűlt pénz összege 67 forint volt, de a csinos kis magánszínpad felállítása 52 forintba került; a megmaradt 15 forinthez maguk a műkedvelő diákok adtak még 15-öt, s így 30 forintot küldtek a síremlék-alapra. — A második előadás, úgy látszik, az elsőnek a megismétlése volt; csak annyit tudunk róla, hogy a szereplők ismét 25 frt 15 kr-t küldtek az előbb említett sírkő-alap gyarapítására. — A harmadik előadáson Fáy András *A régi pénzek* című drámája került színre; a tiszta jövedelmet, „32 frt és néhány kr.”-t az építendő debreceni színház javára ajánlotta fel a társulat. — A negyedik alkalommal Gaál József *Szerелеm és champagnei* c. vígjátéka adatott elő; tiszta jövedelme, 25 frt 91 kr. a G. Nagy Imre-sírkőalapot gyarapította. — Még két előadás következett: az egyiknek tárgya Szigligeti Ede *A szökött katoná* c. népszínműve volt, 18 frtnyi tiszta jövedelmét a kollégiumi tanári kar nyugdíjintézete javára ajánlották fel a műkedvelő diákok; az utolsó előadáson Kisfaludy Károly *Csalódások* és *Három egyszerre* c. vígjátékai kerültek színre, s a tiszta jövedelem, 40 frt 91 kr. a G. Nagy Imre-emplékalap tőkéjéhez csatoltatott.

A műkedvelő diáktársulat nem folytathatta e nemű működését, mert — véget ért a nyári vakáció. Tehát szünidei vállalkozás volt ez a jótékony célú sorozatos színészi szereplés.¹ De régebben még nyári szünetkor is szigorúan tiltották az ilyesmit a Kollégium törvényei.

1860 november 7-én Konrád Samu „főgymnasiumi tanuló” a nyilvánosság előtt számolt be a három hónapra terjedő műkedvelő diákszintársulat működésének anyagi eredményéről.

69. Imre Sándor tudósi egyénisége

Imre Sándor 1862-ben lépett át a magyar nyelv és irodalom tanszékére, s ennek a tanszéknek akadémiai jellege véletlenül épen addig tartott, míg ő ült benne. 1862-ben még alig mult el egy évtizednél több idő a Péczely József halála óta, de már erősen érzett a Kollégiumban egy nagytekintélyű irodalmi vezetőnek a hiánya. Imre Sándor nem olyan egyéniség volt ugyan, mint Péczely; nem volt elragadó szónokias előadásmódja; a költészetet csak élvezte és magyarázta, de maga nem művelte; a tanulóifjúság szívének húrjain sem tudott, bizonyára nem is próbált, olyan varázslatos művészettel játszani, mint Péczely De az 50-es és 60-as évek fordulóján, az irodalmi bohémkedés divathóbortjai között elsősorban épen a szolid tudásra és a vallásos hitű puritán jellem erkölcsi komolyságára volt szüksége a Kollégiumnak ahhoz, hogy az iskolán kívüli tetszetős, népszerű, de léha példák ferde irányba ne térítsék a felső tanfolyamok diákságának ízlését, irodalomszemléletét, alakulóban levő világnézetét. Ezek az erények pedig Imre Sándorban voltak megtestesülve. Egyénisége

¹ Lásd: Debreczeni Közlöny 1860. 12., 15., 19., 20., 21., 26., 35., 39. sz.

a Gyulai Pálétól is különbözött; hiányzott belőle a Gyulai harcos vérmérséklete, félelmes kritikusi állandó készenléte; de Gyulai nagyrabecsülte Imrét, irodalomtörténeti szemléletmódja majdnem teljesen egyezett az övével, sokkal inkább, mint pl. a Toldy Ferencével; Gyulai beszélt rá Imrét, hogy fogadja el az újonnan létesült kolozsvári egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékét.¹

Imre Sándor nem vegyült bele az irodalom napi vitáiba, még kevésbé a helyiérdekű debreceni hírlapi hangoskodásba. Tudósi magatartásával szinte túlságosan is messze-magasságban maradt felettük. Arany János folyóiratának, a *Koszorúnak* 1864-i évfolyamában² cikksorozat jelent meg Imre Sándortól *Az irodalom és a társadalmi viszonyok* címmel. Címéről ítélve azt hihetnők, hogy időszerű kritikai megjegyzéseket kapunk benne. Dehogyan. Imre egy meg nem nevezett angol író társadalombölcseleti munkájának irodalmi vonatkozású részleteit ismerteti, csak végül közli saját bíráló észrevételeit, de ezekben is történelmi távlatú és előkelő komolyságú szemlélődés nyilatkozik, tehát korántsem az egykorú debreceni album-szerkesztők és hitregegyártók számára vannak írva ezek az észrevételek. A debreceni Kollégium magyar irodalom-tanára országos viszonylatban is az olvasók legműveltebb kicsiny rétegének szellemi színvonalát és igényeit tartja szem előtt (a következő évben meg is szűnt a *Koszorú*, épen túl magas színvonaláért bűnhődve). E szigorúan tárgyilagos hangú tanulmányban két alanyias melegségű megjegyzés a mintegy akaratlanul előtörő vallomás fényénél enged belelátunk Imre Sándor irodalmi világnézetébe és esztétikai ízlésébe; szerzőnk tárgyilagosságára és szemérmességére jellemző, hogy az egyik megjegyzést zárójelbe rejti, a másikat is csak két gondolatjel közé szúrta, még nem is mellékmondat, hanem csak mondatrész szerény minőségében engedi szóhoz jutni. Amaz így hangzik:

„(A görög neveket bocsássa meg a szíves olvasó a brit gentleman-nek. Náluk minden fensőbb műveltség a görög irodalom tanulmányán épül, — minden magasb lélek ezen irodalom tiszta, egészséges levegőjében él át egy bizonyos korszakot. Tán ép azért, egy részben, lelkek oly tartósan friss, gondolkodásuk oly tiszta és szabad!)”

A másik megjegyzés mindössze ennyi:

„oly nemes popularitással — az angol essay-írók e jeles tulajdonával — szól, hogy...”

Íme az alaki és tartalmi meghatározójegy, mely oly természetesen jelöli ki Imre Sándor helyét a magyar irodalmi klasszicizmus elméleti és

¹ Lásd: Gyulai Pál levelei Imre Sándorhoz. Közli: Papp Ferenc. Irodalomtörténeti Közlemények 1938.

² 11—16. sz., márc. 13—ápr. 17.

ízlésbeli síkjában, s teszi egyik legméltóbb tagjává az Arany és Gyulai körül csoportosuló irodalomtörténetírói vezérkarnak. Világirodalmi tájékozottságával Imre Sándor Gyulain is túltett, mint szakszerű nyelvész (nyelvtörténész) is egyre nélkülözhetetlenebb munkatársává lett Gyulainak a *Budapesti Szemlében*.

70. Imre Sándor elégedetlensége az irodalom-tanítás kollégiumi állapotával

A debreceni Kollégium tehát igazán meg lehetett elégedve a klasszika-filológiai tanszékről magyar irodalom-tanárrá átminősített professzorral. Hogy Imre Sándor mennyiben volt megelégedve új helyzetével, az más kérdés. Nem anyagi értelemben vett elégedetlenségről van szó, hiszen ő akadémiai tanárrá lett; a kollégiumi értesítvényekben (1860—61-től 1864—65-ig nem jelent meg nyomtatott értesítvény) az Imre Sándor neve, magyar irodalomtörténet-tanárrá létele óta nem is szerepel a gimnázium tanárainak névsorában, pedig ez utóbbiak között vannak többen, akik az akadémiai tagozaton is tanítottak (pl. 1865—66-ban: Gelencei Pál, Kiss András, Oszterlam [így!] Ernő, Tóth József); tehát panaszra ilyen vonatkozásban semmi külön oka vagy joga nem volt. De „amúgy“ vajjon igazán főiskolai tanárnak érezhette-e magát csak azért, mert az Entwurf hatalma alól felszabadult Kollégium a gimnáziumi VII—VIII. osztályok növendékeit most már I—II. éves bölcsészethallgatóknak nevezte? Ezekről a „noviciusok“-ról, „biennisták“-ról többé nem volt letörölhető a középiskolai jelleg; helyzetük humorához az is hozzátartozik, hogy a II. évi bölcsészeti tanfolyam elvégzése után érettségi vizsgát is kellett tenniük — a gimnáziumi tanárkar előtt!

Imre Sándornak az irodalom nemzeti, erkölcsi és esztétikai fontosságáról olyan lelkes volt a meggyőződése, a főiskolai oktatás, valamint a mások és a maga kötelességteljesítése tekintetében olyan magasak voltak a követelései, hogy az iskolai tényleges viszonyokkal nem lehetett megelégedve. Törvényesen megszabott hivatali kötelessége volt: magyar nyelvi és irodalmi előadásokat tartani az I. éves bölcsészethallgatóknak heti 4 órán, a II. éveseknek heti 2 órán; azonkívül a tanszék alapítási szabályzata értelmében ő volt a kollégiumi könyvtár tanári őre. A bölcsészeti tanfolyam csakhamar háromévéssé bővült, de a III. évfolyam tanrendjében már nem szerepelt a magyar nyelv és irodalom. Pedig Imre Sándornak valószínűleg több öröme telt volna ez utolsó évfolyam hallgatóinak oktatásában, mert ide már csak kevesen iratkoztak be, bizonyára a komolyabb és tudnivágyóbb ifjak, tehát az ilyenek körében nyílt volna lehetőség igazi főiskolai színvonalú nyelv- és irodalom-tanításra. Pl. az 1865—66-i tanévben az I—III. éves bölcsészethallgatók létszáma, évfolyamok szerint ez volt: 130, 99, 27, 1866—67-ben: 116, 98, 38.

A debreceni Kollégium főiskolai tagozatú oktató munkásságának ősi betegsége, egyre korszerűtlenebbé váló fogyatkozása volt általában is, az aránylag fiatal magyar nyelvi és irodalmi tanszékkel kapcsolatban pedig különösen is: a megfelelő tankönyv hiánya. „Diktálni” akármilyen silányságot és avatagságot lehet, de a nyilvánosság elé csak legjobb tudásával és igyekezetével merészkedik az ember. Hogy a magyar irodalomtörténet tanítása terén a debreceni Kollégium gimnáziumi két felső osztálya az 50-es években milyen meg nem felelő olvasókönyvekre voltak utalva, láttuk fentebb. Hogy minden tekintetben kielégítő e nemű magyar tankönyv egyáltalán nincs is, ezt fejtegeti egy kiváló dolgozatában Imre Sándor.¹

71. Imre Sándor bírálata az egykorú magyar irodalomtörténeti tankönyvekről

Imre Sándor említett dolgozata voltaképpen könyvismertető cikk, de első részének elvi szempontjai, a szerző nagy tudása és széles látóköre igen értékes tanulmánnyá avatják. Mielőtt a legújabb három mű ismertetésébe belefogna, megállapítja, hogy jeles történetíróink sem fordítanak kellő figyelmet a szellemi állapotok, közelebbről az irodalmi jelenségek vizsgálatára és értékelésére.

„Külföldön nem meri magát rendszeres történetírásnak nevezni oly mű, mely az irodalmat beolvastva vagy külön szakaszolva nem adná; a mieink ezen tárgyalásmódot nem akarják”,

s hivatkozik Macaulay, Grote, Curtius, Mommsen példamutató műveire. Dolgozata első, általános részének legbecsesebb lapjain „az irodalomtörténetírás némely kellékeit” sorolja el szerzőnk. Irodalomtörténeti újabb munkáink a felölelt anyag szempontjából hiányosak. A régebbi szerzők: Bod Péter, Wallaszki, Horányi, Belnai, Simonchich, Gruber a maguk idejéig teljes anyagot igyekeztek nyújtani.

„Mi hetven év alatt Wallaszki első kiadása óta nem mentünk annyira, hogy egy maig lejövő, eléggé teljes kézikönyvet adjunk.”

Toldy az egyetlen, aki legalább a költészet történetét „lehozta máig”. Joga van mindenkinek ahhoz, hogy annyi anyagot dolgozzon fel, amennyit akar, de az iskolai használhatóság szempontjából épen olyan jogos a csonkaság megrovása.

¹ A magyar irodalomtörténet és legújabb kézikönyvei. Sárospataki Füzetek, 1863. 847—874. l.

Másik hibája a kézikönyvekül használható magyar irodalomtörténeti összefoglaló munkáknak az, hogy

„nem látok e kézikönyvekben határozott meggyőződést, öntudatos hajlandóságot erre vagy amarra tartani a szellemi művek ösmertetésében, vagy ha ez megvan, elég szabad történetírói állást“.

Vannak szerzők, akik szívük egész melegével a középkori kolostori irodalomért hevülnek, a reformáció „vandalizmusát“ olyan történelmi csapásnak érzik, mint a mohácsi vészt; jól van, de akkor miért örvendeznek úgy a Mátyás korabeli renaissance-nak, a XV. századvégi pogány, vagy legalább nemkeresztyénies szellemű magyarországi latin költészetnek? Imre Sándor itt olyan fontos, és ma — háromnegyed évszázad múlva — is izgalmasan időszerű elvi kérdést vet fel, hogy legjobbnak véljük idevonatkozó okfejtését szószerint idézni:

„De... hát elfogult legyen a történetíró? Hát előleg felvett elvek kidolgozása legyen a történelem és így az irodalomtörténet is? Vagy csak épen a szabadelvű — igen sok értelmű nevezet! — történetíró adhat ily nemű jó kézikönyvet? Mindenesetre oly író és tanár, ki sem egyháza, sem nemzeti hagyományok által nem zárkódzott el a történetírási elvek eltanulásától és alkalmazásától. Megvallom, a magyar nemzet szellemi és így irodalomtörténetét sem tartom oly disciplinának, mely az események folyamának sok érdekes phasisai által eléggé tanulságos volna a történetírói helyes nézetek és elvek megszerzésére. Ezt csak a világtörténelem komoly és valóban bölcsészti tanulmánya okozhatja. E tanulmányt pedig oly sok nemes lélek üzte főképp a közelebbi rázkódások óta, hogy bátrak lehetünk feltenni, miszerint ma már ezen elveket ismerhetni s könnyen és általán alkalmazhatni. A történetírók e tekintetben, úgy látszik, választottak, s a nagyobb rész hihetően jól választott. A történetírók főelve ma már a tiszta és legfelebb az evangéliom által korlátolt szabad emberiség eszményéhez mérni az eseményeket és azok tényezőit. Saját idejéhez mérni mindent; de saját idejének magas eszméihez s nemesb lelkeihez, elengedni a kor előítéleteinek, korlátainak sokat, de túlengedékenyen mindent nem... Elismerni, hogy van az emberiség felett egy korlátozó hatalom, a társaságban élő emberi nemnek öntudata, vallása, s közakarat; de tisztában lenni a felől, hogy ez nem az egész embert elnyomni, egyéniségét megsemmisíteni, lelki életét összezsugorítani, minden spiritualizmusa mellett is a lélek rovására a testet, a jövőért a jelent feláldoztatni hivatott, mint a zsarnokság vagy a szintoly nemtelenné válhatott theokratia tette. Elismerni, hogy az emberiségnek vezetés kell, de

nem bilincsen tartás, s hogy ama vezetésnek az ész és tisztán felfogott kereszténységnek nyomán kell mennie. . . Ezen felfogás által a fanatizmust és általában az elfogultságot kívánám kirekeszteni, mely most némely könyveinkben oly botrányosan, oly kiskorúságot tanúsítólag tűnik fel.

Meglehet, hogy ez álláspont protestáns. Elfogadom; de úgy, hogy épen protestáns szempontból szintúgy megrovassék az a ki Keplert üldözte, vagy Colensot üldözi, szintúgy ha az öreg Rákóczi az orthodox püspökkel az oláhok lassan diplomatiái úton megtérítése végett cselelt sző, vagy a ki apácai Cserét üldözi, mint Szaitz Leó Mária, ki szerint magyar ember csak az, ki római hitű s a b. szűz hú alattvalója.

Tehát emberies józan nézetek által vezetessék a magyar irodalom történetének vizsgálója, e célra pedig szükségesnek ismerje nemzetünk irodalomtörténetét más nemzetekéihez mérni, saját szellemi fejlődésünket így emberiségileg, hogy így mondjam tanulmányozza. Nem gondolhatni képtelenebbet, mint ha valaki elősorolja a XVII. század vagy más időszak elműveit; de azokat az európai általános műveltségi s tudományos állapotokhoz, a kül és hazai szellemműveltségi s tudományos színvonalhoz nem méri s így ki nem tünteti, mely magasan vagy alant állott egykor máskor a magyar szellem a művelt emberiségéhez képest. . ."

Fogyatkozása még eddigi irodalomtörténeti kézikönyveinknek Imre Sándor szerint az, hogy szerzőik nem tisztázták magukban kellőképpen a következő kérdéseket: a művelődéstörténetből és a nyelvészetből csak mekkora rész és milyen viszonyítás szerint szerepelhet jogosan az irodalom történetében?, a magyarhoni, de idegen nyelvű írók művei beletartoznak-e a magyar irodalomtörténetbe?

Ezek után tér át Imre Sándor a magyar irodalomtörténeti három kézikönyv-újdonság bírálatára: Toldy Ferencére (3. kiad. 1862), Környei Jánoséra (1861), Lóskai Bekényére (1863). Toldy irodalomtörténetírói, kutatói és kiadói érdemeiről nagy elismeréssel nyilatkozik, de szóban levő kézikönyve ellen komoly kifogásai is vannak, Környei jelentőség nélküli munkájával röviden végez, a Lóskaiét azonban, melynek anyaga csak a mohácsi csata idejéig terjed, alapos és értékelés szempontjából lesújtó bírálat alá veszi. — Végül nyomtatékosan hangoztatja:

„ideje volna, hogy az irodalomtörténet tanulmánya prot. tanároktól is nagyobb és munkásabb részvétet nyerne. Ez a tudomány eddig főképp egy bizonyos köré volt. Okát könnyű kitalálni. A censura kegyei csak egy osztálynak vagy félnek jutottak. Másikra nézve történetet írni lehetetlen, tanulni gyötrelem volt. . ."

IMRE SÁNDOR (1820—1900)

debreceni főiskolai tanár 1859—1872, majd kolozsvári
egyetemi tanár

a M. Tud. Akadémia tagja

Az Imre-családban őrzött fénykép után

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ennél az elméleti bevezetéshez kapcsolódó könyvbíráló tanulmánynál nem kell meggyőzőbb bizonyíték arra nézve, hogy Imre Sándor magas színvonalú szellemi felkészültséggel és körültekintő lelkiismeretességgel tett számvetést arra vonatkozólag, milyen feladatot jelent igazában egy új magyar irodalomtörténeti tankönyv megírása. A megbírált három tankönyv közül különösen a Lóskayéről kemény szigorúsággal kifejtette, mennyire nem üti meg azt a mértéket, amelyet ő (Imre Sándor) gondos számvetéssel megszabott.

72. Jámbor Pál tankönyve

Hogy azonban az Imre Sándor irodalomtörténeti kézikönyvét igazságosan, azaz a maga korába helyezetten ítélhessük meg: hasonlítsuk össze egy olyan munkával, melyről ő már nem mondhatta el a véleményét fentebbi bírálatában, mert a szóban levő könyv csak a következő évben, 1864-ben jelent meg. E munka szerzője a *Hiador* néven akkortájt nagy költői hírnévnek örvendő szabadkai gimnáziumi igazgató: Jámbor Pál; kétkötetes könyvének címe: *A magyar irodalom története*. Jámbor Pálban mint irodalomtörténetíróban a költő és a tudós egyszerre működik, de egymás hitelét nem erősítve, hanem lerontva. Szinte zavarban vagyunk, hogy a munkájában hemzsegő, ellenszenves részletek közül melyeket említsünk itt fel elrettentő példakul.

Már az előszó a túltengő, bár épen nem jogos önérzet kellemetlen jelentkezése:

„Egy könyvvel több az irodalomban ; egy cseppel több a tengerben, azonban gutta cavat... és hitünk szerint e csepp szükséges volt a tengernek... Ma, midőn szerző művét világ elé bocsátja, boldog és büszke egyszersmind a gondolatra : hogy hazájának szolgálatot tehet... Igaz, hogy már több derék munkát birunk e téren, de kritikai történetet nem ; és szerző különösen ezt tűzte ki magának célul. Mennyire felelt meg e célznak, ítélje meg a közönség... Igen örülnénk, ha jelen munkánk hézagot pótolna az irodalomban ; vagy — mi fáradságunkat leginkább megjutalmazná — ha felsőbb osztályokban tankönyvül szolgálna. Bármi sorsa legyen e könyvnek, hitünk szerint, szükséges volt.”

A történeti áttekintés előtt Jámbor Pál a költői nyelv mibenlétét ilyen példával érteti meg:

„a föld füves ; ez prózai nyelv ; a föld virággal van tele ; prózai nyelv, a föld virágos, szinte nem üti meg a mértéket akkor, midőn a tavasz pompáját akarjuk kifejezni ; ellenben : a föld v i r á n y o s, ez költői kifejezés”.

Ilyen erőlesen megvédi őseinket:

„Kár... a húnokat annyira barbárságról vádolni, kik ma is, e börzevilágban, hol a költészet többnyire zsebben él,... ma is nyilván helyet foglalhatnának az európai népek sorában”.

„Álmos kora. Mielőtt Álmos 3 mondáját tárgyalnók, rajzoljuk le előbb magát a vezért... Garay őt a magyarok Mózesének nevezi; és méltán... De lássuk közelebbről e gyönyörű sorokat, melyeket minden magyarnak kellene könyv nélkül tudni.” (Es 15 versszak van idézve Garay „Álmos”-ából.)

„Árpád. De rajzoljuk le Árpád személyét... Nagy Imre így írja le őt: „Árpád, a hős, az óriás, Mint bércei pálmaszál, Árpád, ki ott a nép előtt, Mint egy hadisten áll.” (Ime, Árpád le van rajzolva!)

A Pannóniai ének keletkezését a XVI. századra szokás tenni.

„Mi — mondja Jám bor Pál — e véleményt nem osztjuk. Ha valaki a *Halotti beszédet* olvasta, tudja jól, hogy e szavakkal végződik: és kiáltatok hármul kyrie! a mi történeti énekünkben szinte e vers áll: *Háromszor Deust kiáltának*. Mire mutat ez eszmerőkönség? arra, hogy mind a *Halotti beszéd*, mind az *Emlékezzenek régiekéről* egy időben kelt.”

„A XVI. században... egy hatalmas trias emelkedik ki eredetisége által a fordítók seregéből, s e trias nem más, mint: Balassa, Tinódi és Ilosvai.” „Tinódi oly tünemény a magyar irodalomban, mint Homer a görögökénél...”

„Ki volt Berzsenyi? Olvassátok el az Ódát (t. i. A magyarokhoz) tizszer huszszor és lelketekben fog viszhangzani a válasz.”

„Csokonai az, a mi a franciáknál Desaugiers: énekes.”

„Ki volt Petőfi?... egy szóval: a magyar Béranger.”

Jókai „a magyar irodalom Dumasja.”

„Kemény a magyar Balzac.”

Arany János *Családi körének* a végén „átveszi egy tücsök csendes birodalmát”. Jám bor Pál szerint „az ember... úgy találja, hogy e virrasztó kis állatocská nagyobb a családnál, és méltán! mert ha jól megnézzük e szerény kis éjjeli dalnokot, tulajdonkép nem tücsök hanem egy megragadó költői kép, több, jelkép — az isteni gondviselés, mely nem alszik soha”.

Fölösleges volna szaporítanunk ezeket az elrettentő példákat, ennyi is eléggé bizonyítja, hogy a korszellem a tudomány terén is kitermelte azokat a gyomokat, amelyek a költészet kertjét eléktelenítették a szabadságharc utáni másfél évtizedben: az ízléstelen és felelőtlen túlzást, a puffogó nagyotmondást, a szerénytelenséget, avatatlanságot.

A következő évben jelent meg Imre Sándor kézikönyve: *A magyar irodalom és nyelv rövid története* (Debrecen, 1865). A vélemények különfélék lehetnek erről a munkáról, de annyi bizonyos, hogy tökéletesen mentes azoktól az ellenszenves hibáktól, amelyeket a Jámbor Pál könyvében megróttunk. Tudós képzettségű embernek lelkiismeretes, szolid munkája az Imre Sándoré; fogatkozásainak jórészt maga is tudatában van a szerző, amint az előszóból kitűnik, de nem segíthetett rajtuk, mert a tankönyv-írónak különféle kényszerűségekkel meg kell alkudnia.

„Új rendszert nem alkotva, módszeren lényeges változtatást nem tehetve, felfedezésről nem is álmodhatva, talán szükség nélkül szaporítom a kézikönyvek létező számát”,

ilyen mentegetődzéssel kezdi előszavát szerzőnk. De azután megokolja könyvének létjogosultságát. A többi kézikönyv, különösen az újabb idők irodalmának ismertetésében, nem méltányol eléggé „néhány szempontokat”; általában mellőzik a legújabb idők irodalmát; pedig ifjaink

„ezt olvassák, ezt élvezik; ennek termékeire nézve tehát — nézetem szerint — nem szabad tájékozódás nélkül maradniok”.

Abban is eltér tankönyvíró társaitól Imre, hogy ő a magyar nyelv történetét is bővebben ismerteti, szerinte erre azért van szükség, mert a debreceni Kollégiumban nincs sem görög-latin, sem magyar filológiai szeminárium, a tanulók nem részesülnek sem a közép-, sem a felsőfokon nyelvtani és nyelvtörténeti magasabb oktatásban; ezek az irodalomtörténeti fejezetek közé iktatott nyelvészeti fejezetek nemcsak a VII—VIII. osztályos gimnázisták számára készültek, „hanem azontúli pályára is”; nem is kell ezeknek a nyelvészeti fejezeteknek apróbb betűvel szedett részeit „betaníttatni, annyival inkább (nem) könyvnélkülöztetni”. A nyelvésztieken kívül más olyan fejezetek is vannak a könyvben, mondja a szerző, melyekből „sem könyvnélkülöztetni, sem felmondadni, sem szigorlatokat tartatni tervemben nincs”, ilyenek pl. az iskolákról, könyvtári viszonyokról, különféle szaktudományokról szólók.

Imre, a sokat markolás hibája itt is megbosszulja magát; lapokra terjedő nyelv- és művelődéstörténeti cikkek miatt irodalmunk legkiválóbb tehetségei számára csak sorok jutnak: Csokonai 22, Kisfaludy Sándor 20, Kazinczy 32, Kisfaludy Károly 8, Berzsenyi 12, Kölcsey 10, Vörösmarty 30, Katona József 6, Petőfi 31, Tompa 7, Arany 25 sornyi ismeretet kap. A könyv végén 15 apróbetűs, sűrű nyomású lapra terjedő fejezet tárgyalja a nyelvújítás történetét.

Öt év múlva (1870) második kiadásban jelent meg Imre Sándor nyelv-

és irodalomtörténeti tankönyve. Ennek előszavában ismét hangsúlyozza a szerző a nyelvtörténet fontosságát, de egyúttal azt is kijelenti, hogy a nyelvészeti rész terjedelmét csökkentette. Ez a csökkentés bizony nem igen vehető észre. Nyomdatechnikai szempontból hiba mind a két kiadásban, hogy az egyes írók nevei, még a jelesebbeké is, épen olyan betűkkel vannak szedve, mint a szöveg többi része; sem dűlt, sem ritkított szedéssel nincsenek kiemelve; az ilyen szöveg fárasztó és érdeklődésrontó.

De igazságtalanok volnánk Imre Sándor iránt, ha könyvének csak a fogatkozásait vennők figyelembe. Sőt — ismételjük — fogatkozásokról csak feltételesen beszélhetünk, ha t. i. a könyv gyakorlati céljára vonatkozólag nem vagyunk szerzőnkkel egy véleményen. Anyanyelvünk öntudatos ismerete akkortájt általában gyenge lábon állott a társadalom művelt osztályai körében is, és a tájékozódni kívánóknak nem igen volt hova fordulniok. Imre Sándor — Szinnyei szerint — egyideig (1862 febr. 25-től) a Kollégium legfelsőbb tanulmányi ágának, a teológiai fakultásnak I. éves hallgatói számára is tartott magyar nyelvi és irodalmi előadásokat, de az iskolavégzett, felnőtt emberek is rászorultak a tudományos magyar nyelvtannak legalább az alapelemeire. Ebben a tekintetben Imre Sándor könyve volt a legmegbízhatóbb, a korabeli hasonló tárgyú és célú munkákat értékben messze felülmúlta. Nyelvészeti szakképzettség tekintetében Toldy Ferenc sem fogható Imre Sándorhoz, hát még az olyan tankönyvszerzők, mint pl. Lóskay Bekény, aki a finn-ugorokkal való nyelvrokonságunk álláspontját méltatlankodva utasította el magától, s akinek kézikönyvét (1863) Imre Sándor épen nyelvészeti vonatkozásaiban bírálta tönkre.

A jelesebb költőinkre és remekíróinkra vonatkozó részletek rövidségét is más szemmel nézzük, ha tudomásul vesszük Imre Sándor egészen modernnek mondható, egészséges és helyes didaktikai elvét, melyről műve első és második kiadásának, főkép ez utóbbinak, előszavában számol be.

*„A fő feladat jeles mű-darabok olvastatása és fejtegetése.”
„A nevek, könyv-címek teljes számának megtanultatása nem szokásom. Csak az olvasás által megismerttetettek, a részletesben és nyomosobban szemlélték és jellemezhetőek, az így vagy másképp kiemelkedőbbek szóbeli tárgyalatát s főkép az irodalom fejlődésének fő mozzanatait, felfogásait kívánom növendékeinktől.” „Általában is minden írórt lehetőleg eredetiből ismertetek meg s az olvasókönyvet inkább csak házi használatra hagyom és ajánlom...”*

Tehát a tankönyv szövege rövid, hogy minél kevesebbet kelljen betanulniok a növendékeknek; nem is ez volt az ő szellemi gazdagodásuk, hanem a költői művekkel való közvetlen megismerkedés a tudós és lelkes szaktanár tolmácsoló és magyarázó módszerén át, mely a jelesebb műveket eredeti kiadásban vitte a tanulók elé, bölcsen tudván, hogy sokkal nagyobb

nevelő ereje van az ilyen olvasásnak, mint a chrestomathiák kiollózott, összefüggésükből kimetszett szemelvényeinek. E kitűnő módszer alkalmazását lehetővé tette az a szerencsés körülmény, hogy Imre Sándor volt a kollégiumi anyakönyvtár felügyelője, mely akkor már 50,000 kötetből állott; természetes, hogy minden olyan magyar irodalmi kiadványt megszerzett Imre Sándor, melyekre tanítás közben szüksége volt, s ezeknek a tanítási órákra való bevitele éppen neki esett leginkább keze ügyébe. Az anyakönyvtár átszervezésének, újra-katalogizálásának érdeme is az ő nevéhez fűződik; 1863-ban kezdte meg ezt a nagy munkát, tíz évig dolgozott rajta, s a Debrecenből való eltávozása (1872) utáni esztendőben fejezte be könyvtárnok-utóda, Szegedi Sándor.

A tanulók házi használatára olvasókönyvül a Toldy Ferencét ajánlotta, mint aránylag legmegfelelőbbet, de jól látta ennek hiányait is a református iskolák szempontjából; kézikönyve második kiadásának előszavában meg is jegyzi :

„Mivel azonban ez (t. i. Toldy olvasókönyve), kivált a XVI., XVII. századból némely írot mellőz, melyet én mellőzni tilosnak tartok, ezeket is érintem.”

Figyelemreméltó az a tudatosság és következetesség, ahogyan pl. a református hitvallás álláspontjához híven a maga nevében soha nem beszél Szent Istvánról, Szent Lászlóról stb., hanem I. István, I. László királyról, ellenben az irodalmi termékek között „Sz. László király legendájá”-t, „Sz. Margit”-ot, „Sz. Bernát”-ot említ, a „szent” szót ilyenkor is csak „Sz.” betűre rövidítve.

74. Imre Sándor egyik tanulmánya és beszéde

Imre Sándor elméjét nem csupán a magyar nyelvi és irodalmi oktatás magasabb színvonalra emelésének kérdése foglalkoztatta; ez csak szervesen beleágyazódott egy nagyszabású reform-tervezetbe, amely felöleli a protestáns főiskolai nevelésügy egész rendszerét. Az ő erkölcsi bátorságát nem az mutatja igazán, hogy a korabeli protestáns iskolákra rátukmált katolikus szellemű tankönyvekről kíméletlenül megmondotta a véleményét, hanem az, hogy saját hitfelekezetének nagymultú, de megavult felső-oktatási intézményeit is kérlelhetetlen tárgyilagossággal meg merte bírálni a korszerűség követelményeinek, tehát úgy is mondhatjuk: a további létjogosultságnak szempontjából. 1868-ban jelent meg Debrecenben egy 87 lapra terjedő röpirata e címmel: *Protestáns főiskoláink és a tanszabadság*. Ebben rámutat arra a sorsdöntő fontosságú változásra, amely a mi protestáns Kollégiumaink keletkezése óta a tudomány világában, az emberek életfelfogásában, az állam és a társadalom életműködésének alapvető tör-

vényeiben végbement. Európa protestáns főiskolái a XVI. és XVII. században teológiai intézetek voltak, a tudományos ismereteknek csak a vallásos hithez való alárendelt viszonyuk adott olyan-amilyen jelentőséget. A mi protestáns Kollégiumaink is ebből a lelki talajból nőttek ki, s pár évszázadig kitűnően szolgálták nevelési eszményüket. De a XVIII. század közepe óta nagyot fordult a világ.

„Most azon az úton vagyunk, hogy főiskoláink jelleme megváltozzék, terjedtsége magában foglalja a XIX. század szabadabb emberi hívásánál fogva szükséges ismeretek főbbjeit; tehát nem d o m e s t i c u m, azaz hitfelekezeti szükségre létező, hanem nemzeti érdekekből és emberiségi tekintetből is eléggé terjedt és lehetőleg minden oldalú intézetekké váljanak.”

De a mi főiskoláink ma is csak teológiát s mellette még hazai jogot tanítanak; az ismereteknek az az ága pedig,

„mely az emberies művelődésre, nemzeti felvilágosodásra, vagyonosodásra nézve legfontosabb, ... főiskoláink hibás szerkezete miatt, mai nap csak kicsiny sikerrel, s a gymnasiumi tanfolyamba összezsugorítva teng, a bölcsészeti tanosztály”. „Nekünk főiskolánk a szó jelenkori értelmében nincs, hanem csak theol. és jogtani tanfolyamunk.” „Főiskoláink rendszerének hiányául tekintjük: 1. A matematika és természettudományok fensőbb vagy tudományos tárgyalásának teljes mellőzését. 2. Általában a bölcsészeti tudományok gymnasiumba foglalását és ezáltal letörpítését. 3. A tanárképző tanfolyam teljes hiányát”...

Ez a pár kiszakított mondat is világosan mutatja, hogy a magyar irodalmi oktatás ügye az Imre Sándor kezében nagyon jó helyen lett volna, ha ez a kéz kellő hatalommal irányíthatta volna a debreceni Kollégium működését. Református egyetemre nem is gondolhatunk, ismeri el Imre Sándor, de a mostani helyzet is tarthatatlan: a „rövidletes” (azaz vázlat-diktáló) tanításmód szégyenletes silánysága, és a tanuló ifjak kiszolgáltatottsága ennek a lélektelen módszernek. A két legsürgősebb teendő: „egyik a tanításmód javítása, másik a mérsékelt hallgatási szabadság behozása”. Múlhatatlanul szükséges a leendő gimnáziumi tanárok oktatásának a reformja is; ebben az oktatásban a humánképzésnek és a vallásos nevelésnek kell egymást kiegészítenie. (Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az elvszerű és módszeres református tanárképzés ügye most, hetven esztendő múlva is a kezdet kezdetén van.)

Ez a röviden ismertetett, bátor hangú és értékes tartalmú röpirat is segít megértetni velünk, hogy Imre Sándor elfogadta az 1872-ben megnyílt kolozsvári állami tudományegyetem magyar nyelvi és irodalmi tan-

székét. Hiszen mintegy az ő kedves terve valósult meg, ha nem is református zászló alatt, az új egyetem létesülésével: a bölcsészeti tárgyak igazi tudományos színvonalú tanítása. Amilyen súlyos veszteség volt távozása a debreceni Kollégiumra nézve, olyan nagy nyereség volt az új egyetem számára, melynek egyik főértéke ő lett.

Kevéssel a Kollégiumtól való megválása előtt szép irodalmi ünnepségen kellett szerepelnie Debrecenben. 1871 okt. 11-én leplezték le Csokonai művészi ércszobrát. Az ünnepély műsorának főpontja a Csokonairól szóló emlékbeszéd volt; természetes, hogy ennek megírására és előadására Debrecen országos tekintélyű irodalomtörténészét, Imre Sándort kérték fel. Emlékbeszéde nyomtatásban is megjelent. Manapság már nem mondanak szoborleleplező ünnepség alkalmával ilyen „akadémikus” emlékbeszédeket. Imre Sándor a Csokonai emléke előtti hódolat alkalmát felhasználta arra, hogy általában a költészet becséről elmélkedhessék, még pedig először a költészetnek az ókori népek életében érvényesülő fontosságát fejtegette, azután a mi történelmünkön tekintve végig, a húnoktól és Árpádtól kezdve Petőfiig, levonta a tanulságot:

„Igy a magyar nemzet életének legfőbb mozzanataiban hatása volt a költészetnek; mikép hatott e részben a mi ünnepelt költőnk Csokonai: ezt kell még röviden feltüntetnem”,

így jutott el tulajdonképeni beszéd tárgyához... Ma legszebbnek érezzük ez emlékbeszéd lírai melegségű bevezetését, melyben a szerző, mint a debreceni Kollégium egykori diákja, vallomást tesz a Csokonai-kultusz örök-lángjának nemzedékről nemzedékre áterjedő melegéről:

„Sokan vagyunk itt, kik a költő fogalmát épen Csokonai megismeréséből, s az ő vele bensőleg folytatott társalkodásból alkottuk meg magunknak.”

75. Imre Sándor és az ifjúság viszonya

Az 1862-től 1872-ig terjedő évtized keretében ez a kiváló tanár-egyéniiség a maga számára foglalja le csaknem az egész mondanivalónkat. Az ifjúságra is kell azonban egy pillantást vetnünk. Az eddig elmondottakból azt hihetnők, hogy az Imre Sándor komoly, talán túlságosan is komoly tanári egyénisége sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem törődött eléggé a tanár és a tanítványok közötti bizalmas, szeretetteljes viszony meglétével vagy meg nem létével. Ez a feltevésünk azonban nem alapos. Hogy elméletileg nagyon is törődött a tanárok és a diákok közötti szíves-jó viszony kérdésével, bizonyítja ezt a *Protestáns főiskoláink és a tanszabadság* című röpirata, melyben erre a kérdésre is rátér, és pedig úgy, hogy szavaiból

kiérzik a debreceni Kollégiumban e téren fennálló helyzettel való elégedetlensége.

„A felsőbb oktatásban is szükséges, . . . még pedig mellőzhetlenül, a tanár és tanulók érintkezése. De ezen érintkezésnek nemesbnek, érett emberekhez méltónak, nem disciplinaris eszközök, calculus, iskolai büntetések által kicsikartnak kell lennie.“

Hogy ezt a helyes elméleti álláspontját a gyakorlatban mennyire valósította meg, erre vonatkozólag nincsenek közvetlen adataink. De némi következtetést vonhatunk jó irányban egy-egy olyan tényből, hogy a Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete az Imre Sándor magyar irodalmi tanárságának mindjárt az elején (1864) alapítótagjává lett a Kisfaludy-Társaságnak,¹ vagy pl. hogy szintén az ő könyvtárnoksága idején állapította meg a nyilvánosság számára is a debreceni Kollégium értesítője (1866—67), hogy az anyakönyvtár

„közel 60.000 kötetre menő kincse nemcsak a tanárok, lelkészek és vidéki tanulni szerető egyéneknek, de a főiskolai felsőbb tanulóknak is nyitva áll“.

76. Ifjúsági önképző alakulatok — Zsutai János

Az 1866—67-i értesítő önértékesen hivatkozik arra, hogy a Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete már negyedfél évtized óta fennáll, „jelenleg“ 350 tagja van; tag lehet bármelyik felsőbb tanfolyamú diák; tagsági díj egy évre 2 frt 20 kr. Az Egylet könyvtára a következő (1867—68-i) tanév értesítője szerint 1200 különféle műből áll, a kötetek száma meghaladja a 2000-et. Az értesítő hivatalsan is kiemeli az Egylet hivatásának irodalmi vonatkozását:

„célja az Önképzés szélesebb alapra fektetése, s a magyar irodalom pártolása“.

Az ifjúsági testvér-egyesület, a Magyar Irodalmi Önképzőkör meg már a nevével is jelzi főcélját.

A most emlegetett 1866—67-i tanév értesítőjében olvassuk:

„A gymnasiumi VI-dik osztályban is alakult egy 30 tagból álló önképezde, mely célul tűzte ki: a z ízlés, a szív és elme nemesítését egymás műveinek bírálata s hibáinak barátságos megrovása által.“

¹ V. ö. S. Szabó József véleményét: „A Kollégium tanárkara nem fordított gondot arra, hogy a magyar irodalmi ú. n. önképzőtársulat állandóan szaktanári vezetés alatt legyen s így sem Imre Sándor, sem Géresi nem gyakoroltak erre irányító hatást. . .“ Pap Károly- emlékkönyv, 1939. 455. l.

Ez a kis-önképzőkör az osztályfőnök felügyelete alatt, de saját kebeléből választott elnök vezetése mellett működik, a tagok munkálatai közül a sikerültebbekből kéziratos hetilapot is tart fenn *Remény* címmel; a tagok a szavalásban is gyakorolják magukat; a kör egy szépirodalmi és egy politikai lapot járatott is. — Sőt a VI. osztály példájára, ugyanazzal a céllal és működési móddal, az V. osztály kebelében is megalakult egy 29 tagú külön önképezde, s ez is megcsinálta a maga kéziratos hetilapját, a *Kikelet*-et. — Kulcsár Endre találóan mutat rá¹ e kis önképzőkörök maguk elé tűzött programjának a korábbiétól, a valaha titokban működőétől való eltérésére; íme az új programban már nem szerepel a nemzeti szellem ápolása; a politikai veszély elmúltával a hazafiság szempontja elvesztette időszerűségét, helyette az ízlés, a szív és elme nemesítése lesz cél. Így tükröződik az országos közszellem-változás egy ilyen parányi kis szellemi közösség vízcseppjében is.

A gimnáziumi tanulók használatára külön könyvtár is létesült ekkor-tájt. Félévenként minden tanuló 10 krajcárt fizetett e könyvtár gyarapítására, s a tanári kar minden osztály szükségletéhez mérten külön-külön szemelte ki a megszerzendő olvasnivalókat. Az 1866—67-i tanévben ez a könyvtár 342 munkából, több mint 1000 kötetből állott. Nyilvánvaló, hogy ezek a könyvek elsősorban a tanulók irodalmi nevelését szolgálták.

Imre Sándor irodalom-tanári működésének idejében bontakozott ki az ifjúsági önképző szervezetek keretei között egy figyelemreméltó költői tehetség, de fiatal élete nemsokára párját ritkítóan tragikus fordulattal zuhant a bűn, majd pedig a megsemmisülés mélységébe. Zsutai Jánosról van szó, egy egyszerű származású, tiszánánai születésű ifjúról, aki épúgy a miskolci református gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, s épúgy a debreceni Kollégiumban a főiskolaikat, mint a fentebb már ismertetett Kovács Gyula. Zsutai 1840-ben született, 1852—1860-ig Miskolcon tanult, ahol Lévay József nemcsak anyagilag segítette, hanem mint előbb Kovács Gyulát, őt is szeretettel irányította költői kísérletezése terén is. Zsutai verselő hajlama korán nyilatkozott, s már Miskolcon ő volt a tanuló ifjúság elismert költője. Debreceni teológus korában már nem is tudták lelkét lekötni az iskolai tanulmányok, a költészet terén azonban buzgón munkálkodott, és sikereket ért el a kollégiumi önképzőköri és a debreceni kaszinói irodalmi pályázatokon, sőt *A művészet szava* c. költeménye Arany János *Koszorú* c. folyóiratában (1865. 4. sz.) jelent meg. — Lírai versei mondhatni kezdettől fogva sejtetni engedték, hogy lelke nem egészséges. Egyik költeményének címe is, refrénje is ez: „Én nem fogok boldog lenni soha!” Állandóan visszavágyott szülőföldjére, de aligha járogatott haza, hiszen *Szép szülőföldemen* című költeménye szerint még azt sem tudta, hogy szegény édesanyja él-e még vagy már „régesrégén”

¹ A gymn. önképzőkör története. A debr. ev. ref. főgymn. értes. 1894—95.

sírhant fedi. Nem volt szilárd vallásos hite, kétségei ily szörnyű verszakot is leíratnak vele:

„Szeretni és sosem remélni
Egy egész hosszú életen!...
Örömtelen, bolyongva élni
E földön!... és a mennybe' fenn?
A más világon?... én azt sem hiszem!
Nem akarok szeretni, nem!” (Szeretni?!)

Sikereit többnyire balladaszerű költeményeivel aratta. Egyik pályadíjnyertes „balladá”-jában Debrecen törökvilág-korabeli vértanú-főbírájának, Vígkedvű Mihálynak hősi halálát énekli meg. *Balassáné virága* c. „románca”-a a történelmi valósággal épen nem egyező módon szerepelteti Balassa Bálint feleségét, Dobó Krisztinát, akire Zsutai költeménye szerint szörnyű csapásként sújt le az Esztergom ostromakor elesett férjének halála; pedig Dobó Krisztina három évvel korábban halt meg, s akkor már másnak volt a felesége! — Legjobban érezte magát Zsutai a Magyar Irodalmi Önképző Társaságban; diáktársa és életirója, Csiky Kálmán azt mondja róla:

„mint bíráló élelmű, mint humoros darabok (főleg *P á z m á n l o v a g s A t u d ó s m a c s k á j a*) szavalója páratlan s bizonyára feledhetetlen mindenki előtt, ki valaha őt hallotta”.

...De szerencsétlen természete egyre inkább elnyomta jobb hajlamait. Teológus-éveinek elvégzése után kollégiumi szokás szerint tanítóságot vállalt Debrecen egyik külvárosi elemi iskolájában, s mindjobban belemerült az iszákos ember életmódjába. 1867 elején egy kocsmai összeszólalkozás közben zsebkésével halálosan megsebesített egy olyan embert, akit nem is ismert. Szörnyű tette után önként jelentkezett a bűnügyi hatóságnál. Nyolcévi fegyházbüntetést kapott, ebből két évet Debrecenben, másfél évet a munkácsi börtönben ki is töltött. 1870 nyarán kegyelmi úton szabaddá lett, s Pesten napidíjas irnoki állásban éldegélt. A hivatalos igazgatszolgáltatás hiába mentette fel a további bűnhődés alól, a saját lelkiismeretétől nem tudott felmentést kapni; 1871 tavaszán a Lánc-hídról a Dunába ugrott; holtteste sohasem került elő. Élt harminc és fél esztendő... Ki tudná megmondani, vajon e jobbsorsra érdemes tehetség erkölcsi tönkreteljesítésében a beteg idegzet szomorú örökségén kívül nem volt-e része a debreceni végzett diák átmeneti, bizonytalan helyzetének is, mely a főiskolai nevelés ébresztette igények és a teljes igénytelenséget követelő, sanyarú, ideiglenes, külvárosi helyettes-tanítói állás között olyan ellentétre eszméltette rá Zsutait, aki mint költő is a dicsőség türelmetlen várományosa lehetett, — hogy elvesztette lelki egyensúlyát, s rásodródott arra az útra, melynek állomásai: alkohol, emberölés, fegyház, öngyilkosság...

A Kollégium Magyar Irodalmi Önképző Társulatát mély részvétellel töltötte el az egykori tagtárs megrendítő sorsa, és elhatározta, hogy az elhunyt költő verseit összegyűjti és kinyomatja. Mindjárt a következő év folyamán, 1872-ben meg is jelent egy 190 lap terjedelmű verses kötet *Zsutai János költeményei* címen, mint „a debreceni református főiskolai felsőbb tanuló ifjúság Önképző társulata”-nak kiadványa. A kötet 1–20. lapjain Zsutai életrajzát írta meg Csiky Kálmán.

77. Szana Tamás

Az 50-es évek második és a 60-as évek első felében végezte közép- és főiskolai tanulmányait a debreceni Kollégiumban Szana Tamás, a nem kiváló tehetségű, de fáradhatatlan buzgóságú irodalomtörténész, művészettörténész, kritikus, szerkesztő és társaság-szervező. Tízéves korában került a debreceni Kollégiumba 1854-ben, s tizenegy éven át maradt diákja, mint gimnázista, mint bölcsész és mint jogász. Írói kedve rendkívül korán jelentkezett, már tizenhárom éves korában munkatársa volt Jókai *Ústőkös* című élc lapjának.¹ A gimnázium VI. osztályának elvégzése után beiratkozott a Magyar Irodalmi Önképző Társulatba s ennek csakhamar legmunkásabb tagja, sőt mondhatni: szervező középpontja lett. A Társulat kéziratoss lapját, a *Heti Közlönyt* két éven át (1864–66) ő szerkesztette; benne közölt műfordításai, esztétikai dolgozatai, bírálati, írói arcképei nagy olvasottságról, tervszerű önképzésről, szélesedő szellemi látóköréről tanuskodnak, s már ekkor azt az útírányt mutatják, melyen további egész élete-munkássága haladt: az irodalom- és művészettörténeti ismeretek népszerűsítésének, a tudományos ízlés terjesztésének, az olvasóközönség szellemi nevelésének programját. Ő vetette fel azt a gondolatot, hogy az Önképző Társulat nyomtatásban bocsásson közre tagjai irodalmi dolgozataiból egy kötetre valót. A kötet meg is jelent *Koszorú* címen 1865-ben Debrecenben, de a munkatársak közül éppen Szana Tamás hiányzik, mert néhányan elleneztek a Társulatnak azt a határozatát, hogy a kötet címlapján a Szana neve szerkesztőként szerepeljen, a megsértődött szerkesztő aztán nemcsak nevét vette le a címlapról, hanem Tasso című tanulmányát is a kötetből. Még két évig Debrecenben maradt, de az Önképző Társulattól megvált, s a *Hortobágy* c. debreceni hetilapnak lett színházi rovatvezetője. 1867-ben Pestre költözött. Ránk nézve figyelemreméltó, hogy noha 1867-től kezdve Debrecennel való kapcsolata végkép megszűnt, még másfél évtized múlva (1883) is — alább látni fogjuk² — úgy támadja Szanát a *Közoktatás* c. katolikus tanügyi folyóirat, mint „Debrecen”-nek, a debreceniségnek megszemélyesítőjét.

¹ Szanára vonatkozólag lásd: Magyar István: Szana Tamás. 1934. Palaestra Calasanciana. 6. sz.

² Lásd a 80. §-t.

Az imént említett *Koszorú* c. kötetben Zsutai szerepel legtöbb költeménnyel: 15 darabbal, utána Udvardi Géza következik 11-gyel, Szél Farkas 9-cel, Csiky Kálmán 4 verssel és egy („Vörösmarty *Eger* című eposzának két epizódjáról” című) tanulmánnyal, Bihari Ferenc 3 verssel és 3 prózai dolgozattal; rajtuk kívül még heten szerepelnek egy vagy két darabbal. Nevesebb költővé egyikük sem fejlődött, de ez a diákkori vállalkozásuk szép emléke az akkori debreceni kollégiumi ifjúság önképzőkori eleven életének.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

VI. AZ IFJÚSÁGI ÖNKÉPZŐ ALAKULATOK KORA (1872—1914.)

78. A bölcsészeti tagozat megszűnése

Az Imre Sándor Kolozsvárra távozásával megüresedett magyar nyelvi és irodalmi tanszéket nem töltötte be mindjárt az egyházkerület. A „főtanoda” 1872—73. évi értesítője ilyen kurtán számol be az ideiglenes állapotról:

„Helyettesített (így!) tanárok adták elő a) a magyar irodalmat; b) vallást az 1-ső és 2-ik éves bölcsészeknek mindenik félévben...”,

még meg sem nevezi a helyettes tanárok egyikét sem. Balogh Ferenc adatárából tudjuk, hogy az 1872—73. iskolai évben Győri Lajos kontraskriba kapott megbízást a magyar irodalom tanítására, 1873—74-ben pedig Pápai Pál szenior; erre a tanévre már rendes tanárt választott ugyan az egyházkerület a magyar nyelvi és irodalmi tanszékre: Bihari Pétert, a szatmári református gimnázium tanárát, de ez nem fogadta el a felajánlott tanszéket. Helyébe 1874 őszén Géresi Kálmán választatott, aki akkoriban jött haza oroszországi tanulmányútjáról, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából tett volt. De mire Géresi elfoglalta tanszékét, akkorra ez már véglegesen visszasüllyedt középiskolai jellegűvé. A fentebb említett 1872—73-i főtanodai értesítőny „zárjelentés”-e már hírül adta, hogy

„a gymnasium az 1873—4-dik tanévben nyolc osztállyal nyitattik meg, az eddigi bölcsészeti 1-ső és II-dik évi tanfolyam vele egyesítettvén”.

Vagyis az egyházkerület belátta, hogy az Entwurf nyolcosztályú főgimnáziumi helyes tervezete ellen nincs helye a hazafiság és a református auto-

nómia nevében való további tüntetésnek. De az volt a baj, hogy a gimnáziumi VII. és VIII. osztály visszaállítása egyelőre az életébe került az egész bölcsészeti fakultásnak, amely pedig néhány esztendő óta már nem két-, hanem háromévfolyamú volt. Az 1872—73-i tanévben még így tagozódott a Kollégium felsőoktatási szervezete: 1. Hittani tanfolyam 3 évvel, 2. Jogi tanf. 3 évvel, 3. Bölcsészeti tanf. 3 évvel, — 1873—74-ben pedig már így: 1. Hittani tanfolyam 4 évvel, 2. Jogi tanf. 3 évvel. Tehát a bölcsészeti tanfolyam III. évfárata a teológiaiba olvadt bele.

Géresi megválasztásakor, 1874 októberében kimondta ugyan az egyházkerületi közgyűlés a magyar nyelvi és irodalmi tanszékre vonatkozólag, hogy ez,

„mihelyt a körülmények engedik, az akadémiai tanfolyamba tétesék vissza akadémiai kötelezettséggel és fizetéssel, mint kezdetben volt”.¹

„Ez meg is történt 1876 júliusban”, mondja naív önáltatással Balogh Ferenc; bizonyítása ennyiből áll:

„Géresi első tanévében az akadémián special collegium gyanánt a magyar nyelv külső történetét adta elő 2 órán; ezen kívül Shakespeare drámáiról egész csomó s a közönség által is látogatott előadást tartott heti 2 órán.”

Egy évtized múlva (1886) pedig az egyházkerület a diplomatika minden második évben heti 4 órán való előadásával bízta meg Géresit... Hogy mindez együttvéve is mennyiben jelenti a magyar irodalmi főiskolai oktatás visszaállítását: erre a kérdésre jobb nem felelni.

Géresi hamar abbahagyta vendég-előadásait az akadémiai tagozaton, s hiába van a neve mellé odaírva a gimnáziumi értesítőkből, hogy akadémiai tanár, és hiába kapott akadémiai tanári fizetést, ő igenis a gimnázium felső osztályaiban tanította a „magyar” tantárgyat, a főiskolán pedig a magyar irodalmi oktatás harmincöt esztendei időtartamra megszűnt. Az egész bölcsészeti fakultás afféle *van is, nincs is*-állapotban tengődött egy emberöltőn át; a Kollégium értesítőiben, majd évkönyveiben valóságos játék folyt vele: hol háromtagúnak (teológia, jog, bölcsészet), hol kéttagúnak (teológia és jog) van mondva a Kollégium főiskolai szervezete, néha még ugyanegy évkönyvben is (pl. 1905—06), s bizony a „bölcsészeti” tanfolyam előadási rovatában jórészt német, francia, angol nyelvleckéket látunk. Ezért kissé nagyképűnek érezzük az 1899—1900-i évkönyv beszámolóját arról, hogy

„rendezniünk kellett a Kollégiumon kívül álló egyének által bejelentett special-collegiumok tartásának, megengedhetőségének

¹ Egyh.-ker. 238—1874. — Lásd: Balogh F. i. m. 466. l.

gyakorlati elveit", s nemcsak a teológiai és a jogi, hanem a bölcséleti tanszakra nézve is „szabályzatot dolgoztunk ki s terjesztettünk elő, hogy ezen egyes tanszakokon milyen qualifikatóval bíró egyéneknek engedhető meg a special collegiumok tartása?”

Megjegyzendő: ritka kivételképen akad a tanrendben egy-egy special collegium; magyar irodalomtörténeti tárgyú special collegium mindössze kétszer volt hirdetve: 1885—86-ban Beczner Frigyes helybeli főreáliskolai tanár, a Kollégium neveltje, 1894—95-ben Gulyás István, a Kollégium gimnáziumának tanára hirdetett ilyen előadást.

79. Géresi Kálmán

Tehát 1874-től, sőt voltaképen 1872-től 1907-ig, az önálló bölcsészeti kar szervezéséig a debreceni Kollégiumban csak középiskolai magyar irodalmi oktatás folyik. Ez több mint két évtizeden át, 1874-től 1896-ig a Géresi Kálmán nevéhez fűződik. Eleinte ő tanította a magyar-t mind a négy felső osztályban, aztán jóideig a három felsőben; a VII. és a VIII. osztály anyagának, a magyar irodalom történetének tanítása pedig egészen főigazgatóként való távozásáig, 1896-ig az ő kezében maradt. Igaz, hogy közben néha vagy a VII., vagy a VIII. osztály két párhuzamos tagozatra volt osztva, s ha Géresi nem tudta mind a két párhuzamos osztályban elvállalni a magyar irodalomtörténet tanítását, a Kollégium ezt nyugodtan bízta egy-egy végzett diákra vagy kezdő helyettes tanárra.

Géresi Kálmán tanári működésének jelentőségét nem lehet nyomtatásban megjelent irodalomtudományi munkáival megmérni. Ő voltaképen a régi Kollégium érdekes és értékes tanári egyéniségeinek kései utóda, sőt lehet mondani: utolsó példánya. Református lelkipásztor gyermekeként került a debreceni Kollégiumba; egyike volt ott a legeszesebb, de egyszersmind a legcsínytevőbb diákoknak, úgyhogy a mai köztudat szerint el kellett távoznia a Kollégiumból, s teológiai tanulmányait Pesten fejezte be. Ugyanott volt egyetemi hallgató is, és egyidejűleg a (gróf) Tisza István nevelője. Fogékony értelme, nagyszerű emlékezőtehetsége és kedvező külső körülmények (a Tisza-család, mint otthoni, állandó környezet, oroszországi tanulmány-útja) lehetővé tették, hogy kitűnő képzettséget, széles látókört szerezzen, és a magasabbrendű, finom társasélet formáival is megismerkedjék. De volt benne valami sajátságos közömbösség minden olyan cél iránt, amelyet a képzettség és a jó modor segítségével az emberek elérni igyekeznek. Koponyájának alakja, arcának színe olyan volt, mintha változatlan örökségül kapta volna valamelyik kétezzer év előtti ázsiai török ősapjától, s mintha világnézete is valami keleties kényelmű fatalizmusba nyujtaná gyökerét. Bölcs belenyugvással tudatosította magában és érlelte tiszta humorrá az ellentétességnek azt a sorsszerű játékát, hogy ugyanabba

az iskolába került vissza tanárnak, ahonnan diákkori vásottsága miatt valaha távoznia kellett. Sem vérmérséklete, sem jó iskolán átment ízlése nem engedte, hogy a zshiványból lett pandurról szóló közmondást igazolja tanári viselkedésével. Ha alkalma nyílt, mindig helytelenítette a kálvinista kollégiumi tanár-szellem ridegségét, mely nem tudja megbocsátani a Csokonaiak szabálysértő viselkedését. Ő maga is példás flegmával tűrte tanársága idején tanítványainak sokszor arcátlanságig menő, lármás tüntetését, melynek oka az ő politikai pártállása volt. Kuruckodó politikai viselkedéssel nagy népszerűsége tehet szert a tanár a tanítványai közt, a debreceni Kollégiumban is volt erre akkortájt példa, de Géresi megvetette az ilyen népszerűséget; ő nemcsak nevelője volt Tisza Istvánnak, hanem neveltje is a Tisza-családnak, s szívvel-lélekkel híve a nemzet és a király közötti egyetértés, az 1867-i kiegyezés politikájának. De a diákok előtti politikai népszerűtlensége lassanként szinte kedélyes jellegűvé lett, s nem veszélyeztette tanári tekintélyét: ez utóbbira kellőképpen vigyázott az ő nagy tudása és műértő ízlése; jó szívét pedig meg is kellett szeretniök tanítványainak.

Mint tanár, Géresi a régi, a „tanterv nélküli” Kollégium tanárainak polihisztor-típusához tartozott. Rengeteg sokat tudott, s kedves íróiról szívesen elmagyaráztatott volna akármeddig, termékeny lelki indításokat adva hallgatóinak, de a tanítási anyag előzetes kiméricsklése, az írásbeli dolgozatoknak idegnyövő javíthatása stb.: ez nem volt a kenyeze. Egyik jeles tanítványa s később a tankerületi főigazgatóságban utóda, Bessenyei Lajos nemrégiben írta meg meleg emlékezését Géresi tanári módszeréről.¹ Géresi a legjobb tanulók valamelyikével felolvastatta a tankönyv jövő tanórai anyagát, s e közben mondta el megjegyzéseit; helyesebb is volt ez az eljárásmod, mintha egyetemi modorú, nagyszabású előadásokat zúdított volna a néha 70-en fölülű létszámú osztály nyakába. Dolgozatot is íratott néhányat, de a füzeteket nem javította át, hanem egyik-másik tanulóval felolvastatta az osztály nyilvánossága előtt a saját dolgozatukat, s ilyenkor is tanulságosak voltak észrevételei. Mikor aztán Dóczi Imre lett a debreceni Kollégium gimnáziumának igazgatója, s újszerű, szigorú ellenőrzés alá vette a tanárok működésének mindenik oldalát, Géresinek éreznie kellett, hogy vagy kivételező elnézésre szorul, vagy terhes robottá válik számára a magyar irodalmi nevelés munkája. Pár év mulva aztán szerencsés Deus ex machina szabadította meg a két kínos lehetőség mindegyikétől: 1896-ban a debreceni tankerület királyi főigazgatójává nevezetett ki, s ettől az időtől kezdve csaknem negyedszáz éven át, 1919-ig hivatalos kötelessége volt olyan módszeres tanítást és iskolai ügyvitelt kérni számon a középiskolai tanároktól, amilyenel ő tanár korában nem tudott megbarátkozni. Lelkiismerete nyugalma úgy mentette meg, hogy sohasem a hatalmi szó ridegsége volt az ő érintkezésmódja az alája rendelt középiskolai igazgatókkal és tanárokkal, hanem a megértő jóindulat és a bölcs humor.

¹ Pap Károly-émlékkönyv, 1939. 36—37. l.

Géresi nem is a tanórákon jutott közel tanítványai szívéhez, hanem mint a két legfontosabb ifjúsági szervezetnek, a Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének és a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak hosszú időn át felügyelő tanára. A diákok, akik politikai alkalmakkor megabcugolták a Tisza-párti Géresit, saját alakulataik körében szerették, becsülték őt, és sok hasznát vették útmutatásainak, széleskörű ismereteinek. Tanársága három utolsó évétől fogva haláláig, tehát huszonhat éven át volt Géresi a debreceni Csokonai-Kör élén, előbb mint alelnök, később mint elnök, s ez a Debrecenben jóideig egyetlen irodalmi társulat természetszerűleg hallgatósága körébe vonzotta a kollégiumi érettebb ifjúságot is, a Kazinczy-pályadíjak ügyében pedig évek során át ítélkező fóruma volt ennek.

80. Katolikus panaszok a református irodalomtörténészek ellen

Toldy Ferenc művei után a nyomtatásban megjelent első értékes irodalomtörténeti összefoglalás az Imre Sándoré volt (1865), majd Beöthy Zsolt még értékesebb műve következett (I. köt. 1877, II. köt. 1879). Az Imre-féle tankönyvet harmadfél évtizeden át használta a debreceni Kollégium, csak 1890—91-ben és 1892—93-ban választotta helyébe Géresi a Beöthy Zsoltét. Ez aztán több mint negyven éven át, a szerző halála után is még egy évtizedig használatban volt a debreceni Kollégiumnál, az első megjelenéstől számított negyedszázad alatt meg úgyszólván az ország minden középiskolája ebből a páratlan tekintélyű könyvből tanította-tanulta a magyar irodalmat.

A *Közoktatás* című tanügyi folyóirat 1883-i évfolyamában Koltai Virgil az új állami középiskolai tantervnek a magyar irodalomtörténetre vonatkozó részét bírálva, nem állhatja meg, hogy erre a panaszra ne akadjon:

„Egyes írók tárgyalásában, művek méltánylatában óvakodjunk a felekezeti elfogultságtól, a melyet sajnosan kell némely irodalomtörténeti művekben tapasztalni, melyekben a legjelesb katólikus írók szemmel láthatólag degradáltak.”¹

Nem tudjuk, mely munkákra céloz itt Koltai Virgil; bírálata komoly, szak-szerű és egyik-másik kifogása ma is megszívlelendő. Jóhiszeműségéhez nem fér kétség, s hogy katolikus szempontból kielégítőek voltak-e az egykorú irodalomtörténeti munkák, ennek megítélésére nem mi vagyunk illetékesek, hanem ő. Tény, hogy 1883-ban Magyarország mindkét egyetemének magyar irodalomtörténeti tanszékében jellegzetes református egyéniségű tudós ült: Gyulai Pál és Imre Sándor, s a legelterjedtebb

¹ 18. sz.

magyar irodalomtörténeti középiskolai tankönyv szerzője is református tudós volt, Beöthy Zsolt. Koltai Virgil panaszára nem felelhetünk egyébbel, mint annak megállapításával, hogy a legjobb magyar irodalomtörténeti munkákat akkortájt református szerzők írták, s tőlük nem lehet azt kívánni, hogy ne a saját — világnézeti gyökerekből is táplálkozó — tudományos meggyőződésüket hirdessék. Gyulai Pál, Erdélyi János, Salamon Ferenc, Imre Sándor, Szilády Áron, Beöthy Zsolt: — vajjon nem ezek voltak-e Toldy mellett és után a magyar irodalomtörténet leghivatottabb művelői? Vagy talán kisebb, jelentéktelenebb emberekre kell gondolnunk. akiken tudománytalanságuk bosszulta meg magát, és felekezeti elfogultsággal igyekeztek pótolni tudásuk hiányát? Feleletül megmutatjuk egy példával, hogy a tudománytalanságnak és ízléstelenségnek milyen mély pontjáig tudott néha sülyyedni a „másik” világnézeti tábor. Ugyancsak a *Közoktatás* 1883-i évfolyamából vesszük a példát.

A 15. szám mellékletül közli Katinszky Geyza plébánosnak, ekkor a kassai tanítóképzőintézet tanárának válaszát arra a bírálatra, amelyet az ő *Magyar Nemzeti Irodalomtörténet Vázlata* c. tankönyvéről írt volt Szana Tamás. Nem Szanához intézi szavait, hanem a reformátusokhoz, főleg a debreceniekhez.

„Önök ott az ellentáborban nem tudják vagy nem akarják megérteni...”, ez a kezdete a válasznak; „hogy a logika nem debreczeni termék, az az idézetekből szintén világos”, ez a folytatása.

De higgyük el, hogy Szana csakugyan menthetetlenül elfogult, s nézzük, hogy Katinszky szerint milyen az elfogulatlan irodalomtörténész.

„Rosty Kálmán, Répássy János nem érdemesültek még annyira, hogy a magyar irodalomtörténetben helyet nyerhessenek? Ön, uram! nem ismeri e két érdemes férfiút, engedje meg azért, hogy bemutathassam őket. Rosty Kálmán kalocsai jezsuita tanárnak... eddigelé több mint 400 költeménye látott napvilágot a katol. lapokban és pedig egytől egyig remekmű...” „Lássuk most a másikat”; s megtudjuk Répássy Jánosról, hogy „eredeti művei 350 sűrűn nyomott ívet, fordított munkái 200 nyomtatott ívet tesznek ki”; „persze, hogy ez önök előtt mind csak sifli, mert ezek nemcsak nem támogatják önöket, hanem határozottan az önök nézetei ellen küzdenek...”

Vagy Sz. T. et comp. ilyen és ezekhez hasonló egyénekről is nagyképű szörnyűködéssel kérdik: hogyan jutottak ezek a magyar irodalom csarnokaiba? Vagy odajutottunk már, hogy aki nem Debrecenben, Patakon, Nagy-Enyeden végezte iskoláit, hiába fogja idejét, erejét, tehetségét hazája szellemi nagysága előmozdítására

szentelni, mert történetesen önökkel nem fű egy követ, nincs helye a magyar Parnassuson?!

Más országok írói körei pillanatig sem túrnék meg, hogy *L á z á r M i k l ó s t*, a jeles zsoltárfordítót és érdemes katol. vall. költőt, *R o s t y K á l m á n t*, a dante-i föllengésű lyricust, *R é p á s s y J á n o s t*, a sokoldalú író, *M a s z l a g h y F e r e n c z e t*, a szellemes elbeszélőt, tagjaik sorába ne tiszteljék; nálunk?... nincsenek ezek még csak névleg sem megemlítve legújabb irodalomtörténeti kézi könyveinkben...“

Vajjon az utókor igazolta-e Katinszky ítélkezését? Elég arra hivatkoznunk, hogy a katolikus Pintér Jenő, akinek nagyszabású irodalomtörténeti munkája a XIX. század magyar irodalmával három kötetben, összesen 1954 lapon foglalkozik, a Katinszky elsorolta írók közül csak *Rosty Kálmánt* említi, természetesen óvakodván őt Dantéhoz mérni; a többinek a nevét sem jegyezte fel.

A szabadságharc után a reformátusok békétlenkedtek a rájuk kényszerített katolikus szellemű magyar olvasókönyvek miatt, a század utolsó harmadában a katolikusok tiltakoztak a protestáns irodalomtörténetírók elfogultsága ellen. Kialakult világnézeti álláspontok közt meddő fáradság a vitatkozás; ezért a protestáns egyházak is, a katolikus egyház is igyekszik maga kebelébe tartozó szakemberekkel íratni magyar irodalomtörténeti tankönyveket.

81. Az ifjúsági önképző alakulatok előtérbe jutása

Többféle ok magyarázza azt, hogy az 1872 és 1914 közötti időszaknak miért adtuk „az ifjúsági önképző alakulatok kora“ címet. A legszomorúbb okot már ismerjük: 1873-tól kezdve a 17—18 éves tanulók már névleg sem tartoznak a bölcsészeti tanfolyam keretébe, hanem VII. és VIII. osztályos gimnázistákká, azaz középiskolai növendékekké lettek; természetes, hogy az irodalmi érdeklődés és képesség szempontjából komolyabban számításba vehető diák-réteg, t. i. a főiskolások 19—26 éves csoportja 1907-ig, a külön magyar irodalomtörténeti főiskolai tanszék újonnan való létesüléséig csakis a saját szervezeteinek keretében, az önképzés eszközei révén tarthattak fenn valamelyes állandó és rendszeres viszonyt az irodalommal; a gimnáziumba szorult magyar irodalmi tanár is csak ezeken az ifjúsági szervezeteken át tudott érintkezni a főiskolai diáksággal. Az ifjúsági önképző alakulatoknak a jelentőségét ez a körülmény nem kis mértékben emelte.

Időszakunk elnevezésének második oka az, hogy az ifjúsági önképző alakulatok meg is szaporodtak, a két régi mellett újak létesültek. 1866-ban egy csodálatos buzgóságú, lelkes fiatal tanárt kapott a Kollégium teológiai

tanfolyama: Balogh Ferencet. Három év múlva már megalakíttatja tanítványjaival a Hittanszaki Önképző Társulatot, s megindíttatja vele a *Közlöny* című, egyelőre kéziratos folyóiratot. — 1875-ben megalakul a Joghallgatók Önképző Társasága, tehát az egész felsőbb ifjúságot képviselő két régi egyesület mellett most már mind a két főiskolai tanfolyamnak külön önképző alakulata is volt, viszont később, 1903-ban teológusokból és jogászokból Arany János-baráti kör alakult, mely „szépen oldotta meg a jogászok és theologusok egyesítésének kérdését”.¹ — A középfokú tagozat is szervezkedett ilyen értelemben. 1871-ben életre kelt a Tanítóképzőintézeti Önképzőkör, Somogyi Pál tanár felügyelete alatt. — A gimnázium többféle korábbi kísérlet után 1888-ban újjászervezte Önképzőkörét Dóczi Imre felügyelő tanár terve szerint.

Időszakunk elnevezését harmadik okként magyarázza az a körülmény, hogy a főiskolai tagozatok ifjúságának — hogy úgy mondjuk — a jogi helyzete szabadabbá változott. Az 1873—74. tanévi értesítő így jelenti be a változást:

„Az 1873-iki október hó első napjain tartott egyházkerületi közgyűlés a tanszabadságot az akadémiában életbeléptetvén, ennek folytán a felsőbb (hittani és jogi) tanulók már ez évben szabadon választhatták tantárgyaikat, azon megszorítással, hogy szakpályájukra tartozó tudományokból hetenként legalább 16 órát hallgatni tartoztak...”

Emlékezhetünk, hogy a mérsékelt tanszabadság Imre Sándor röpiratának (*Protestáns főiskoláink és a tanszabadság*) egyik főkövetelése volt. Tudta ő, hogy ez a követelés csak egy másikkal együttesen válik jogossá: a bölcsészeti karnak ha nem is egyetemi, de legalább igazi értelemben főiskolai színvonalra fejlesztésével. Ez utóbbi irányban, sajnos, nem történt semmi, csak a tanszabadság köszöntött be magános reformként. Üdvös hatását így sem vonjuk kétségbe, de az is bizonyos, hogy megmutatkoztak az egyoldalú vívmánynak természetes árnyoldalai is, még pedig nemcsak átmenetileg, hanem későbbben is. A tantárgyválasztás szabadságának folyománya volt pl. az, hogy mikor 1893—94-ben Géresi Kálmán diplomatikai előadásokat hirdetett, a III. éves jogászok közül csak heten nem iratkoztak be hallgatókul, viszont Balogh Ferenc teológiai tanár a Kollégium történetében mélabúsan állapítja meg: „Sajnos, hogy hittanhallgatók nem jelentek.”²

¹ Debreceni Főiskolai Lapok, 1904—05. 4. sz.

² „Irodalomtörténet” nevű tantárgy a bölcsészeti tanfolyamon és a gimnáziumon kívül még a tanítóképzőintézetben is, sőt a polgári iskolai tagozatban is szerepel. A Kollégium három osztályból álló polgári iskolájának III. osztálya 1866—67-ben nyílt meg, s benne a „magyar” tananyag ez: „Magyar irodalomtörténet a mohácsi vész óta. Remekírók ismertetése s polgári irományok készítése”, heti 3 órán. Mindenik

Maguk a főiskolai ifjak is egyéniségük szerint más-más oldalát látták a tanszabadság elvének, s néha egymással egészen ellentétes ítéletet mondtak róla. A Hittanszaki Önképző Társulat folyóiratának, a *Közlönynek* 1880 március 15-i, tehát éppen a szabadság ünnepnapján megjelenő számában Kiss Bertalan terjedelmes cikkben fejtegeti a kollégiumi főiskolai ifjúság szellemi önképzésének akadályait, s kijelenti:

„szép, nagyon szép eszme volna az a tanszabadság! . . . De hogy a tanszabadság keresztülvitele az ifjúságra nézve nem sikeres, az tagadhatatlan. . . Éretlenek vagyunk még a tanszabadságra. . . A drága időből nagyon kevesen s keveset töltöttünk hasznos foglalkozással, s magunk tovább képzésével. Különben ennek van nem csupán önmagunkban, hanem rajtunk kívül fekvő oka is. . .“

A lap következő (ápr. 15.) számában Eröss Lajos, a későbbi püspök tiltakozó nyílt levelet ír Kiss Bertalannak:

„Mi kényszeríthetett téged arra, hogy a tanszabadságnak oly határozott ellensége gyanánt lépj fel? . . . Én a tanszabadságot még a leghanyagabbakra nézve is hasznosabbnak lenni állítom a censuralis rendszernél. . .“

Az ifjúsági alakulatok igazi hivatása épen az, hogy kiegyenlítő, egyensúlyozó területeivé legyenek a szabadság és a függés elvének, a háttérben meghúzódó hatósági ellenőrzés szemeláttára szoktassák hozzá az életbe kilépni készülő ifjakat az egyéni és testületi önállóság józan gyakorlásához.

82. „Közlöny“ — Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete — Magyar Irodalmi Önképző Társulat — Fiók Károly

Az 1869-ben megalakult Hittanszaki Önképző Társulat folyóirata, a *Közlöny* nyolc éven át csak egy kéziratos példányban élt; az 1878—79-i tanévben már száz előfizető jelentkezvén, könyvnyomatos sokszorosításban

iskolai évben más-más esküdt-diák tanította. — E polgári iskolai III. osztályban a növendékek száma 1867—68-ban: 3, 1868—69-ben: 9. Ez a polgári iskolai tagozat 1871—72-től már csak kétosztályú.

A kollégiumi tanítóképzőintézetnek 1871—72-ben nyílt meg a III. évfolyama. Ebben az évfolyamban a „magyar“ tananyagot így közli az évvégi értesítvény: „Írálytan; irodalom története; fogalmazások, heti 2 órán.“ A tanítóképezdei önképzőkör eleinte a saját költségén egy *Haladjunk* című kéziratos hetilapot is fenntartott. — A tanítóképezde mind a három évfolyamának magyar-tanára s önképzőköreinek felügyelője évtizedeken át Somogyi Pál volt.

jelent meg mint IX. évfolyam; a X. évfolyam pedig 1879—80-ban már igazi nyomtatott folyóirattá lépett elő. Ettől kezdve tizennyolc éven át a *Közlöny* nagyon jelentőssé teszi az a körülmény, hogy ő az egyetlen nyomtatott időszakai sajtótermék, mely a debreceni Kollégium ifjúságának életét tükrözi; az utókor számára ez az egyetlen hozzáférhető, felhasználható történeti forrás. A Kollégium felsőbb tanulóinak összeségét magában foglaló Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak (rövidítve: MIÖT) *Heti Szemle* című lapja a nyomtatott *Közlöny* megszületésekor már XXII. évfolyamában járt, de minden évben csak egy kéziratoss példány jelent meg belőle, s pályája így folytatódott a további tizennyolc esztendőn át. Bármily szerető gonddal vigyázott is a MIÖT ezekre a kéziratoss unikum-kötetekre, a III. évfolyamról már 1883-ban sajnálkozva állapította meg a hittanszaki *Közlöny* akkori szerkesztője, Révész Kálmán, a későbbi püspök, hogy elveszett, nem található. A világháború viszontagságai között, mikor a Kollégium épülete hadi kórházzá alakult át, majd pedig ellenséges román csapatok is beléköltöztek, a *Heti Közlöny* iskolatörténelmileg nagybecsű kéziratoss kötetei megfogytak és megrongálódtak. Szerencse, hogy a Hittanszaki Önképző Társulat nyomtatott folyóirata 1879-től kezdve rendszeresen beszámol a kollégiumi ifjúság mindenik alakulatának életnyilvánulásairól, köztük természetesen a két legrégibb, s egyetemes jellegénél fogva legjelentősebb alakulatáról is; ezek: a Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete és a Magyar Irodalmi Önképző Társulat.

A *Felsőbb Tanulók Olvasó Egylet*ének a tisztikara — egy kollégiumi tanár felügyelete alatt — a következőkből állott: elnök (mindig a szénior), alelnök, fő- és aljegyző, könyvtárnok; ezeken kívül egy-egy választmányi tagot küldött a teológiai és a jogi kar mindenik évfolyama, továbbá a gimnázium VII. és VIII. osztálya. Az Egyletnek, mint már a neve is mutatja, legfőbb célja az olvasás útján való szellemi önképzés volt. Ezért a tisztikar tagjai közül a könyvtárnok szerepét érezték a legfontosabbnak; az olvasóegyleti könyvtárnokságra irányult a jelesebb diákok becsvágya, s minthogy az elnöki tisztség úgyszólván hivatalból hozzá volt kötve a szénior személyéhez, az évi tisztújításon a pártok csatája a könyvtárnoki állás betöltése körül zajlott le.

Hogy erre az ifjúsági olvasóhelyiségre és könyvtárra nagy szükség volt, azt a Kollégium rendkívüli gazdagságú anyakönyvtárának nehézkes kezelése érdemli meg velünk legjobban. Erre vonatkozólag jó tájékoztatást nyújt az a Kiss Bertalan-féle cikk, melyre a tanszabadság kérdésével kapcsolatban fentebb már hivatkoztunk. A *Közlöny* 1880 március 15-i számából idézzük a következő sorokat:

Az anyakönyvtárnak „óvatosan kell eljárnia féltett kincseinek kiadása körül. Ezért van aztán, hogy az ifjunak csak másik aláíró ifjú kezessége mellett lehet könyvet s csupán egyet egyszerre kivenni, mely eljárás már magában véve is — eltekintve attól,

*hogy azon egy hivatalnoknak a kiszabott óra alatt a könyvek be-
szedését, a kívándók megkeresését, azok hosszas beírását teljesíteni
nagyon terhes és sokszor lehetetlen — valljuk meg őszintén : nehézkes.
Kezest keríteni, midőn sok ifjú a kezességnek szomorú példáit látva
mindenfélé magá körül, már annak említését sem szereti, vagy mert
restelt felmenni a lépcsőn s fájlódni a könyvtárban, nagyon bajos
s így a könyv kivétele Hétfőről Szerdára, Szerdáról Péntekre s vele
együtt az önképzés is marad...*

A Közlöny 1888 április-májusi számában is, 1889 április-májusi számá-
ban is bejelenti, hogy az egyházkerület elhatározta a kollégiumi anya-
könyvtár mellé nyilvános olvasóterem létesítését, de csak az 1890 márciusi
szám közölheti az öröndetes hírt:

*„Folyó évi február 15-dike óta az egészen ujjalag felszerelt
nyilvános olvasó-terem, a homlok-épület első emeletén, hetenként
háromszor u. m. hétfőn, szerdán és szombaton 2—7 óráig nyitva
van s pedig nemcsak a tanulótság részére, hanem a művelt és érdek-
lődő közönség számára is...”*

De a külön ifjúsági könyvtárra és olvasóteremre ezután is szükség
volt, s az Olvasó Egylet virágzott is, hiszen a középiskola VI. osztályán
túllévő diákok mindnyájan tagjai lehettek, s nagyobbbrészt voltak is. Pél-
dálul az 1889—90. tanévben, mikor Szabolcska Mihály volt a szénior,
tehát az elnök, a Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének taglétszáma meg-
haladta a 300-at. Ebben az iskolai évben az Egylet „igen szép, tágas és
kényelmes” új olvasótermet és könyvtár-helyiséget kapott a Kollégium
épületében, s a könyvtár állományáról pontos új katalógus készült.¹ Géresi
Kálmán tanárságának végéről, a gimnáziumnak úgynevezett *millenniumi*
értesítőjéből (1894—95) ideírjuk az Olvasó Egyletbe járó hírlapok és folyó-
iratok jegyzékét:

*„I. Politikai napilapok: Magyar Hirlap, Pesti
Hirlap, Budapesti Hirlap, Nemzet, Egyetértés, Magyarország
(okt.-decz.), Fővárosi Lapok (jan.-jun.). II. Helyi lapok:
Debreczen, Debreczeni Ellenőr. III. Szépirod. heti lapok:
Vasárnapi Ujság, Ország-Világ. IV. Élcz lapok: Borsszem
Jankó, Mátyás Diák, Fliegende Blätter. V. Jogi, theologiai
és más heti lapok: Jogtudományi Közlöny, Debreczeni
Prot. Lap, Prot. Egyh. és Isk. Lap, Sárospataki Lapok, Protestáns
Közlöny, Közlöny, Heti Közlöny (írott), Egyetemi Lapok.
VI. Folyóiratok: Budapesti Szemle, Századok, Akadémiai
Értesítő, Egészség.”*

¹ Közlöny, 1889. november.

De a Kollégium legelőkelőbb s ránk nézve legfontosabb ifjúsági alakulatának a *Magyar Irodalmi Önképző Társulat*ot kell tekintenünk.¹ Nem volt olyan népes, mint az Olvasó Egylet, mert az Önképző Társulatba való belépésnek nem lett volna értelme olyanok részéről, akik sem írói, sem előadói, sem bírálói tevékenységhez nem éreztek magukban tehetséget és kedvet. Az 1874—75. tanévben a tagok száma 70 volt. Az 1880—81-i értesítő beszámolója szerint:

„Az Önképző Társulatnak „a folyó isk. évben 122 beiratkozott tagja van. Ennél több tagja a társulatnak egész fennállása történetében csupán a mult isk. év folyamában volt egy néhánynyal. A megelőző isk. években a tagok számának maximuma kedvező körülmények között sem tehető többre 40—70-nél. Csakhogy míg a megelőző évi s a jelenlegihez viszonyítva aránylag sokkal csekélyebb számok túlnyomó részét rendszeren a gymn. 7. és 8. o. szolgáltatta, addig a jelenlegi 122 tag közül 55 esik a gymn.-ra, 8. o. 28, 7. o. 27, míg az académiát 67 tag képviselte, még pedig 53 a hittan hallgatók, 14 pedig a joghallgatók részéről... A társulatnak ez évet is becsámítva legközelebbi 11 éves fennállása alatt volt összesen 713 tagja, 336 ac. 377 gymn. részről.”

Az Önképző Társulat két alcsoportra különült: szépirodalmi és szavalati szakosztályra, mindegyiknek külön tisztikara volt. Az 1880—81-i értesítő statisztikája szerint

a legutóbbi tizenegy év alatt a szavalati szakosztály 171 gyűlést tartott, ezeken szerepelt 138 akadémista, 120 gimnázista, összesen tehát 258 társulati tag; előadásra került 83 szerzőnek 273 különféle műve 551 esetben. Legkedveltebb szerzők voltak Petőfi és Arany, előbbinek 69 költeményét szavalták 160-szor, utóbbinak 21 költeményét 82-szer.

Ebben a tanévben a társulat elnöke Erőss Lajos, a társulat kéziratos lapjának főmunkatársa Révész Kálmán volt. Az 1882—83. tanévben az Önképző Társulat szépirodalmi szakosztálya

„14 gyűlést tartott; beadatott bírálat végett 20 dolgozat (19 vers és 1 széptani munka), közülök a társulat elfogadásra érdemesített 7-et; mindenik beadott munka megbíráltatott, sőt az egyikkel kapcsolatban ellenbírálatra is sor került.”

¹ Lassanként elkezdtek „vezér-egylet”-nek nevezgetni. 1903-ban a kéziratos *Heti Közlöny* nyomtatott utódának, a *Debreczeni Főiskolai Lapoknak* a felelős szerkesztője szükségesnek érezte felszólalni a „vezér-egylet” elnevezés ellen. „Nincs tehát vezéregylet és nem is lesz mindaddig, míg az ifjúságot egységesítő közös szerv nem áll.” (D. Főisk. Lapok, 1903. I. sz.)

SZABOLCSKA MIHÁLY

és esküdti kara 1889-ben

Balogh József Kazai Gyula Báthory Gábor

Szécsy Miklós

Tóth József Szabolcska Mihály Nagy Gyula

Tóth István

A kép eredetije néhai Kemény János tulajdona volt

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A hosszas betegsége után tanszékére visszatért Lugossy Józsefnek Szilády Áronon kívül még egy nevezetes tanítványa volt a keleti nyelvekbe való elmélyedés terén: Fiók Károly. IV. éves teológus korában a Kisfaludy-Társaság pályázatán dícséretet nyert Firduszi *Sah-naméja* egyik epizódjának, a *Szohrábnak* műfordításával; a fordításból egy részletet a debreceni teológusok folyóiratában, a *Közlönyben* (1882. 5. sz.) is bemutattott. A *Szohrábon* kívül egy hindu regének (a *Mahábháratából Nala és Damajantinak*, 1885) és egy hindu drámának (Kálidásza *Sakuntalájának*, 1887) műfordítása is megjelent tőle. Fiók Károly 1881–82-ben elnöke volt a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak; később két évtizeden át a budapesti református gimnázium tanára, 1907-től kezdve pedig a debreceni Kollégium önállóvá lett bölcsészeti karán a klasszika-filológia tanára volt.

A Magyar Irodalmi Önképző Társulat félévenként egy-egy díszülést tartott, ilyenkor a pályamunkákról írt bírálatok és a versenyszavالات voltak az ülés tárgyai. Évenként pedig, november második vagy december első felében nyilvános Csokonai-ünnepélyt rendezett a Társulat a Kollégium legnagyobb helyiségében, az énekkeremben. Ez az évenként megismétlődő Csokonai-ünnepség volt az érintkezési alkalma az Önképző Társulatnak a debreceni társadalommal. Az énekkerem rendszerint szűknek bizonyult a nagyobbrészt nőkből álló közönség számára. A társulat felügyelő tanára, Géresi Kálmán, bármennyire kényelemszerető ember volt egyébként, mindig szívesen vállalta e Csokonai-ünnepélyeken a megnyitó beszéd tartását. A társulat tagjaira nézve pedig nagy kitüntetés volt, ha ezeken a debreceni társadalom előtt népszerű ünnepélyeken verssel, novellával, emlékbeszéddel, vagy szavallattal szerepelhettek, s megismerttették magukat a debreceni művelt családok leánytagjaival... Ebből a Csokonai-kultusz oltárán áldozgató önképzőköri kis közösségből indult el a Szabolcska Mihály költői pályája is.¹

83. Szabolcska Mihály kollégiumi élete és költői próbái

Szabolcska Mihály 21 éves korában, 1882-ben tett érettségi vizsgát a szarvasi ev. gimnáziumban. Ez év őszén beiratkozott a debreceni Kollégium négyévfolyamú teológiai szakjára, s a rendes idő alatt el is végezte e nemű tanulmányait. Nem volt jeles diák, de mint vígkedvű cimbora s főként mint az Önképző Társulat tehetséges és buzgó tagja csakhamar kitűnt társai közül, s magára vonta nemcsak tanárainak, hanem a debreceni társadalomnak a figyelmét is. Az 1884–85. tanévben főjegyzője volt

¹ Szabolcska életének és költészetének debreceni vonatkozásait legrészletesebben Kardos Albert dolgozta ki: Szabolcska Mihály Debrecenben. Debreceni Képes Kalendárium, 1934., 1935., 1937.

a Hittanszaki Önképző Társulatnak, s ugyane tanév végére a Magyar Irodalmi Önképző Társulat is órá ruházta a főjegyzőséget, később pedig ez utóbbi társulatnak elnöke lett. 1886-ban elvégezvén a teológiai tanfolyam utolsó évét, három éven át ú. n. köztanítóként működött a Kollégium-beli elemi iskola IV. osztályában, s ekkor is bent lakott a Kollégium épületében. Az 1889—90. iskolai évre elnyerte a kollégiumi ifjúság körében elérhető legmagasabb rangot: szénior lett. Széniori évének eltelte után a Kollégium részéről kiküldetett külföldi tanulmányútra; másfél évet töltött Genfben és Párizsban. 1892-ben hazajövén, elbúcsúzott Debrecen-től, s falusi lelkipásztorrá lett.

Szabolcska költői kifejlődése teljes egészében arra az évtizednyi időre esik, amely a debreceni Kollégiumba lépésétől az onnan való eltávozásáig terjed, s amelyből nyolc évet a Kollégium bentlakó diákjaként élt át. I. éves teológus korától kezdve egyre buzgóbban kivette részét az irodalmi szárnypróbálgatás minden lehetséges módjából: verseket írt a *Heti Közlöny*be, bírálatokat készített az Önképző Társulathoz beadott költeményekről, versekkel, elbeszélésekkel, humoros csevegésekkel szerepelt a Társulat nyilvános ünnepélyein, résztvett a kollégiumi különféle pályázatokon. Nem mondhatjuk, hogy csodajelenséggént villant elő költői tehetsége. Az 1882. évre meghirdetett kollégiumi pályatételek egyike ez volt:

„Írassék egy a magyar társadalmi életből merített életkép (rajz vagy genrekép) verses alakban.”

A beérkezett öt pályamunka között a bíráló bizottság (Kiss Sándor, Liszka Nándor, Géresi Kálmán) szerint egy egészen érdektelen, a többi négy közt sincs egy sem olyan, hogy csak a második díjat is megérdemelné; a szerzőknek inkább csak a fáradságát óhajtja a bizottság megjutalmazni úgy, hogy a 4 aranyból álló második díjat egyenlően elosztja a négy pályamunka között. A jelíges levélből kitűnt, hogy két költemény szerzője Szabolcska Mihály I. éves teológus, egyé-egyé pedig Harangi József I. é. joghallgató és Benedek János II. é. joghallgató. A bírálatnak a Szabolcska két költeményére vonatkozó része így szól:

„A 2. sz. (Az öreg honvéd) szintén abban a hibában szenved, hogy hősnek van bemutatva, azután meg Hári Jánosnak, ki a bortól az első pohárnál káplár, a kancsó fenekén már hadvezér lesz; és végül sem tudjuk voltaképen, melyikből van benne több. Az 1. számban (Gyöngyélet) is van egy pár találó vonás a leírásban, de nem rajz; inkább csak egy jelenetet ír le, egy részeg mulató embert, akiről alig tudjuk, milyen lehet máskor.”¹

¹ Közlöny, 1882—83. márc. 1.

Ime e kétes sikerű kísérletek már ahhoz a műfajhoz tartoznak, amelyben rendkívül gyors fejlődéssel, külföldi tanulmányútján, tehát még debreceni „diák” korában, eljutott a számára elérhető legmagasabb csúcsra: *A Grand Caféban* és a *Salzburgi csapszékben* c. már nem humoros, hanem komoly érzelmességű zsánerképekhez.

84. Szabolcska költészete

Két szép bizonyysága is van annak, hogy írói tehetsége révén Szabolcska kivételes tekintélynek örvendett Debrecenben. 1890 elején jelent meg első kötete *Időtöltésül* címmel, még pedig a Magyar Irodalmi Önképző Társulat kiadásában. Nagy kitüntetés volt ez, mert ekkor történt meg először, hogy az említett társulat önálló kötetben kinyomatta a saját kiadványaképen egy olyan tagjának szellemi termékeit, aki akkor még ott élt a Kollégiumban. Az *Időtöltésül* nem verses kötet, hanem tréfás elmefuttatások, jóízű humoros részek gyűjteménye; ezekkel Szabolcska nagy tetszést aratott részint az Önképző Társulat ülésein, részint a Társulat rendezte nyilvános esté-lyeken.

Fontosabb a Szabolcska költői tekintélyének másik bizonyysága. Ugyancsak az 1890-ik évben verses kötete is jelent meg, szintén Debrecenben. Címe: *Költemények*. Ezt meg az épen ez esztendőben alakult debreceni irodalmi társaság, a Csokonai-Kör adta ki. Meglepi a mai olvasót, hogy ebben a verses kötetkében mennyire benne van a későbbi, az egész Szabolcska. A kötet tartalma négy csoportra van osztva. I. *Buzgóság*. Vallásos költemények, az együgyű, gyermeteg lélek Isten-hitének kedves közvetlenségű megnyilatkozásai, de már itt is előreveti árnyékát egyfajta veszedelem: a költői ihletnek az egyházi ünnepek időpontjához való alkalmazkodása: *Adventi estéék, Karácsonkor, Év utolján, Virágvasárnap, Nagy hét, Nagyszombat éjszakáján, Feltámadott, Fölszállt a mennybe, Pünkösdkor*, — önkéntelenül felmerül bennünk a gyanú, hogy némelyik alkalomra a költői ihlet nem jószántából, hanem kényszerből dolgozott; későbbről pedig tudjuk, hogy minden év vége felé miként rohanták meg szegény Szabolcskát a különféle folyóiratok szerkesztői, „karácsonyi ének”-et kérve-sürgetve tőle. II. *Remény-kétség*. Szerelmes versek, melyeknek epedő-reménykedő-kételkedő sorait igazi élmény diktálja, egy csalódással végződő ifjúi szenvedély vált itt költészetté. III. *Szeretet*. Nehány cím eléggé tájékoztat bennünket e vers-csoport tárgyköréről: *Édes jó anyámnak, A mi házunk, Az én karácsony estéim, Édes anyámnak, Amerre a Tisza folyik*. Szabolcska egyéniségének egyik legjellemzőbb és legrokonszenvesebb vonása a gyermeki hűség a szülőkhöz, különösen az édesanyához, és a szülőföldhöz, a Tisza menti alföldhöz. Idegen országokból is mindig hazavágyik, Genfben még a karácsonyt sem tudja örvendő szívvel ünnepelni. IV. *Képek*. Nehány életkép-féle, a Szabolcska-genre egyik leghatásosabb oldala: *Balla Maris*, és a legszebb köztük, a *Föllebbezés*.

Az 50-es, 60-as években a kistehetségű és egészen tehetségtelen költők seregestől utánozták Petőfi emberi és költői egyéniségének legszélcségesebb tulajdonságait; lármás, nyegle viselkedésüktől csömört kapott a magyar olvasóközönség jobbízlésű, műveltebb, komolyabb rétege csaknem egy emberöltőnyi időre, s ez a körülmény is segít megértenünk, hogy az irodalmi élet hivatalos tényezői csakugyan szinte az egyoldalúságig fokozták az Arany-kultuszt. A század utolsó évtizedének kezdetén Szabolcska verseiben mintha egy szelíddé és szoliddá vált Petőfi jelent volna meg, aki egykori világcsoda-lantjának csak két kellemes húrját pengeti: a könnyű dalét és a szintén dalszerűen könnyed, rövid, lírai zsánerkép- vagy románc-féléét, a ritmus csilingelő muzsikájával, csattanós befejezéssel, a refrén hatásos játékával. Egy életen át sok-sok kötetkében mindig ezt csinálni: kikerülhetetlenül egyhangúságra, ismétlésre, unalomra vezet, de az első kötetek nagyon megkapók, bájosak, édesek voltak. Mikor Beöthy Zsolt a Kisfaludy-Társaság nyilvános felolvasó ülésén 1892 febr. 25-én bemutatta Szabolcska Mihály vendég *Föllebbezés*, 1892 dec. 14-én *A Grand Caféban* c. költeményét, rendkívüli hatást ért el velük; az utóbbi esetben a közönség az ülés berekesztése után sem távozott el, míg Beöthy másodszor is fel nem olvasta Szabolcska kis remekét.¹

Szabolcskának a debreceni Kollégiumhoz való viszonya voltaképpen ellentétes párja a Csokonaiénak. Egyforma szegény családból származtak, ugyanabban az épületben laktak, ugyanazokból a mozzanatokból állott mindegyikük kollégiumi élete. De két sorsszerű fontos különbség választja el őket egymástól; az egyik az, hogy Csokonai beteg testi szervezetű ember volt, Szabolcska pedig egészséges; a másik meg az, hogy Szabolcska egy évszázaddal későbbben élt, s ennyi idő alatt még a debreceni Kollégium szellemi légköre is megváltozott. Hogy megváltozott, annak nem utolsó rangú tényezője volt a nemzedékről-nemzedékre öröklődő Csokonai-kultusz. Szabolcska tisztaban volt ezzel, szép költeményben mutat is be engesztelő áldozatot a nagy költő-előd szellemének *Hangulatok* című második, már Budapesten, 1894-ben megjelent költeményes kötetében (*Ének Csokonai Vitéz Mihályhoz*). A debreceni Kollégiummal, különösen a kollégiumi ifjúsággal sokáig fenntartotta Szabolcska a szíves érintkezést, sűrűn küldözte az ifjúsági folyóiratokba vagy ünnepélyekre verseit, időnként pedig személyesen is meg-meglátogatta fiatakorának kedves otthonát.

85. Jókai, Baksay a debreceni Kollégiumról

De nemcsak a kivételes tehetségű diákok terjesztették szerte az országban az ekkor már negyedfélszázéves debreceni Kollégium hírnevét, hanem általában a beléje sereglő és belőle kirajzó növendékek százai és ezrei,

¹ Kéky Lajos: A Kisfaludy-Társaság története. 1936. 187. l.

úgyhogy a debreceni Alma Máter lassanként fogalommá vált, s legsikere-
sebben olyan írók vitték bele a köztudatba, akik nem is voltak az ő neveltjei.
Épen a Géresi tanársága idejére, az 1870-es és 80-as évekre esik a debreceni
Kollégiumot mint szépirodalmi tárgyat legkedvesebb, legmegtisztelőbb,
leggyönyörködtetőbb módon szerepeltető művek megjelenése: Jókai egy-
két regénye (*És mégis mozog a föld* 1872, *A debreceni lúnátikus* 1876, *Kis
királyok* 1886) és Baksay Sándor elbeszélése (*A csodálatos történet a Gyalog-
ösvény* c. gyűjteményben 1887). A két író képzeletének ereje és merészsége
nagyon is nem egyenlő, de mindketten az eszményítő szeretet szemüvegén
át nézik tárgyukat, a debreceni Kollégiumról rajzolt képeiket az optimista
humor szivárványos ragyogása sugározza be.

1891-ben iratkozott be a debreceni Kollégium gimnáziumának I. osz-
tályába egy Móricz Zsigmond nevű kis fiú, s mialatt 1894-ig elvégzi a
három alsó osztályt, lelke a benyomások özönét raktározza el, — bezzeg
másféle hangulatú alkotórészei lesznek ezek majd a debreceni Kollégiumról
egy jó negyedszázad múlva megírandó regénynek!

86. Géresi távozása — Kulcsár Endre

1896-ban a tankerületi főigazgatóvá lett Géresi Kálmán megvált a
Kollégiumtól, s a magyar irodalomtörténet, mint tantárgy, most már azt
a kis tekintély-többletet is elvesztette, hogy bár a gimnázium keretébe van
beosztva, mindig „akadémiai tanár” tanította. Az 1896—97-i tanévtől
kezdve a gimnázium VII. és VIII. osztályában a magyar irodalom törté-
netét két tanár tanítja felváltva: Kulcsár Endre, aki 1891 óta, és Gulyás
István, aki 1893 óta működött a gimnáziumban; az 1902—03-i tanévtől
kezdve az egy évvel azelőtt megválasztott Csűrös Ferenc lépett harmadik-
nak a magyar irodalomtörténet addigi két tanára mellé. Minthogy 1907-től
kezdve igazi főiskolai külön tanszéket kapott a debreceni Kollégiumban a
magyar irodalomtörténet (a magyar nyelvészettől is függetlenül), ettől
az időtől fogva a gimnáziumi magyar irodalmi oktatás jelentősége a mi
mostani szempontunkból megcsökken; a református egyháztól is elfogadott
állami tanterv különben is annyira megszabja a tanítás anyagát és mód-
szerét, hogy az egyik tanár legfeljebb köteleességtudóbb vagy hanyagabb,
mint a másik, de külön mondanivalónk nem igen lehet egyikről sem.
Az 1907 előtti, imént említett három tanár mindegyike kiemelést
érdemelve tudományos munkásságáért; de Gulyás írói működése a
nyelvészet területére tartozik, aztán meg ő is, Csűrös is életben van,
tehát a szerkesztői utasítás szerint kívül esnek bírálatunk körén. Ugyanígy
vagyunk S. Szabó Józseffel, aki, noha nem magyar szakos tanár volt, a
szépirodalom és az irodalomtörténet terén is termékeny munkásságot
fejtett ki, sőt fejt ki nyugalombavonulása óta is. Ezért csak Kulcsárról
adunk rövid jellemzést.

Kulcsár Endre dunántúli, somogy megyei származású; tanári működését is Csurgón kezdte. Fiatal korában szépirodalmi téren is dolgozott; apróbb elbeszéléseken, humoros cikkeken kívül verses tragédiát írt Attiláról, huszonhárom éves korában költeményes kötettel is jelentkezett; ez utóbbinak címéül furcsa módon latin szót választott: *Disszonancia*. Tudományos munkássága nem az irodalomtörténet körébe tartozik, hanem a stilisztikáéba. Középiskolai használatra is írt stilisztikai tankönyvet, kétkötetes tudományos munkája is van e nemben: *A magyar stílus* (1896—97).

A szakirodalomban ez a munka nem sok vizet zavart megjelenésekor sem, azóta meg épen nem. Az irodalomtörténész-olvasóra fárasztó hatást tesz, mert nem egykönnyen lehetne szárazabb, ékesség- és lendületnélkülibb, nehezkesebb nyelven írni össze két kötetet a *magyar stílusról*, mint ahogy Kulcsár teszi e munkájában. De ha nem riadunk vissza az elolvasásától, többhelyt meglepő, sőt ámulatot keltő hatással van ránk az a merész nyelvfilozófiai álláspont, amelyről a szerző az emberi nyelv különféle fajtáit, csoportjait szemléli és értékeli, az a száraz fejtegetések mögé rejtett büszke meggyőződés, mely a magyar nyelvet lélektani és világ-szemléleti okokra alapozott érveléssel hirdeti a német nyelv felett elérhetetlen magasságban állónak. Kulcsár szerint a nyelvteremtő emberi észjárásnak két főfajtája van.

Az egyik a tárgyi világot az embertől különálló valóságnak fogja fel, tehát egy második, de rajtunk kívül álló „én”-nek; az ilyen szemléletmód hozta létre a mellérendelő nyelveket. A másik a külső világot csak hatalmunkba került eszköznek tekinti; így keletkeztek az alárendelő nyelvek. Az indogermán nyelvek már nem mereven, hanem csak mérsékeltlen mellérendelő nyelvek, a magyar nyelv még nem tökéletesen, csak mérsékeltlen alárendelő nyelv, de ez az utóbbi így is összehasonlíthatatlanul és utólérhetetlenül magasabbrendű amazoknál.

Az alárendelő nyelvekben, tehát a magyarban is, a kifejezés középpontja mindig az intéző személy, azaz a mondat alanyául lehetőleg személynek kell szerepelnie, vele szemben minden csak eszköz és mód, mely az ő állapotának meghatározására irányul; alig véthetünk nagyobb nyelvünk ellen, mint ha a személy helyett eszközt vagy állapotot teszünk alannya; íróink mérhetetlen gondatlanságát és veszedelmes tévedését mi sem bélyegzi jobban, mint az indulatnak s általában az állapotnak minden ok nélkül való alannya tétele, pl. Kisfaludy Sándor e mondatában: „Csapjon bár rá tíz tigris, d ü h e m e g k ü z d tízzel is”... (1)

Az ellentétes mondat szerkezet a mellérendelés nyelvi szemléletmódjához illik, az alárendelő természetű magyar beszédbe tehát nem való, megfertőzi azt; mellékes gondolatot ne állítsunk szembe egyenlő rangú társként a főgondolattal, különösen pedig ne a mellékes

tartalmú mondat álljon elől, hanem a főgondolatot tartalmazó. Kulcsár szerint Gyulai Pál sokat vét ez ellen a fontos szabály ellen. Pl. Eötvös Józsefről ezt mondja emlékbeszédében: „Átalakulásunk legnagyobb tényeit nem ő hajtotta végre, de eszméjüknek ő volt főkezdeményezője, philosophja és költője”; a henye első mondatra semmi szükség, az ellentétes összetett mondat helyett egyszerű mondat kellett volna, így: „Átalakulásunk eszméinek ő volt főkezdeményezője, filozófja és költője”. Ebből az emlékbeszédből másik példa: „Bármily nagy a veszteség egyesre vagy nemzetre nézve, bár gyakran megsajduljon a hegedni kezdő seb, az emlékezet nemcsak a bánat forrása, hanem a lelkesedésé is”; itt meg — a nemcsak-hanem ellentétén kívül — az a hiba, hogy nem a főgondolat van elől; az összetett mondat így volna helyes elrendezését: „Az emlékezet bánatunknak is, lelkesedésünknek is forrása, bármily nagy a lelkesedésünk s bár hegedni kezdő sebünk gyakran megsajdul is”...

Láthatjuk, hogy Kulcsár félelmetes szigorúsággal ügyel a stílus magyarosságának szempontjára; hogy azonban a stílus művészi szépsége iránt mennyire nincs érzéke, azt írásai bizonyítják. Ha az ő stílusa magyaros, a Gyulaié meg magyartalan, akkor igazán kételkedni kezdünk a Kulcsár elméletének igazságában, hogy t. i. a magyar nyelv utólérhetetlen magasságban van az összes indogermán nyelvek felett... Igen, Kulcsárt egyoldalú, száraz, de megvesztegethetetlen elemző hajlama a magyarosság szempontjának szorgalmas rendőrévé tette; buzgó munkatársa volt Szarvas Gábor folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek; a tanári szobában is rögtön beleszólt figyelmeztetőleg kartársai beszédébe, ha ezek szükségtelenül idegen szót használtak vagy mondatfűzésük nem volt magyaros; még tanárkari gyűlések alkalmával is javítgatta dűnnyögő, félhangos, zsémbelődő modorában a felszólalók esetleges magyartalan kifejezéseit.¹ A magyar irodalom tanítása közben is bizonyára a stílus kérdése érdekelte, s pl. dolgozatjavítás alkalmával a magyartalanság kerülésére sok érdekes és hasznos tanácsot adhatott tanítványainak.

87. Önálló bölcsészeti fakultás létesül — Pap Károly

1907-ben az önálló főiskolai fakultássá szervezkedő bölcsészeti karon külön magyar irodalomtörténeti tanszék létesült, s erre Pap Károly választott meg. Székfoglaló értekezésének címe: „Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című dolgozatáról”. Tanszékébe való beiktatásának ünnepélyes

¹ S. Szabó Józsefnek, a debreceni Kollégium nyug. gimnáziumi igazgatójának szíves közlése, aki több mint két évtizeden át együtt tanárkodott Kulcsárral.

alkalmát (1908 márc. 12.) még ünnepélyesebbé tette Beöthy Zsolt megjelenése, aki ezzel a figyelmességgel részint az új tanár, részint az ősi Kollégium iránti rokonszenvét mutatta meg. Pap Károly az első tanévben még nyelvtudományi előadásokat is tartott, de 1908-ban a magyar és a finn-ugor összehasonlító nyelvészet tárgyköre külön tanszéket és tanárt (Pápay József) kapott. Magyar irodalomtörténeti előadásait Pap Károly a Protestáns kor költészetének fejtegetésével kezdte meg. E főtárgyon és nyelvtudományi előadásain kívül az első tanév II. felében még „Fejezetek a képzőművészetek történetéből” címen is tartott előadásokat; ez utóbbi tárgy szerepéhez juttatása is rávall arra a hatásra, melyet Pap Károlyra egyetemi tanulmányai végén Beöthy Zsolt sokoldalú egyénisége és irodalomszemlélete tett.

A bölcsészeti kar virágzásának elengedhetetlen feltétele, hogy — mint a teológiai és a jogi kar — ő is képesítést adhasson valamilyen gyakorlati életpályára. A debreceni Kollégium újszervezésű bölcsészeti kara csak félig-meddig kapta meg ezt a jogot a középiskolai tanári pályára vonatkozólag, t. i. e kar hallgatói két szakcsoport keretén belül négy félév szabályszerű elvégzése után tanári alapvizsgára, nyolc félév után tanári szakvizsgára jelentkezhettek a budapesti állami tudományegyetem bölcsészeti karával kapcsolatosan működő középiskolai tanárvizsgáló bizottságnál. Nem csoda, hogy ebben a kockázatos és kissé bizony megalázó helyzetben a professzorok is, a hallgatók is vágyva-vágytak az egyetem szabad és önálló jogkörére és színvonalára. Ez a változás 1914-ben be is következett. A kollégiumi bölcsészeti karnak ez az 1907 és 1914 közé eső rövid élete a mi szempontunkból nem tudott jelentőssé válni, hiszen a hallgatók száma a négyévfolyamúvá fejlődéskor (1911—12) is mindössze 27 volt. A debreceni Kollégium ifjúságának a magyar irodalomhoz való viszonya tehát nem a parányi létszámú bölcsészeti kar életének, hanem az ekkortájt is egyetemes összetételű ifjúsági szervezetek, elsősorban az Irodalmi Önképző Társulat működésének tükrében vehető szemügyre legtanulságosabban.

88. A Debreceni Főiskolai Lapok megjelenése — az ifjúság és a hazafiúi eszme viszonya

Az 1896-i esztendő nemcsak Géresi Kálmán kollégiumi tanári működésének a határidejét jelenti, hanem a *Heti Közlöny* című ifjúsági lap kéziratok korszakáét is. 1897-ben átalakult nyomtatott folyóirattá, büszkén hirdetve homlokán, hogy ez a nyomtatásban való első jelentkezés a történelmi jogfolytonosság szempontjából: *XL. évfolyam*. Csak a címe lett új: *Debreceni Főiskolai Lapok*. Élete addig tartott, míg a Kollégium főiskolai tagozatai be nem olvadtak az állami új egyetembe. Tehát a XIX. század utolsó négy és a XX. század első tizenhárom esztendeje, ez az irodalmi tekintetben országos szempontból is igen jellegzetes korszak tükröződik a *Debreceni*

*Főiskolai Lapok*ban olyan tanulságosan, hogy kiváló jelentőségű szellem-történeti forrásnak kell minősítenünk. Kortörténeti értéke még a Péczely szerkesztette *Lant* című (1832—35) kiadványokénál is nagyobb, mert ez utóbbi kötetcskéek anyagát egy professzor válogatta össze a maga ízlésének szűrőjén át, ellenben a *Debreceni Főiskolai Lapok* néha túlságosan is szűrő nélkül a maguk igazi mivoltában tárja elénk a kollégiumi ifjúság szellemének irodalmi síkban való megnyilatkozásait. Hangos bizonyítéka ez — egyebek közt — a tanári kar szabadelvű, sőt engedékeny viselkedésének.

Ahogy a vízcseppben bennetükröződik a nap, úgy tűnik elénk a *D. Főisk. Lapok*nak legelső számából (1897 okt. 10.) az egész magyar nemzet hazafias világnézetének az a furcsa érzelmi összetételű, alkalmi álláspontja, amely a kevéssel előbb lezajlott millenniumi ünnepségek utóhatásaként még ott rezgett a lelkekben, mint két egymással ellentétes hangulati elemnek nem szerves vegyülete, csak összepréselődő szomszédsága. Ez az I. szám a debreceni Kollégium két iskolai ünnepélyéről közöl tudósítást. Az egyiket október 3-án, a másikat október 6-án ülték meg. Amaz hódoló hála-ünnep volt a tíz szobrot ajándékozó Ferenc József király tiszteletére, emez gyászünnep a Ferenc József császár nevében halálra ítélt és kivégzett tizenhárom aradi vértanú emlékére. A két ünnepet három nap választotta el egymástól; az előbbin a *D. Főisk. Lapok* felelős szerkesztőjének alkalmi ódáját szavalták, a másikon ugyanő mondta az ünnepi beszédet!

Az új század elején kurucos hangulatban tetszeleg magának a magyar hazafiság, amely hol könnyeit hullatja, hol öklét rázza, de egyebet aztán nem is csinál. A kuruc-kultusz fuvallatát Herczeg Ferenc *Ocskay brigadéros* c. tragédiája (1901) indítja el, s néhány év múlva (1906), főként épen Debrecen város egyik országgyűlési képviselőjének, Thaly Kálmánnak lelkes tevékenységétől buzdítva, vagy inkább kényszerítve, a hivatalos állami törvényhozás is elismeri becsületes hazafinak II. Rákóczi Ferencet, hazahozatja az ő és néhány kuruc-társa hamvait. — A *D. Főisk. Lapok* tárogatószava végigkíséri ezeknek az éveknek a közhangulatát. A századforduló kuruc-hangulatának főtölmácsolója a debreceni Kollégium diáksága körében Milotay István. 1901 január 1-én jelenik meg *A majthényi síkon* című költeménye; Milotay ekkor I. éves jogász. 1901 március 15-én cikksorozatot kezd *A kuruc költészet*ről. 1901 őszén mint II. éves joghallgatót már egyhangúlag elnökévé választja a Magyar Irodalmi Önképző Társulat, s ő négy ülésen át folytatólagosan olvassa fel Herczeg *Ocskay brigadéros*áról szóló ismertetését. 1902 januárjában vers jelenik meg tőle e címmel: *Rákóczi Ferenc a feleségéhez*. A *D. Főisk. Lapok* következő számában, febr. 15-én *Mikes Kelemen törökországi leveleiről* címen kezd cikket, s a márc. 17-i számban fejezi be. Ezen a napon a Kollégium főiskolai ifjúsága nagy-sikerű „kuruc-estélyt” rendezett;¹ megnyitó beszédet mondott Milotay István, kuruc nótákat hegedült Szilágyi Imre, két történetet olvasott fel

¹ D. Főisk. Lapok, 1902. 10. sz.

Rákosi Viktor, költeményeket küldött Szabolcska Mihály; az estély tiszta jövedelme 528 korona volt, ebből az Önképző Társulat 100 koronát a zágoni Mikes-szoboralapra küldött, és egy 300 koronás Rákóczi-alapítványt létesített, később meghatározandó célra. A *D. Főisk. Lapok* 1903 jan. 31-i számában Nagy Zoltántól ily című költemény jelenik meg: *Őszi harmat után*. Az április 7-i szám elejétől végig Rákóczival és a kuruc-korral foglalkozik, egyúttal beszámol az április 3-i Rákóczi-ünnepélyről, melyet az Arany Bika-szálló dísztermében szintén a Kollégium akadémiai ifjúságarendezett; az estély műsorának főpontja a debreceni születésű Pekár Gyula szereplése volt, aki egy történeti tárgyú elbeszélését olvasta fel. Az 1904 márc. 20-i szám Nagy Zoltán *Kuruc-nótáit* közli, melyek a kollégiumi Bulyovszky-pályázaton díjnyertesek lettek, a márc. 15-i szám hirdeti ki a debreceni Casino Kazinczy-pályázatának költői feladatát, mely kuruc-tárgyú, balladaszerű verses munkát kíván. 1906 őszén pedig ötven tagú diákcsoport zárandokolt el gyalog Kassára, Rákóczi hamvainak temetési ünnepélyére; a *D. Főisk. Lapok* nov. 1-i száma alig győzi elsorolni a lelkes ünneplést, mellyel az útbaeső községek lakossága fogadta a zárandokdiákokat... Hogy azonban e hatástendei kuruc-kultusz ismertetése se végződjék kiábrándulás nélkül, idézzük a *D. Főisk. Lapok* 1907 január 20-i számából a felelős szerkesztő vezércikkének néhány sorát:

Az elmúlt öt hónap „nyomtalanul suhant el felettünk. Nem tettünk semmit, ami csak egy lépéssel is közelebb vitt volna bennünket azokhoz a célokhoz, amelyeket fél évvel ezelőtt vérünk árán is meg akartunk valósítani... Nem érdeklődtünk egymás iránt... Nagy fejedelmünk, Rákóczi emléke hozott össze újra bennünket. De nem tudtunk együtt ünnepelni — és Rákóczi hamvainak temetésén két küldöttség képviselte Debrecen ifjúságát...”

89. Az ifjúság és a tanári kar közötti viszony

Az ifjúság élete nemcsak a saját körén belül mutat ilyen egyenetlenkedést, áttekintve ez a hajlam a tanári karhoz való viszonyára is. A *D. Főisk. Lapok* 1897 nov. 20-i számának *Egyről-másról* című rovata még csak tréfás hangon s épen nem a lázongó diákoknak fogva pártját, számol be az egyesületi élet viharos kilengéseiről:

„Obstrukció, ostromállapot van a M. Irod. Önképző Társulatban! Nincs tekintély, nincs rend, hanem kabinet-buktatás. Le a tisztviselőkkel! Le a felügyelő tanárral!... Eszünkbe jut az az idő, mikor az ifjúság közönyéről panaszkodtunk, bezzeg most lehet fohászzkodni: hallgass meg uram Isten, de ne olyan nagyon.”

De néhány hét múlva, 1898 január 6-án már komoly cikk elvi alapon tárgyalja a tanári kar és az ifjúság jogi viszonyának kérdését. Konrád Ernő *A tanárkar s az ifjúság joga* címen egyebek közt így ír:

„A mikor ugyanis az iskola két tényezőjének, a tanárságnak és ifjúságnak akarata összeütközik: előbbi felügyeleti és ellenőrzési jogára hivatkozva feltétlen engedelmisséget kíván, utóbbi pedig határozati jogánál fogva saját akarátát törekszik érvényre juttatni. A végeredmény aztán leginkább az, hogy az ifjúság egyleti munkássága lehetetlenné tétetik.“ E helyzet megjavulására „nem is alkalmas talaj a mai korszellem sem. „Ki-ki magának”: ez a jelszó. Tanáraink nem érdeklődnek az ifjúság mozgalmai iránt... A tanárkarnak törvényileg kimondott joga legyen felügyelni az egyesületekre, vajjon az a saját érdekében helyesen s alapszabály szerint működik-e, továbbmennie nem lehet, legkevésbé sem szólhat bele az egyesület ügyeibe, legkevésbé sem rendelkezhetik azokkal. Ekkép magyarázza a felügyeleti és ellenőrzési jogot az ősi szokás joga is, melyen ha rést ütnek, az ifjúság oda fogja hagyni látszólagossá vált jogait az életre való előkészületében...”

A következő évfolyam I. számában (1898 okt. 31.) már a szerkesztői be-
köszöntő el akarja sítítani az ellentéteket:

„Ha valaki még egyszer bűnös kezekkel meg akarja bolygatni azt a jó viszonyt, mely a mi főiskolánk tanárkarát az ifjúsággal egybefűzi, legyen elkészülve, hogy legelőször mi fogjuk tiltakozó szavunkat felemelni s kérlelhetetlenül elítélni...”

De 1899-ben megint feszültté vált a helyzet. Az ifjúság körében mozgalom indult meg a végett, hogy a Kollégium imatermét (oratorium) emléktáblával díszítsék fel, annak emlékeztére, hogy 1849-ben a nemzet szabadságharca idején a magyar országgyűlés képviselőháza itt ülésezett. A tanári kart politikai megfontolások arra készítették, hogy egyrészt az ügy hivatalos elintézésével ne siessen, másrészt pedig hogy az emléktábla felavató ünnepségének ne legyen olyan tüntetésszerű politikai jellege, amilyennek a gyűlékony lelkű ifjúság tervezte. A *D. Főisk. Lapok* 1899 nov. 20-i számának vezércikke kifakad a tanári kar „hyperlojalitása” ellen. De egyelőre nagy kibékülési jelenetben símult el a kölcsönös bizalmatlanság tanári kar és ifjúság között.¹

Aránylagos csendben telt el néhány év.² 1907-tel elkövetkezett az

¹ Lásd a Kollégium akadémiai tanszakainak 1900—01-i évkönyvét.

² Az oratóriumi emléktábla leleplezése csak 1907 ápr. 28-án történt meg, házi jellegűnek mondható ünnepség keretében.

1857-ben megindult *Heti Közlöny* utódának, a *Debreceni Főiskolai Lapok*-nak félszázados évfordulója. E lap 1907—08. tanévi utolsó száma e mélabús sorokkal emlékezik meg róla:

„Ezt az évet jubileummal akartuk megszentelni... Sokat agitáltunk, sokat futottunk, sokat gyűléseztünk és sokat dolgoztunk érte, de a részvétlenség, a kedvezőtlen körülmények, az ifjúság munkabíró, odavaló tagjainak fásult lustasága kiszedte a vitorlatollat szárnyainkból. A másort teljesen összehoztuk már, de az anyagiak kérdése miatt késett a hely megválasztása. Azután kialudt a lelkesedés...”

Ez a cikk tehát még a pénzhiányt, főként pedig magának az ifjúságnak közömbösségét jelöli meg a kudarc okául. Másfél év múlva (1909 dec. 1.) már a tanári kart teszi meg bűnbaknak.

„A Debreceni Főiskolai Lapok elmaradt és idejében elhanyagolt 50 éves jubileumi ünnepélyét az előkészítő bizottság óriási fáradozások, utánajárás és tetemes pénzkiadás árán az iskolai év elejétől kezdve szorgalmasan készítette elő, hogy az őszi egyházkerületi közgyűlés alkalmával, november 23-án a városi színházban a lap fényes multjához és az igényekhez megfelelő és méltó keretek között megtarthassa... Azonban a végleges előkészítés stádiumában az akadémiai tanács látszólag formai, de valóságában ismeretlen és rejtett okok miatt az ünnepély tartását betiltotta. Nagy elkeseredettséget szült ez a sedes-határozat az ifjúság körében...”

Tavasza akarták halasztani, de már az 1909 december 20-i számból megtudjuk, hogy az akadémiai tanács az „erkölcsi és anyagi sikertelenség előreláthatósága és a körülmények mérlegelése” folytán a tavaszi ünnepély tervét is elutasította. Az Önképző Társulat egész tisztkara lemondott. Az ünnepély azonban csakugyan elmaradt; az ifjúságnak meg kellett elégednie azzal, hogy a *Főiskolai Lapok* vaskos, díszes jubileumi számot adott ki.

Volt még egy évről-évre megújuló alkalom az ifjúság és a tanári kar közötti ellentét kiéleződésére: a Csokonai-emlékünnap, melyet szintén a Magyar Irodalmi Önképző Társulat szokott rendezni. Csokonai diák-sorsa: az örök vád a Kollégium tanárai ellen. 1903 nov. 15-én a *D. Főisk. Lapok* felelős szerkesztője mondott beszédet Csokonai-szobránál:

„...Az a kollégium, melyet te dicsőséggel úgy megékesítettél, téged egy babérrel sem ékesít meg, azok a te világi nexus szerinti igazgatóid, akiket te kérlelő szíveddel úgy megkövettél, csak nem hozzák el hozzád a kiengesztelődés koszorúját...”

Ennek a lelki talajnak és szellemi környezetnek az ismerete segít megértetni velünk a világháború előtti másfél évtized debreceni kollégiumi diák-életének irodalmi oldalát is. A *D. Főisk. Lapok* elsősorban ezt az oldalt mutatja. Ez ifjúsági folyóirat lapjain — kicsinyben és kezdetleges módon — ott hullámszik, ott forrong az egykorú magyar irodalom egész élete.

A nyomtatásban megjelenő *D. Főisk. Lapok* XL-ik, voltaképpen pedig I. évfolyamának 4. száma (1897 nov. 20.) közli a Tárca-rovatban Farkas Imre költeményét (*Ella*). Ettől kezdve Farkas Imre sűrűn szerepel verseivel ebben az ifjúsági folyóiratban. Debrecenben született, s ott jogászskodott a Kollégiumban. Talán senki sincs irodalmunkban, aki elvitathatatlan költői tehetségével annyira megmaradt volna egész életre szólóan „ifjúsági költő”-nek, mint ő. Diákok és bakfisok szerelmi ábrándozásának dallamos-édeskés megéneklésére határozott rátermettséget mutatott kezdettől fogva. Mennyire nekivaló téma pl. az, melyet a *D. Főisk. Lapok* 1899 január 25-i számában „dolgozott fel”: a közeledő farsang jogász-bájlára verses *Meghívó!* A Farkas Imre olvasói nem fogynak, csak kicserélődnek; a naív ifjúkor elmúltával úgyszólván menthetetlenül kiábrándul belőle mindenki, de mindig új meg új fiatal évjáratok rekrutálódnak a kiábrándultak helyébe. — Vele egyidőtájt lép fel érzelmes verseivel Zivuska Andor is.

Akkor még jól megfért mellettük, de a mai olvasó szemében már megdöbbenő körvonalakkal magasodik fel mellőlük a *D. Főisk. Lapok* XLI. (azaz II.) évfolyamában az Ady Endre alakja; neve főmunkatársként szerepel az említett évfolyam számainak címlapján. Ady ekkor már másodízben volt debreceni jogász; 1896—97-ben végezte az I. évet, egyévi megszakítás után 1898 őszén iratkozott be ismét, s noha a helybeli politikai napilapoknak is munkatársa volt, a főiskolai diákság folyóiratánál is előkelő szerepet vállalt. Mi most csak ehhez a folyóirathoz, illetőleg az Önképző Társulathoz való viszonyának keretében vesszük szemügyre Adyt; egyéb köze alig is volt a debreceni Kollégiumhoz.¹

Ekkor még senki sem sejtette, hogy néhány év múlva egy egész korszak irodalmi harcainak középpontjában fog állani Ady, de már a *D. Főisk. Lapok*ban megjelent írásai is a vérmérsékletnek és kedélyállapotnak olyan szélsőségeiről tanuskodnak, hogy a folyóirat egyéb közleményei elszűrőkülnek mellettük. Az 1. szám (1898 okt. 31.) Tárca-rovatából ideírjuk *Elmult...* című kétversszakos költeményét,² mert ez nincs felvéve „Összes versei” közé.

¹ Ady második debreceni jogász-évére s további félévi debreceni ujságíróskodására vonatkozólag lásd Kardos László disszertációját: A huszonegyéves Ady Endre. Gyoma, 1922.

² Az *Ady Endre* aláírás bizonyára sajtóhiba.

„Elmult a régi, tiszta vágy,
A melylyel egykor környezélek,
Epesztő, forró, balga láz
Égető lángja sorvaszt érted,
Egy csókodért mindent eldobnék,
Egy csókodért nem kell az élet.

Egy forró csók, egy ölelés,
Lázas szívünk összedobogna,
Aztán... jöhet — mit bánom én? —
A kárhozatnak égő pokla.
Nincs kárhozat, mely ily gyönyörre
Eléggé méltó kínos volna!”

Ez a húr, zengőbbre hangolva, később is nagy szerepet játszik Ady lantján. Jogász-ifjútól eléggé merész és kesernyés már ennek a kis versnek is a mondanivalója, de ez még diákos ártatlanságú az ugyane számban levő, másfélhasáb terjedelmű, prózában írt, *Betegen* című fantazmagóriához képest.

„Szeretném valakinek elmondani, szeretném sirva bevallani,
hogy én nyomorult, beteg ember vagyok.

Az ajkamon a mosoly, az arcomon a derű, a szememben a
büszkeség sugara nem más, mint hitvány tettetés, világbolondító
álarcoskodás.

— — —
Ha beszélek ideálról, dicsőségről, ihletett percekről, költői
ábrándokról, — nem érzem, a mit mondok. Nem lelkesít semmi,
semmi a világon.

— — —
Beteg vagyok, víziókat látok.

— — —
Madonna arcu asszonyok buja, aljas, hivogató arccal...

Pártás leányok mocsokkal a tiszta homlokon, kísértő árnnyal
hátaik mögött...

— — —
Beteg vagyok, nagyon beteg, talán a szívem fáj, talán a szívem
halt meg...

Íme Ady már Debrecenben is szívesen megjátssza a túlcsigázott idegzetű, nyárspölgár-ellenes gondolkozású ember szerepét. Ezzel az ízlésével és kedvtelésével nem is állt egyedül már Debrecenben sem. Jellemző adat idevonatkozólag a *D. Főisk. Lapok* 2. (XLI.) évfolyamának 4. számában (1898 dec. 20.) az „Egyleti élet” című rovat beszámolója a Magyar Irodalmi Önképző Társulat dec. 11-i üléséről. Az ülés egész ideje a műsor egy

pontjának tárgyalásával telt el: Takács Endre I. éves joghallgató *Mici*hez című, elszavalt költeményének hozzászólásszerű bírálataival. A költemény egy fiatal leányról szólt, aki mostohájának kegyetlensége miatt elbujdosik, s aztán elbukik az élet megpróbáltatásai közt; de csak a teste bukik el, lelke tiszta marad; Alfréd nőül akarja venni az elbukott leányt, de Istennek más az akarata: a leány meghal; Alfréd Isten elleni kifakadása, sőt Istenben való hitének megtagadása fejezte be a költeményt...

Az első felszólaló Ady Endre II. éves joghallgató volt; bírálatainak lényege az, hogy Ady maga is megsokallta a költemény különösségeit. A *D. Főisk. Lapok* cikkéből szószerint közöljük az Ady felszólalását, nem változtatva a cikkíró fogalmazásának (vagy a nyomdai szedésnek) értelmetlenségén:

Ady „rámutat az újabb francia irodalom íróira, a kik bármily realismussal is munkálkodnak, oly tulságba nem esnek, mint az elszavalt költemény írója. Látszik a darabon, hogy nem rendes idegzetű ember gondolat és érzelm világának megnyilatkozása, sőt oly túlzott erőltetés, nem is oly tiszta, ideális eszményért az érzelmeknek, melyek tulhevülésében még az Istent is megtagadja, kizárják a költeményből a valószínűséget és nem is tartja elfogadhatónak.“

A bírálók egyike védelmezni próbálta a költeményt, „morális célzatot“ érezvén benne, hogy t. i. a költő a leány sorsában a bűnt meg akarja útáltatni velünk. De ekkor felállt a szerző, Takács Endre és kijelentette, hogy „az ő tudtával morális célzat nincs a költeményben“, Alfréd olyan jellemű ember, hogy istentagadóvá lesz a leány halála miatt; a költemény egy szereplőjének ateizmusáért nem lehet a szerzőt erkölcsileg felelősségre vonni, — bejelenti Takács, hogy kilép az Önképző Társulattól...

Figyelemreméltó itt a Takács Endre „modern“ álláspontja, mely szigorúan elválasztja egymástól az erkölcsi és a művészeti szempontot. És figyelemreméltó, hogy Ady már debreceni jogász korában is emlegeti az újabb francia költőket. A *D. Főisk. Lapok* szóban levő 1898—99-i évfolyamának 5. száma (1899 január 20.) felhívást intéz a Kollégium főiskolai hallgatóihoz, hogy jelentkezzenek azok, akik a francia nyelvtant már jól tudják s a francia társalgásban akarják gyakorolni magukat; a felhívás hét aláírójának egyike: Ady Endre. Tudjuk viszont, hogy Ady később sem tanult meg jól franciául, Párizsban sem.

Debrecenben még rugalmas volt az Ady kedélye. *Betegen* című, fentebb ismertetett cikkének megjelenése után nemsokára, a Kollégium 1898 dec. 14-i Csokonai-ünnepélyén már pályadíjnyertes *humoreszkjét* olvasta fel, „a mely époly hatásosan volt felolvasva, mint mily szellemesen megírva“.¹

¹ D. Főisk. Lapok, 1898. dec. 20.

A dúlt idegéletű költő és a humoreszk-író mellett még egy harmadik oldaláról is megmutatkozott Ady Endre a debreceni kollégiumi ifjúság folyóiratában: mint harcos kritikus. 1899 január 20-án volt a debreceni városi színházban a bemutató előadása Berczik Árpád *Himfy dalai* című, történelmi háttérű vígjátékának. Ady a *D. Főisk. Lapok* 1899 január 25-i számában közölte az említett színdarabról szóló, epés gúnyú, személyeskedő modorú bírálatát.

A miniszteri tanácsos ur nem csak tudomást vesz a magyar irodalomról, hanem lealacsonyodik azok közé a skriblerek közé, kik méltóságos urak sohasem lesznek; a kik irnak, mert szívük parancsolja s nem óhajtanak tanácsosi karriert csinálni.

*Berczik dilettáns, ki magas társadalmi állásának súlyával elnyomja a protekció nélküli, hivatásos írókat. Az ő írói kvalitását s darabjának értékét akkor ismerjük meg igazán, ha összehasonlítjuk egy más darabbal, melynek címe *Katonák*, szerzője pedig egy zseniális kezdő: Thury Zoltán.*

En a magam részéről ezt a címet adnám Berczik darabjának: „A méltóságos ur vígjátékot ír.”

A lapszám végén a felelős szerkesztő siet bejelenteni, hogy Berczik színdarabjáról a következő számban ő fog tanulmányt közölni; csakugyan meg is tette, s a *Himfy dalait* megdicsérte.

A *D. Főisk. Lapok* 1898—99-i évfolyama két ízben is (1. és 4. szám) jelenti, hogy Ady Endre kötetben adja ki költeményeit. 1899 nyarán meg is jelent a *Versek*. A következő év elején aztán végleg eltávozott Ady nemcsak a Kollégiumból, hanem Debrecenből is, és ezektől egyre messzebb sodorta a sors lelki értelemben is.

91. A „Bokréta” társszerzői — Oláh Gábor

Ady Endre debreceni tartózkodásának vége felé, 1899 nov. 1-i számában ad hírt a *D. Főisk. Lapok* a Kollégium gimnáziumi önképzőkörének — mely ebben az évben kért a tanári kartól engedélyt az „Arany János-önképzőkör” elnevezésre¹ — szeptember 16-i alakuló gyűléséről. Főjegyző lett Oláh Gábor VIII. o. t., alelnök Gulyás József VII. o. t. Egy év múlva, 1900 aug. 2-án, a szerencsétlen végű debreceni csata 51. évfordulóján Madai Gyula szavalta Oláh Gábor versét a honvéd-temetőben. Ugyanez év december 1-től kezdve a *D. Főisk. Lapok*nak egyik főmunkatársa:

¹ De csak sokkal később, Arany János születési centenáriuma (1917) alkalmával vette fel hivatalosan ezt a nevet. (Lásd a gimnázium 1916—17-i értesítőjét.)

Baja Mihály, az 1901—02. tanévben pedig felelős szerkesztője: Gyökössy Endre. Ez a gyors egymásutánban nyilvánosság elé lépő öt név: Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula, Oláh Gábor együtt szerepelt egy 1902 húsvétjakor megjelenő, *Bokréta* című verseskötet címlapján. Ugyanezzel a címmel még két ilyen közös kötetet adtak ki 1904-ben és 1906-ban. A debreceni Kollégiumban kötött barátságnak szép példája az ő társulásuk. Gulyás József korán meghalt, később Madai Gyula is elhunyt, ma már csak hárman vannak életben, a baráti viszonyt híven ápolják egymás közt. A *Bokréta*-köteteknek mind az öt szerzője más-más színárnyalatú költői egyéniség, de mindnyájuk szemében a Petőfi és Arany költészetének nagy hagyománykincse az eszmény, ha nem is a minta. Baja költészetének a dalszerűség a főjellemvonása; e téren, valamint a lelkipásztori életpálya és ennek költői ihletet adó alkalmai terén ő mintegy Szabolcskának is utóda; legigazibb hivatottságuk szerint mind az öten lírikusok. Madai a tanári pálya csendjéből átlépett a politikai közélet arénájába, s lantján is a hazafias óda húrja a legjellemzőbb. Gulyás és Gyökössy a magánélet gondját-baját, küzdelmes gyermekkoruk emlékeit, szüleik jóságát éneklik, Gulyás komorságra hajló felfogással, Gyökössy szilárd vallásos hittel; Gyökössyt a családi élet meleg otthona is gyakran meghileti, egyre inkább kialakult benne a református keresztyén világnézet, s ez szívesen szólal meg rövid, epigrammatikus versekben is.

A *Bokréta*-kötetek szerzői között legérdekesebb, legtöbb oldalú, legtermékenyebb, legkülönösebb egyéniség: Oláh Gábor. Érettségi vizsga után ő a budapesti egyetemre ment bölcsészettudományi hallgatónak, de onnan is állandó kapcsolatban maradt a *D. Főisk. Lapokkal*, amint ezt a Szerkesztői üzenetek című rovat bizonyítja, — Debrecennel pedig még inkább. Kissé túlságosan is hangosan kezdte költői pályáját, s hamarosan éreznie kellett, hogy az ellene indított támadásokban van valami igazság. Ekkor gyökereken és véglegesen megváltoztatta emberi magatartását. Nemcsak nyugat-európai utat nem tett többé, hanem Debrecenből sem mozdul ki; itt, szülővárosában vetette meg a lábát, mint valami fordított értelemben vett archimedesi ponton, amelyről az egész világ sem tudja őt kimozdítani. Fakír-érzéketlenségűvé tette lelkét — vagy legalább ilyennek tudja mutatni — a közvélemény tetszése és nem-tetszése iránt, a társadalmi elismerés vagy éppen rang és kitüntetések iránt. Középiskolai tanárként keresi kenyerét, s minden szabad percét korlátlan uralkodóként tölti képzeletének birodalmában, költői munkakedvének soha nem pihenő buzgalmával. Nem térünk rá egyenetlenségei mellett is kiváló jelentőségű költészetének esztétikai értékelésére. A debreceni Kollégiumhoz való viszonya érdekel bennünket; a fentebbi sorokban is voltaképpen erre gondoltunk. A debreceni Kollégium jeles költői tehetségű diákjai között a XX. század fordulójáig csak Csokonai és Oláh Gábor a debreceni születésű. Csokonai nem tudott egyhelyben maradni, Oláh Gábor nem tud egyhelyből kimozdulni; az egyiknek a bor, a szerelem, a társas vigadás örökös mámore kellett,

vagy kellett volna, a másik pedig remetei igénytelenségben érezteti fölényét vagy ellensúlyozza fogyatékosági érzését a külső világgal szemben. Mindazáltal Oláh Gábor maga is Csokonai egyenes utódának és örökösének tekinti magát, a debreceni közvélemény is annak látja őt. A Csokonai-„komplexus” a magyarázata az Oláh Gábor lelki különcségének. A Kollégium nevelte olyanná, amilyen; de sem meg nem tudott félni később a Kollégiummal (néhány évig segédtanároskodott benne), sem megtagadni nem tudja. Neki — mint Csokonainak — saját nevelő anyjával szemben is teljes függetlenségre van szüksége, lelke nem „subscribálhat” semmiféle kényszer-szabályzatnak. (A helybeli állami, tehát „idegen” reáliskolában szolgálni: az más, az nem remegteti meg a lélek legmélyebb gyökereit). A debreceni ifjúságnak is immár sok-sok évjárata tekint fel Oláh Gáborban a világi karriert magának csinálni nem tudó és nem akaró Csokonai-utódra. A debreceni Kollégium és Oláh Gábor pedig kimondott szavak nélkül is mindig érzi egymásról, hogy elválhatatlanul összetartoznak.

92. Az irodalmi ízlés kettészakadása — a modern irány előretörése

A XX. század első évtizedében nyíltan kitör a világnézeti harc a magyar irodalom területén. A hagyományos és a modern ízlés zászlaja alatt világnézeti ellentétek ütköznek meg egymással. Az eszméknek és ízlésnek ez a forrongása meghullámoztatja a debreceni Kollégium ifjúsági életének víztükrét is. A Kollégium akadémiai tanszakainak 1900—01-i évkönyve még ilyen lelkes hangon számol be a Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének könyvgyarapodásáról:

„A könyvállományt egy nagy jelentőségű, mondhatni korszakalkotó megrendeléssel gyarapítottuk. 300 korona készpénz fizetés mellett sikerült megszereznünk Jókai összes műveinek nagy nemzeti kiadását... S így... sikerült elérnünk azt, hogy a Jókai-művekből duplumot bocsáthassunk a tagok rendelkezésére, amit a Jókai-művek nagy forgalma szükségessé is tett.”

Az ízlés-válság azonban csakhamar jelentkezik Jókai hagyományos népszerűsége terén. A mindjárt idézendő egyéni vélemény olyan tünet, amely általánosabb válság-folyamatra enged következtetni. A *D. Főisk. Lapok* 1907 június 12-i számában egy „(Vc)”-jegyű szerző egy diák novellás-kötetének bírálata kapcsán a következő őszinte, hogy ne mondjuk: jóindulatúan, vállveregetően sajnálkozó kijelentést teszi Jókai „irányáról”:

„Távol áll tőlem, hogy a kötet irányát kárhoztassam, vagy hosszabb fejtegetésbe bocsátkozzam a modern és nem modern írók

felől, elvégre nem tehetek róla, ha nem tudok Jókaiért rajongani. Nekem nem írom, elismerem írói kiválóságait, de nem tudom többé egyetlen regényét sem végig olvasni..."

Csakugyan azt látjuk, hogy az 1903—04. tanévtől kezdve az Olvasó Egylet könyvtárának szerzeményei közt jelentős helyet foglalnak el pl. Turgenyev, Tolsztoj, Csehov művei.

1905-től számíthatjuk a debreceni kollégiumi ifjúságnak a hagyományos és a modern irodalmi irányok nevében tett vallomásait, a két tábornak elméleti komoly fejtegetések és parodisztikus példák útján egymással folytatott csatározásait. Van, aki óvakodik az egyoldalúságtól. Biky Andor *A szecesszió az irodalomban* c. cikke megrója az új irány ferdeségét és túlzásait:

„...Dekadencia minden téren: ez a mai kor hangulata... A nagy szavak korát éljük, eszményi jelzőkkel ruházzuk fel az elkorcsosult sablon törpe alkotásait. Dobálózunk a hatalmas jel-szavakkal, a melyek azonban mind egy fogalmat igyekeznek eltakarni: a szecessziót. A szecessziót, amely szívesen eltüri, ha materializmusnak nevezik, kendőzi magát a naturalizmus csalóka külszinével és kérkedik a realizmussal, amelynek álarca alatt küzd, harcol az irodalom, a közízlés ellen...“¹

De másfél év múlva, szerkesztői búcsúzó cikkében ugyanő hangoztatja:

„modern lapot várni ettől az ifjúságtól, amelyet régen letűnt idők elveiben nevelnek — egyelőre nem lehet... Mi, debreceni ifjúság, ma már idejétmulta irányzatok érdekében munkálkodunk és munkásságunk gyümölcseit mult századba való formában mutatjuk be a világnak...“²

Az 1907—08. tanévi szerkesztőnek, Marjay Gézának programm-adó vezércikke be is jelenti:

„kiváló gondom lesz arra, hogy idejét mult ósdi hangok meg ne zavarják az igazi előre törekvés, haladás szárnyacsapásainak összhangját“.

Az utána következő cikkben a Boanerges álnevű szerző már vérszemet is kap a szerkesztői programtól, s a haladás elvét így értelmezi:

¹ D. Főisk. Lapok, 1905 nov. 18.

² U. o. 1907 jún. 12.

„Csak tekintélyt ne ismerjeteK soha harcaikokban és vezérre ne támaszkodjateK, hanem arra törekedjeteK, hogy olyan tábornokosságot, amelynek milliója között mindenik kész hadvezér...”

Ugyanebben a számban Szabó Istvánnak ily című cikke jelent meg: „Progresszió vagy dekadencia? (Egy kis fotográfia a modern irodalmi irányzatról.)” Egy év telt el Ady *Új versek* c., korszaknyitó kötetének megjelenése óta, s íme már a diákság folyóiratát is a „dekadencia” költészeti irányt jelölő fogalma foglalkoztatja, Beaudlaire (sic!) és Ady körül zajlik a vita. Szabó István nem Baudelaire-t és nem Adyt támadja, hanem utánpótlókat, „az Ady hadseregébe tartozó hadnagyokat és tizedeseket”, s a „dekadens” költészetnek stiláris merészségei, különösen a jelzők halmozása és logikátlansága („a gordonka lilaszínű hangja”, „opálos fényű zene”) ellen kel ki. — A következő számban Fejes Gábor versben korholja gúnyolja az új irányt. Versének címe: *Modern irányban!*; utolsó szaka így hangzik:

„Modern irányban!... Csak előre!
Adom én is a biztatást.
Ah! de bocsánat, nem fojthatok
El egy „ezüstsín” kacagást.”

De az új iránynak is akadt szószólója; amilyen fiatal, olyan merész. A *D. Főisk. Lapok* három egymásután következő számában (1907 nov. 1—dec. 1.) jelent meg egy cikksorozat *Denevérek* címmel. Szerzője: Zoltán István... gimnáziumi VIII. o. tanuló; vallása: izraelita, tanulmányi előmenetele igen gyenge, az V. osztályt meg is kellett ismételnie, — de a magyar-ból a VI—VII. o.-ban 2-es, a VIII. o.-ban 1-es érdemjegyet kapott. A lap szerkesztője ilyen megjegyzés kíséretében kezdte meg a *Denevérek* közlését:

„Bár a cikk felfogása és iránya lapunk elveivel sok tekintetben nem egyezik, az „audiatur et altera pars” elvénél fogva leadjuk.”

Mi is „leadjuk” a dolgozat lényegét, mint egy kortűnet jellemző emlékét. Zoltán István himnuszt zeng a költészeti dekadenciáról.

„Ez a sokat emlegetett XX. század különös meglepetést tartogatott a költők számára... Mindenki érezte, hogy valami új van keletkezőben. A költők legiói véreztek el a kezdet küzdelmében. De előállottak a franciák. Belebámultak az új napba. Magukba szívták az új levegőt... Megszülettek az első dekadensek..., az új áramlat örök óriásai, kik a semmiből teremtték meg ennek a vajdó századnak megbámult virágát: költészetét.

...*S amilyen nagy alakok maguk a dekadensek, ép oly hitványok epigonjaik, kik valóságos bakteriális szerepet játszanak irodalmunkban.*“ Vannak azonban „ihletett követői“ is nálunk Beaudlaire-nek (következetesen így írja ezt a nevet!); ilyenek: Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Kosztolányi Dezső, Kaffka Margit, stb.

„*Ady Endre írt egy kötetre való olyan verset, amelyet egyhamar nem is fognak írni. Prológusa országhírű: Góg és Mágóg fia vagyok én...* Ilyen prológot még nem írtak a magyar irodalomban. Azután a sok jó és utólérhetetlenül művészi vers után kezdett visszaesni. Bolondságokat, érthetetlenlenségeket írt. Akkor aztán felocsudtak a megrémült denevérek. Így lett Ady Endréről adyendre...” Ady Endre „összetört az óriási lelki munka alatt s az ezután írt ponyvaságai megölték a hatalmas úttörőt. No meg megölték azok, akiknek utat tört: a magyar dekadensek...”

...*Nincs új gondolat a nap alatt. De vannak új formák, új képek és hasonlatok, új szóösszetételek és kifejezésmódok: ezeket kellett felhasználni a dekadenseknek. Sok minden volt költészetükben, ami nem tetszett a nagyközönségnek. S ez természetes. A nagyközönség nem szereti fejét törni. Élvezni szeret, de ingyen...*“ „*A legnagyobb magyar dekadens: Juhász Gyula.*“ (A „denevérek“ Dutka Ákos egyik verséből vett jelképes neve az ósdi ízlésű, nem dekadens költőknek.)

Zoltán István verseskötetkét is adott ki már VIII. o. gimnázista korában. Nem állhatjuk meg, hogy a *D. Főisk. Lapok* 1909 dec. 1-i számában megjelent *Őszi ének* című szonettjéből ne idézzünk legalább egy versszakot:

„*A testem nincsen még hús esztendő sem.
S fáradt voltam mindig, mikor öleltem.
Én mindig csak halotti nótát vertem:
Megvénültem alig hús esztendősen.*“

93. Szombati Szabó István

A Magyar Irodalmi Önképző Társulat sohasem panaszkodhatott, hogy ne volnának szorgalmas versíró tagjai. Az évről-évre megismétlődő, nem is egyfajta verspályázatok — mondhatni — intézményesen tenyésztették őket, s közöttük tehetségesek is akadtak. A század első öt-hat évében (mikor Oláh, Gulyás, Gyökössy már Pestre távoztak) Nagy Zoltán, különösen pedig Vályi Nagy Gusztáv nyert sok vers-pályadíjat, valamint 1906-tól kezdve, főleg műfordításaival Kuthi Sándor. A legnagyobb fel-

tűnést azonban az 1906—07. tanévre kitűzött pályázat alkalmával keltette egy *Bolygó pályám* című pályamunka, mely a szabadon választott tárgyú lírai költeményt kívánó Bulyovszky-díjra egyszerre 60 drb. lírai költeménnyel pályázott. A tanárkari bírálóbizottság (Gulyás István, Csűrös Ferenc, Kulcsár Endre) rendkívüli elismeréssel méltatta a szerző tehetőségét; a jeligés levélből Szabó István I. éves teológus neve került elő; később a „Szombati” előnevet kapcsolta hozzá, egyébként ő Debrecen szülöttje.

Ettől az időtől kezdve Szombati Szabó István nagy szerepet játszott a kollégiumi ifjúság körében. Majdnem minden pályadíjat ő nyert meg éveken át, költeményes kötetei jelentek meg már teológus korában, nem is nyugodott addig, míg ifjúsági vezérre és a *D. Főisk. Lapok* szerkesztőjévé fel nem küzdötte magát. De ekkor sem tudott megnyugodni, sőt költői öntudata és vezérségre szomjas vérmérséklete összeütközésbe juttatta a tanári karral. Valósággal másolni igyekezett a Csokonai viselkedését, hogy sorsának is osztályosává lehessen. Diáktársai lelkesedtek is érte, s igen szépnek találták hevülékeny cikkeit. Szerkesztői beköszöntőjének¹ címe: *Incendium, ad arma!* Ilyeneket írt benne:

„Ott kinn gyönyörű tüzek égne. Itt benn (t. i. a Kollégiumban) olaj mécsek fojtó füstje kóvályog. A világ előre halad! Mi csak egy helyben állunk! Törd ki a falakat! Elő a machinákat...!” —

s nem vette észre annak a stiláris képzavarnak a furcsaságát, hogy gyönyörű tüzeket akarván gyújtatni, a machinákért, azaz a tűzoltó, vízfecskendő gépekért kiált. Szerkesztői búcsúzó cikkében² a tragikus hős szerepét nagy átérzéssel játssza:

„...Nem értettek meg... Nem is jártam közöttök. Odafent kószáltam. Szizifusz voltam és Ikaros voltam... Tegnap még jajveszéltem kapud előtt, öreg Kollégium. És nem tudtam, ki sírt így, és ki átkozódott valamikor e kapunál? — Szegény őszám, Csokonai Vitéz Mihály...”

És elmarad mögöttem komor sötétjével, árnyékaival Nagy-Debrecen városa. Próféta-öldöklő nemzeti uraimék csakúgy ébrednek reggel, mint máskor. Mert ez a város prófétaölő város. Nagy város és álmos város.”

Később aztán a sors alkalmat adott Szombati Szabó Istvánnak, hogy lázongó, szenvedéseket magára vevő lelke igazán nagynak bizonyulhasson. A magyar állam világháborús összeomlása után Szombati Szabó, mint

¹ D. Főisk. Lapok, 1909 dec. 1.

² U. o. 1910 júl. 20.

lugosi lelkipásztor, a magyar faj és haza bátor szeretetének áldozata lett.

A *D. Főisk. Lapok*ban megjelent költeményein Ady erős hatása érzik. Később önállóbb lett, nem egyéni hatások alá került, hanem felekezetének s Alma Máterének többévszázados szelleme adta meg hangjának némely jellegzetes színét. „Lírájának zsoltáros hangja, bibliai formái és pompás verstechnikája debreceni szellemi hagyaték...”¹ Igaz viszont, hogy kész ő profanizálni is a biblia eszme- és szólam-kincsét, pl. a virtuóz verselésű *Májusi Miatyánk*ban.² — Mint tárgyuknál fogva dolgozatunk körébe közelről beletartozókat, megemlíti, hogy a tanítványi szeretetnek talán legszebb költői megnyilvánulása az a két tanár-arckép, melyeknek egyikében Szombati Szabó István Balogh Ferenc teológiai professzort örököltette meg, másikában pedig Oláh Gábor a kollégiumi kántus híres karnagyát, Mácsai Sándort.

94. A Debreceni Főiskolai Lapok lehanyatlása

A Szombati Szabó István lapszerkesztői esztendejében, 1909 nov. 24-én az egy évvel azelőtt létesült *Nyugat* c. folyóirat szellemi vezérkara irodalmi matinét rendezett Debreczenben; Ignotus, Móricz Zsigmond, Ady Endre és Tóth Árpád voltak a szereplők. Tóth Árpád Aradon született ugyan (1886), de apja Debreczenbe költözött, úgyhogy fia már debreceninek számított; bizonyára ő az a Tóth Árpád, aki 1896—97-ben az I., 1897—98-ban a II. gimnáziumi osztályt végezte a debreceni Kollégiumban; a későbbi értesítőkből nem szerepel a neve, valószínűleg a helybeli főreáliskolában tanult tovább. — A *Nyugat* főmunkatársainak említett vendégszerepléséről így kezdi beszámolóját a *D. Főisk. Lapok*:

„A fiatal irodalom hódítása nagyban kerülgeti kínai-fallal
védett városunkat is...”³

November 27-én, tehát három nappal a matiné után a Magyar Irodalmi Önképző Társulat ülésén Debreczeni István IV. éves teológus előadást tartott „a Nyugatiak keleti (debreceni) útjával kapcsolatban”; előadásának tartalmi lényege meg is jelent a *D. Főisk. Lapok* 1910 január 20-i számában. Középutas, óvatos álláspont nyilatkozik benne, de mégis némi éllel a *Nyugat* iránya ellen.

Ekkortájt azonban a Magyar Irodalmi Önképző Társulaton már a végelgyengülés jelei kezdtek mutatkozni. Az 1909—10. évfolyam I. számában olvassuk a szerkesztői üzenetek élén:

¹ Molnár Pál: Debrecen irodalmi életének útja. Pap Károly- emlékkönyv, 1939. 284. lap.

² *Nyugat* 1913. 8. sz.

³ 1909 dec. 1.

„Kénytelenek vagyunk külső munkatársak dolgozatait is közreadni... Különben is ez jubileumi évfolyam s mint ilyennek, általánosnak kell lennie.” De ezt az érvet maga a szerkesztő is gyengének érezhette, mert a következő számban ilyen üzenetet olvasunk:

„Főiskolai munkatársainkat fokozottabb tevékenységre és támogatásra kérjük, mert némelyek a lap jellegét veszélyeztetve látják az által, hogy elismert és tekintélyes tollú, de külső munkatársak megtisztelő segítsége lehetővé teszi lapunk megjelenését és nívóra emelését.”

Hát bizony, ettől az időtől kezdve a *D. Főisk. Lapok* meg nem nevezett főmunkatársai: Vándor Iván és Komlós Aladár! Komlós *A fa* című verse kétszer is megjelent, két egymás után következő évfolyamban! Rajtuk kívül rendszeresen közölt a lap verseket e „külső” munkatársaktól: Emőd Tamás, György Oszkár, Nil, de szerepelnek még: Babits Mihály, Beöthy Zsolt, Dutka Ákos, Gellért Oszkár, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond, stb.

Az 1912 novemberi szám híradása szerint az Önképző Társulat elnöke

„arra az igen életrevaló gondolatra bukkant, hogy a vidéken rendezendő irodalmi estélyek segítségével szerettesse és ismertesse meg a társulatot a környék intelligenciájával...”

Kissé késő volt már erre a gondolatra „bukkanni”; már nem is anyagi vonatkozásban volt legvigasztalanabb a *D. Főisk. Lapok* helyzete. Az 1913—14-i utolsó évfolyam utolsó számában a szerkesztő így búcsúzkodik:

„Isten hozzád öreg kollégium. — Vén akadémia! Pár nap múlva bezárulnak csikorgó vaskapuid, hogy majd az egyetem új jel-szavakkal, új élettel nyisson magának utat, teremjen új gyümölcsöket hívós berkeidben.

Isten veled diák-romantika... t a l á n ö r ö k k e...”

95. Színészet

A *D. Főisk. Lapok* figyelemmel kísérte a debreceni városi (Csokonai-) színház működését is. Első számának (1897 okt. 10.) *Színház*-rovatában olvassuk:

„Hisszük és reméljük, hogy a főiskolai ifjúság, mely tavaly és az előző években szívvél, lélekkel hive volt Thaliának, az idén is hú marad hozzá. Erre feltétlenül szüksége van. A tudományok hallgatása után fel kell keresnie ezt a csarnokot, a hol a jó könyvek olvasgatása által megvetett alapon tovább fejlesztheti esztetikai ízlését, nemesítheti a művészi szép iránt fakadozó érzéseit. Szükségesnek tartjuk, hogy az ifjúság színházba járjon...”

Csakhogya a tanulóifjúságnak elvette a kedvét a színházba járástól a megfelelő, külön diák-helyek hiánya. A „kocsisok és bakalegények“ a földszinti állóhelyet csúfolják diákhelynek, de ide „másnemű alakok“ is járnak, s rakoncátlan viselkedésükkel a diákság hírnevét rontják; érdekes színdarab előadásakor pedig túrhetetlen ott a zsúfoltság.

„Az ifjúságnak vagy külön hely szükséges, vagy a művelt közönséggel kedvezmény segítéségével való egyenrangúság...“¹

A *D. Főisk. Lapok* Színház-rovata eleinte az iskolai irodalmi oktatás elveihez igazodik.

„Az izlésre nézve nem lehet panasz ifjúságunkra. Örömmel láttuk legközelebb, hogy míg a nagy közönség keresi a modern reclamdarabokat, addig az ifjú lélek rajongva tud hevülni Tóth Ede remekén...“²

„Az ‚Arany ember‘ is előkerült az ünnepi hétben... Az ilyen darabok nemesítik az érzést, a kedélyt, az ilyen darabokat nézze meg az ifjúság...“³

De csakhamar megváltozik a színházi szemle íróinak az izlése; megállapítják a népszínmű műfajának lehanyaglását és korszerűtlenségét, s egész várakozásukkal a szenzációsabb hatású külföldi és hazai új színdarabokról zengenek dicséretet. Echegaray *Folt, amely tisztít* c. drámáját már előre nagy lelkesedéssel harangozza be, Thury Zoltán *Katonákj*át maga Ady Endre állítja követendő mintaképül; Hauptmann *Takácsokja* iránt így igyekezik lapunk érdeklődést kelteni:

„Oly darab ez, mely a legpetyhüdebb idegű századvégi embert is fölrázza...“

Rostand *Cyrano de Bergerac*járól több mint három lapra terjedő tartalmi ismertetést kapunk. Sardou *Boszorkány*át védelmezi a kritika vádjai ellen, úgyszintén Bernstein *Baccarat*ját. Wilde Oszkár *Salomeja* előadásakor

„lélekzetünket visszafojtva, fellázadt idegekkel figyeltük a színpadot“.

Földes Imre *A császár katonái* c. drámája is elismerésben részesül, Bródy Sándor *Tanítónője* meg éppen magasztalásban. Parker *Bíboros* című „ha-

¹ D. Főisk. Lapok, 1897 dec. 10., 1899 dec. 25. — Később még rosszabb lett a helyzet.

² U. o. 1897 dec. 10.

³ U. o. 1898 január 6.

talmas drámája" is tetszett... A naturálizmusról, mint művészeti irányról, fiatalos lelkesedésű, dicsőítő cikk is jelent meg a *D. Főisk. Lapok*ban,¹ Ibsenről is tanulmány.²

Az ingyenes ifjúsági színi előadásokkal is történt kísérlet. 1899-ben kérte Komjáthy János színigazgató a színügyi bizottságtól, hogy a szegénysorsú fő- és középiskolai tanulók számára időnként ingyenes előadásokat tarthasson. Az első ilyen alkalommal — október 25-én — a *Bánk bán* került színre. A jegyeket a tanintézetek igazgatói osztották ki a növendékek között.³ Még egy adatunk van ilyen előadásról: 1900 január 31-én Jókai *A szigetvári vértanú* c. színművét adták elő az ifjúság számára.⁴ Mind a két adat feljegyzi, hogy az ifjúság gyönyörködve nézte végig az előadást és lelkesen tüntetett a színigazgató és a szereplők mellett. — 1909-ben a közép- és középfokú iskolák növendékei számára rendezendő színjelölőadások ügyéről folytak tárgyalások. A debreceni közép- és középfokú iskolák igazgatói és magyar irodalmi tanárai a színház igazgatóságával megállapodtak abban, hogy 1909 dec. 9-től kezdve minden második csütörtökön délután ifjúsági előadás lesz a színházban, összesen nyolc; a belépődíj 60 fillér, bizonyos számú szegény tanuló pedig ingyen kap helyet. A Kollégium gimnáziumi magyar irodalmi tanárának, Csűrös Ferencnek elnöklete alatt bizottság alakult, s ez állapította meg, hogy mely színdarabok kerüljenek előadásra. A nyolc előadásra tervezett sorozatból öt valósult meg. A tanulók érdeklődése oly nagy volt, hogy nem fértek be mindnyájan a színházba, — de a színház igazgatósága megszegte a megállapodás feltételeit, s a színészek sem fogták fel eléggé komolyan a feladatukat; 1910 március 14-én a bizottság abbahagyta az ifjúsági színjelölőadások sorozatát.⁵

96. A gimnáziumi Önképzőkör

1914 őszén a debreceni Kollégium közel négyszázéves fájának három legmagasabb ága szakadt le az anyatörzsről. Felszámoltak és feloszlottak a főiskolai ifjúsági alakulatok, köztük a bennünket különösen érdeklő Magyar Irodalmi Önképző Társulat is. A magyar irodalom tanulása és „művelése” most már igazán középiskolai keretbe szorult. A IV—VI. osztályok stilisztikai, retorikai, poétikai alapvetése után a VII—VIII. osztályok tananyaga továbbra is a magyar irodalom fejlődésének történeti áttekintése volt, a hivatalos tanterv jelölte meg az alkalmazandó tanítási módszert. Ezzel kapcsolatban nincs új mondanivalónk. Csak a gimnázium

¹ 1910 márc. 1. (H. Nagy Jenő.)

² 1911 május 6. (Gulyás Imre.)

³ 1899 nov. 1.

⁴ 1900 febr. 10.

⁵ A debreceni református főgimnázium értesítője, 1909—10.

keretében fennálló Arany János-önképzőkör működésének néhány eszten-dejére lesz még érdemes egy pillantást vetnünk.

Az 1911—12-i értesítő ilyen — ma már rejtélyes — beszámolót közöl az Önképzőkörrel:

„Munkássága zavartalanul folyt az iskolai év első felében. A második felév folyamán azonban a tisztikar oly helyzetbe jutott, hogy az önképzőköri munkásság eredményes vezetésére nem érezte magát alkalmasnak“, s febr. 12-én lemondott. Rendkívüli közgyűlés a tanári kar elé terjesztette az ügyet. Mivel a tanári kar „úgy látta, hogy a békés önképzőköri munkásság új tisztikar választása esetén nem lenne biztosítva, a rendes önképzőköri életet ebben az iskolai évben megszüntette. . . Az önképzőköri élet ilyen fennakadása követ-keztében a meghirdetett pályatételek érvénye is megszűnt erre az iskolai évre.“

Viszont a következő évben egyenesen feljegyzésre méltó az Önképzőkör működésének tervszerű komolysága. Ebben a tanévben rendezett először *irodalmi estét*et, melyeknek célja egy-egy külföldi vagy hazai író megismer-tetése volt. Három ilyen irodalmi est következett egymás után egységes tervezés szerint, azonos elgondolású műsorral; Babits-est (1912 nov. 2.), Maeterlinck-est (1913 január 18.) és Ibsen-est (1913 márc. 8.). Mind a három alkalommal a Kör elnöke megnyitó beszédet mondott, az ismertető felolvasást mind a három estén Juhász Géza VIII. o. t. tartotta, s a fel-olvasások keretében az illető írók műveiből adtak elő jellemző darabokat vagy részleteket; Babbitól nyolcan szavaltak tizenegy költeményt, Maeterlinck színműveiből különféle jeleneteket adtak elő, Ibsen drámáiból szin-tén. — Az 1916—17. iskolai évben kiemelkedik az Önképzőkör működéséből a Shakespeare születésének 300-ik évfordulója alkalmával tartott dísz-közgyűlés; külön ismertetés hangzott el Shakespeare általános jelentő-ségéről és tragédiáiról, történeti színműveiről, vígjátékairól; részletek adtak elő *Hamlet*ből, *III. Richard*ből, a *Szentivánéji álomból*. — 1917 márc. 31-én Arany születési centenáriuma alkalmával „díszünnepélyt“ tartott az Önképzőkör; a műsor egyik számaként Aristophanes *Madarak*ját (kihagyásokkal) előadta 15 szereplő. . . Ime el kell ismerni, hogy a gimnáziumi Önképzőkör működése kellő színvonalú és nem egyoldalú volt; érdeklődése kiterjedt hazai és külföldi, régi és modern irodalomra.

Osztálytársakként végezték a középiskola nyolc évfolyamát a debreceni Kollégiumban: Gulyás Pál és Szabó Lőrinc, a négy felső osztály időtar-tama épen egybeesett a világháború négy évével. Juhász Gézával együtt mind a hárman elismert nevet vívtak ki azóta maguknak részint költői tehetségükkel, részint irodalmi műveltségükkel. „Modernségük“ nem gyökértelen, Csokonaiig megy vissza, őbenne a függetlenségi akaratnak, a nyugateurópai tanultságnak és a költői művészetnek a hőjét tisztelik.

Erdekes az a szempont, amellyel Molnár Pál Debrecen (így is mondhatjuk: a debreceni Kollégium) XX. századi legtehetségesebb költőit másfélévszázados távlatba állítja be:

„A debreceni költőket ez a bámulatos forma késség, a ritmus és a nyelv zenéje, gazdagsága és hajlékonysága fűzi egybe — a prozódiaán töprengő Földi Jánostól s a mesterkedő verselőkötől kezdve Csokonain, Oláh Gáboron, Tóth Árpádon át Szabó Lőrincig és Gulyás Pálig, egy időtlen költői iskolába. A formai hagyományok itt valóban élnek és hatnak... A darabos, nyers helyi valóságok a szellemi polaritás erejével varázsolják elő a nyelv ötvösművészeinek céltalanul finom szépségét, légiés könnyedségét“.¹

97. Utóhang

A debreceni öreg Alma Máternek a magyar állammal kötött kései frigyéből 1914-ben egészséges, izmos utód született: a debreceni m. kir. tudományegyetem. Az újszülött 7 év múlva Tisza Istvánról kapta nevét. Már maga ez az elnevezés is utal arra, hogy a debreceni egyetem a református ősi iskola vérszerinti leszármazottja. Az egyetem középponti épülete előtt a magyar református egyház négy nagyemlékű hősének szobra áll, szomszédságában pedig a református egyetemi templom. A hittudományi kar tanáraivá a magyar állam kormánya csak olyan embereket nevezethet ki, akikről a magyar református egyház hivatalos vezetősége előzetesen kiállítja az alkalmassági bizonyítványt. Figyelemre méltó tények ezek, de a Kollégium mindezt bőven meg is érdemelte, hiszen nagy anyagi értékű hozományt vitt magával abba az elkerülhetetlen s épen ezért okosnak mondható érdekházasságba, melyet az állammal kötött. Ha a világpolitikai helyzet meg nem akadályozta volna, a Kollégium négyszázéves fennállásának (1938) jubiláris ünnepsége ország-világ előtt meggyőzően bizonyította volna, hogy a Kollégium nagy ünnepe a Kollégiumból kinőtt egyetemnek is épügy ünnepe. Főként ezért kell sajnálnunk a világgraszólónak tervezett ünnepség elmaradását.

De a gyermek mégsem azonos az anyával. A református Kollégium felső tagozatai az állami egyetem fundamentumává lettek, s többé nem tartoznak a Kollégium szervezetébe. A tiszántúli református egyházkerület tehát, hogy a Kollégium főiskolai jellegét megőrizze, új intézményt létesített. Megalakította a Felsőoktatási Intézetet, ennek irányítójául pedig a Felsőoktatási Tanácsot. Ennek az intézkedésnek az a célja, hogy az egyetemre került, vagyis idegenbe szakadt református diákságnak legalább egy része továbbra is kapcsolatban maradjon a Kollégiummal, anyagi, szellemi és erkölcsi támogatást kaphasson tőle.

¹ Id. dolg. — Pap Károly-emlékkönyv 282. l.

Külön internátus létesült a Kollégiumban egyetemi hallgatók számára. Ennek az anyagi és erkölcsi jelentőségű kedvezménynek részesei közé az egyetem bármelyik fakultásának hallgatói felvehetők. Ami a külön szellemi gondozás kérdését illeti, az ú. n. Felsőoktatási Intézet kedvezménye az első évtizedben az egyetemi hallgatók közül csak a teológusokra terjedt ki, akik kötelezett tagjai lettek a Kollégium lelkészképző intézetének... A magyar irodalom itt semmi intézményes szerephez nem juthatott.

Gyakorlati szempontból époly szükséges a bölcsészeti fakultás mellett a tanárképző-intézet, mint a hittudományi karral kapcsolatban a lelkész-képző-intézet. A református tanárképzés ügye régóta foglalkoztatta is a Kollégium vezetőségét, a bölcsészeti tagozatnak az állami egyetembe való beolvadása után meg épen életbevágó fontosságúvá lett ez a feladat. De a világháborús bukás a Kollégiumot is a csőd szélére juttatta, s csak 1925-ben lépett életbe a református tanárképző-intézet, ekkor is csak nagyon szerény keretek között, tanárképző-„internátus“-sá lefokozva. Ebből az intézményből minket most csak annyi érdekel, hogy a magyar irodalom is helyet kapott azon néhány tantárgy sorában, melyekből a református tanárképző-internátus tagjai szaktanári vezetés mellett kollégiumi továbbképzésben részesülnek, sőt az időközben válságos helyzetbe jutott kis intézet pár féléven át csak a magyar irodalmi szaktanfolyamot tudta üzemben tartani, a többi szak-előadót kénytelen volt elbocsátani.

A református tanárképző-internátusban folyó magyar irodalmi oktatás mindmaig kiforratlan intézmény. Van egy alsóbb- és egy felsőbbrendű tanfolyama. Az egyetemi pálya I—II. évében az internátus mindenik tagja köteles heti pár órai magyar leckét venni a szakelőadó vezetése mellett, szaktárgyukra való tekintet nélkül, mert az egyeemmel kapcsolatos középiskolai tanárvizsgáló bizottságnál az alapvizsgái anyaghoz a magyar nyelv és irodalom is hozzátartozik. Ennek a tanfolyamnak tehát csak az a célja, hogy az internátusi tagok el ne felejtsék azt, amit a középiskolában a magyar-ból kellett tanulniok.

A magasabbrendű magyar irodalmi tanfolyamnak azok az internátusi tagok a hallgatói, akiknek magyar az egyik szaktárgyuk. A református tanárképző-internátus létesítésekor a Kollégium előjárósága nem szabta meg pontosan a szakelőadó tanár feladat-körét, s maig sincs ez elvileg tisztázva és hivatalosan kidolgozva. A szakelőadót két cél csábítgatja egyszerre. Az egyik cél azt diktálja, hogy a szakelőadó az egyetem magyar irodalom-professzorának munkatársává igyekezzék lenni, a kollégiumi tanfolyamot az egyetemi tudósképzésnek mintegy társ-szemináriumává tegye, ahol kellő könyvtári felszerelés esetén, a szigorúan korlátolt létszámú tagok körében bizonyos szempontból igen sikeresen lehetne az egyetemi tanulmányok hatását kiegészíteni, elmélyíteni. A másik cél pedig abból a megfontolásból indul ki, hogy a református tanárképző-internátus ne akarjon az egyetemmel versenyezni, hanem arra törekedjék, hogy az ifjú ne csak tudóssá képezze magát szaktárgyában, hanem minél alkalmasabbá is legyen

a reá váró hivatásnak, a középiskolai tanári munkakörnek buzgó, hasznos, termékenyítő betöltésére. Ehhez a hivatáshoz nem elég a bármily alapos tárgyi tudás; elengedhetetlenül szükséges feltétel még egyrészt a módszeres tanításban való jártasság, másrészt a tanár emberi jellemének, világnézetének református magyar hazafiak nevelésére való alkalmassága és készsége. Újabban kétségtelenül ezt az utóbbi célt hirdeti az egyedül helyesnek a tanári közvélemény. Természetes, hogy e cél sikeres szolgálatára a tanárképző-intézet szaktanárait is az említett szempontú képességek alapján kell kiválasztani. Egyébként a kétféle cél közt józan megegyezés is lehetséges: a tanárképzős ifjakból jeles középiskolai tanárokat és öntudatos református magyar embereket kell nevelni, de egyidejűleg szakszerű útbaigazítással és megfelelő segédeszközökkel arra is törekedni, hogy a tudományos önképzés terén is az egyetem legkiválóbb hallgatói közé tartozzanak. Természetes, hogy az ilyen sokoldalú tanári feladat elvégzéséhez egész emberek kellenének, a debreceni református tanárképző-internátus azonban csak egyéb elfoglaltságoktól terhelt óraadó tanárokat tud alkalmazni. A helyzethez képest így is szép eredményű munka folyik az egyetlen magyar református tanárképző-internátusban. Több érdemes magyar irodalomtörténeti értekezés is jelent már meg az intézet kiadványsorozatában, — de ahhoz nem elég, hogy velük kapcsolatban „a debreceni Kollégium és a magyar irodalom” viszonyáról érdemleges mondanivalónk legyen; hiszen a református tanárképző-internátus magyar-szakos tagjainak évenkénti összes száma a 10-en is alul marad. Szerencse, hogy a magyar irodalom-szakos református bölcsészethallgatók az egyetemen sem szakadnak „idegenbe”. A debreceni egyetem, megalakulásakor, a Kollégiumtól kapta magyar irodalomtörténeti professzorát, Pap Károlyt, s azóta ő végzi a magyar irodalmi oktatás munkáját, — de az ő több mint negyedszázadra terjedő egyetemi tanári működése mégsem tartozik már a Kollégium történetébe.

A Kollégium főiskolai jellegének továbbfejlesztése, minél többoldalú intézményes biztosítása olyan feladat, melynek megvalósulhatása első sorban anyagi kérdés. De éppen ez a körülmény teszi aggasztóvá a helyzetet. Az az áldozatkészség, mellyel egy-egy országrész magyar református lakossága a maga Kollégiumát létrehozta és századokon át — mondhatni — önvérével táplálta: kiveszőfélben van. A társadalom ma már nem olyannak látja a debreceni ősi Alma Mátert, mint amilyennek csak félévszázaddal ezelőtt is látta a Jókai—Baksay-féle költészet szívárványos megvilágításában. Jókai látásmódja szerint a magyar ifjakra nézve boldogság és büszkeség a debreceni Kollégium diákjának lenni. A Kollégium is büszke a jeles diákjaira, még akkor is, ha ezek ujjat húznak vele; végső esetben kicsapja őket, de sajnálattal teszi ezt, s nem a kicsapott diákokra haragszik, hanem arra a hitvány diákra, akinek árulói szerepe idézte fel amazok fejére a bajt. . . . A debreceni Kollégium fogalmának ez a régebbi díszjele és ragyogása a mai köztudatban nagyon megkopott. A magyar olvasóközönségnek a debreceni Kollégiumra vonatkozó reprezentatív irodalmi olvasmánya másfél évtized

óta Mórícz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regénye (1922). Ebben a debreceni Kollégium nagyon szomorú hely az olyan gyermekekre nézve, akik eszményi gondolkodásúak és érzékeny idegzetűek. A regény tizenhárom éves főalakját ártatlan létére el akarják taposni a Kollégium tanárai, s az érzékeny kis regényhős, aki valaha szintén büszke volt debreceni kollégista voltára, végül keserű csalódással jelenti ki: nem akarok debreceni kollégiumi diák lenni!

Az önkéntes közrésztvétel helyett ma már prózaibb, de szilárdabb alapra kell építeni intézményeinket. Lám, a debreceni Kollégium egyik középfokú tagozatának, a tanítóképzőintézetnek, akár akarja a fenntartó egyházkerület, akár nem, ki kell épülnie úgy, hogy a középfokúság keretéből átemelkedjék a főiskolai színvonalba. Az állami kényszerszertől függetlenül is ki kellene építeni a Kollégium főiskolai tagozatait minél többoldalúan, minél teljesebb mértékben.

Bárcsak egyéb ismeretágak mellett a magyar irodalmi nevelés ügye is fontosságához méltó figyelemben részesülne!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÉPEK JEGYZÉKE

	Lap
1. Csokonai Vitéz Mihály	49
2. Récei János	73
3. Péczely József	81
4. Lugossy József	105
5. Imre Sándor	137
6. Szabolcska Mihály	161

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 173—176, 180, 181, 183
 Anakreon 46
 Arany János 65, 68, 85—88, 90, 92,
 100, 103, 105, 112, 115, 121, 124,
 125, 126, 132, 133, 138, 139, 145,
 156, 160, 164, 176, 187
 Aristophanes 187
 Attila 70, 92
 Álmos 138
 Árpád 70, 92, 94, 138, 143

 Babits Mihály 184, 187
 Baja Mihály 177
 Baja József 76, 86, 93, 94
 Baksai Dániel 77, 78, 79, 83, 92
 Baksay Sándor 164, 165, 190
 Balassa Bálint 138
 Balassa Bálintné 146
 Balassa József 19
 Ballagi K. 112
 Balogh Ferenc 73, 74, 89, 102, 106,
 116, 129—130, 149, 150, 156, 183
 Balzac 138
 Baráth Ferenc 114
 Bartha János 65
 Baudelaire 180, 181
 Bayle 24, 25, 53
 Báróczi Sándor 60
 Bártfay 94, 95
 Báthory S. 124
 Becker 112
 Beczner Frigyes 151
 Belnay 134
 Benedek János 162
 Beöthy Zsolt 153, 154, 164, 168, 184
 Berczik Árpád 176
 Bernstein 185
 Berzsenyi D. 57, 116, 138, 139

 Bessenyei György 26, 39, 40, 73, 114
 Bessenyei Lajos 152
 Bethlen Farkas 33
 Béla herceg 93
 Béranger 138
 Bihari Ferenc 148
 Bihari Péter 114, 121, 123, 149
 Biky Andor 179
 Blumauer 43, 46
 Boanerges 180
 Bocskai István 33, 34
 Bod Péter 134
 Boileau 53
 Boldog Margit 15
 Bródy Sándor 185
 Budai Ézsaiás 25, 26, 32, 33, 34, 44,
 45, 46, 71, 74, 91, 93, 110, 123
 Bulyovszky Gyula 106, 107, 182
 Bürger 46

 Caesar 117
 Cato 117
 Cicero 43, 71
 Colens 136
 Cornelius Nepos 51, 52
 Csáky Imre 35
 Császár Ferenc 87
 Csehov 179
 Csengery Antal 99
 Csengery Imre 99, 100
 Csere János, Apácai 136
 Csécsi Imre 93
 Csiky Kálmán 146, 147, 148
 Csokonai 26, 28, 37, 41, 43—50, 52,
 56, 57, 63, 64, 77, 87, 88, 89, 121
 123, 124, 138, 139, 143, 152, 161,
 164, 172, 175, 177, 178, 182, 187,
 188

Csűrös Ferenc 165, 182, 186
Curtius 134
Czuczor Gergely 90, 92, 93, 94

Dante 155
Dayka Gábor 42, 57
Debreczeni István 183
Désaugiers 138
Dessewffy Aurél gróf 93
Déryné 65
Dézsi András 10
Diószegi Sámuel 28, 41
Dirner A. 112
Dobozi István 14
Dobó Krisztina 146
Dobsa Lajos 105, 106
Domby Márton 46
Domokos Lajos 27, 31, 75
Dóczi Imre 152, 156
Dugonics András 128
Dumas père 138
Dutka Ákos 181, 184

Echegaray 185
Egressy Gábor 65
Emőd Tamás 181, 184
Eötvös József báró 91, 103, 167
Epaminondas 82
Ercsei Dániel 58, 93
Erdélyi János 99, 100, 154
Erdélyi József 85
Erdélyi (Indali) Péter 112
Erőss Lajos 157, 160
Estei K. F. főhg 69

Farkas Antal 106
Farkas Gyula 60
Farkas Imre 173
Farkas János 80
Fazekas Mihály 28, 41, 49, 50
Fáy András 80, 90, 93, 131
Fehér György 40
Fejes Gábor 180
Fekete János gróf 38
I. Ferenc 34, 35, 48
I. Ferenc József 169
Fényes István, Kállai 14
Fiók Károly 157, 161
Firduszi 120, 161
Főnyad István 101
Földes Imre 185
Földi János 28, 41—42, 49, 50, 51, 188

Földvári József 62
Frangepán Ferenc 35
Frigyes (Nagy) 40

Gaál József 91, 131
Garay János 90, 130, 138
Gáti István 28, 30—31, 32, 35, 37, 38
Gelencei Pál 133
Gellert 64
Gellért Oszkár 184
Géresi Kálmán 121, 144, 149, 150,
151—153, 156, 159, 161, 162, 165,
168
Géza herceg 94
Göböl Gáspár 32, 35
Grote 134
Gruber 134
Gulyás István 151, 165, 182
Gulyás József 176, 181
Gulyás Pál 187, 188
Gyökössy Endre 177, 181
György Oszkár 184
Győri Lajos 149
Gyulai Pál 128, 132, 133, 153, 154, 167

Hadik András gróf 37
Harangi József 162
Harsányi Ferenc 14
Hatvani István 24, 25, 26, 28
Hatvani István, ifj. 64
Hauptmann G. 185
Heinrich G. 19
Herczeg Ferenc 169
Hervey 40
Hiador 137
Homeros 46, 86, 138
Horatius 43, 86
Horányi 134
Horvát István 128
Horváth Ádám, Pálóci 26, 27, 28, 29,
32, 36, 39, 46, 48, 61, 62
Horváth János 65
Hóra Nikoláj 35
Hugo Victor 91
Hunfalvy János 112
Hunfalvy Pál 125, 128
Hunyadi Ferenc 43
h. y. 123

Ibsen 186, 187
Igaz Sámuel 73
Ignotus 183
Ihász Gábor 111

Illei János 40
 Illésy György 126
 Ilosvay Péter 13, 138
 Imre Sándor 109, 116, 130, 131—144,
 145, 149, 153, 154, 156
 I. István 141
 Istvánfi Miklós 33

 Jámbor Pál 137—138, 139
 Jeney György 130
 Jókai 138, 147, 164, 165, 178, 179,
 186, 190
 Jósika Miklós báró 93, 95
 II. József 34, 35, 36, 37
 József nádor 69
 Juhász Géza 187
 Juhász Gyula 181, 184

 Kaffka Margit 181
 Kalmár György 19—23, 32, 34
 Kalós Mózes 74, 75, 86, 89, 103, 110
 Kant 58
 Kardos Albert 161
 Kardos László 173
 Katinszky Geyza 154, 155
 Katona József 65, 139
 Kaunitz Vencel hg 37
 Kazinczy Ferenc 14, 22, 23, 25, 29,
 30, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 53,
 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 67, 71,
 73, 75, 76, 86, 122, 139
 Kálidásza 161
 Kállay Ferenc 52, 53, 55
 Kálvin János 59, 60
 Kántorné 65
 Kármán József 78
 III. Károly 35
 Károly lothar. hg 35
 Kemény Zsigmond br. 99, 138
 Keppler 136
 Kerekes Ferenc 51, 93, 123
 Keresztesi József 61, 62
 Kéky Lajos 87, 88, 95, 102, 164
 Kis János 38, 39, 46, 57
 Kisfaludy Károly 76, 77, 80, 86, 93,
 131, 139
 Kisfaludy Sándor 57, 77, 90, 114, 139,
 166
 Kiss András 133
 Kiss Bertalan 157, 158
 Kiss Sándor 162
 Kleist Ew. Chr. 46
 Kliegl József 105

Klopstock 13, 59
 Koltai Virgil 153, 154
 Komjáthy János 186
 Komlós Aladár 184
 Komlóssy Dániel 106
 Komlóssy Karolina 106
 Konrád Ernő 129, 171
 Konrád Samu 130, 131
 Kornis Gyula 60
 Kosztolányi Dezső 181
 Kotzebue 57, 91
 Kovács Gyula, Ecsedi 120, 121—122
 Kovács Gyula, Geleji 120
 Kovács Gyula, Miskolci 120—121, 123,
 145
 Kovács József, Háló 37, 44
 Kölcsény Ferenc 19, 25, 46, 51—60,
 66, 77, 78, 83, 88, 93, 139, 167
 Környei János 136
 Kulcsár Endre 119, 120, 145, 166—167,
 182
 Kunoss Endre 87
 Kuthi Sándor 181
 Kuthy Lajos 80—81, 105

 I. Lajos 35
 XIV. Lajos 53
 XV. Lajos 53
 Laskai János 13
 László hg 78
 I. László 141
 Lázár Miklós 155
 Lengyel József 61, 62
 Lévy József 112, 120, 145
 I. Lipót 33, 34, 35
 II. Lipót 34, 35
 Liszka Nándor 162
 Lonkay Antal 112, 113
 Losonczi Hányoki István 63
 Lóskay Bekény 136, 140
 Lőrinc, Nagybotú 92
 Lugossy József 93, 103, 115, 118, 120
 Lukács István 61
 Luther M. 59

 Macaulay 134
 Madai Gyula 176
 Maeterlinck 187
 Magyar István 147
 Marjay Géza 179
 Maróthi György 15
 Maszlaghy Ferenc 155
 Matthiesson 46, 57

- Mácsai Sándor 183
 Mária Terézia 35, 37, 48
 Márton István 49
 Mátyás király 135
 Mátyási János 38
 Mátyási József 37, 38, 39, 46, 52, 53
 Megyeri Károly 65
 Menippus 29
 Metastasio 46, 48
 Méliusz Péter 10, 12
 Mészöly Gedeon 32, 36, 53, 59, 60
 Mikes Kelemen 169, 170
 Mikó Ferenc br. 33
 Mikó Imre gr. 117
 Milotay István 169
 Milton 13
 Molnár Albert, Szenci 15, 61
 Molnár Ferenc, Örvéndi 14
 Molnár János 20, 21
 Molnár Pál 183, 188
 Mommsen 134
 Montesquieu 90
 Móricz Zsigmond 165, 183, 184, 191

 Nagelbach 112
 Nagy Benő, Kulini 121, 125
 Nagy Gábor, Otrokocsi 82
 Nagy Gusztáv, Vályi 181
 Nagy G. Imre 95—99, 101, 102, 121, 123, 130, 131, 138
 Nagy István 61, 62
 Nagy G. János 97
 Nagy Sándor 43, 104
 Nagy Zoltán 170, 181
 Nil 184

 Obernyik Károly 80, 81—82, 105
 Oláh Gábor 176, 177—178, 181, 183, 188
 Oláh Károly 126
 Orbán Pető 126
 Orczy Lőrinc br. 37
 Oszterlamm E. 133
 Ovidius 43, 79, 117
 Ónody Péter 76, 77, 78, 82

 Paksi István, Szathmári 26, 32
 Pap Endre 93, 95, 99—100
 Pap István, Szoboszlai 117
 Pap Károly 112, 115 167—168 190
 Papp Ferenc 132
 Parker 185
 Pálffy Károly gr. 37

 Pápai Pál 149
 Pápay József 168
 Pázmány Péter 60
 Pekár Gyula 170
 Petőfi Sándor 44, 80, 103, 119, 126, 138, 139, 143, 160, 164
 Péchy Imre 58, 69
 Péczeli József 32, 34, 36, 37, 39, 40, 41
 Péczeli Klára 66
 Péczeli József 66—76, 82—89, 91—101, 103, 104, 107—108, 110, 123, 131, 169
 Pintér Jenő 13, 16, 65, 155
 Platen 117
 Plutarchos 52
 Podmaniczky István 37
 Pomey 43
 Pope 40, 46
 Purgstaller (Palotai) József 111, 114

 Rákosi Viktor 170
 II. Rákóczi Ferenc 33, 35, 169, 170
 Récesei János 73, 74, 82, 113, 115
 Réland Adorján 42
 Répássy János 154, 155
 Révész Kálmán 103, 158, 160
 Rhédei Lajos 69
 Rostand E. 185
 Rosty Kálmán 154, 155
 Rousseau 46, 48, 49
 Rudolf, Habsb. 36
 Rudolf kir. 33, 34

 Salamon magyar kir. 94
 Salamon Ferenc 154
 Sallustius 117
 Sardou 185
 Sasku Károly 90
 Sándor Lipót fhg 34
 Sárvári Pál 85, 89, 107
 Sárváry Elek 125
 Schiller Fr. 59
 Shakespeare 57, 187
 Simonchich 134
 Simonides 71
 Sinai Miklós 26, 31, 32
 Somogyi Gedeon 58
 Somogyi Pál 156, 157
 Stancsics Mihály 112
 Sulyok Éva 73, 74
 Sylvester János 20, 60
 Szabolcska Mihály 159, 161—164, 170
 Szabó István 180

Szabó István, Szombati 181—183
 S. Szabó József 8, 26, 144, 167
 Szabó Lajos, Balkányi 125, 126—128
 Szabó László, Szentjóni 34, 64
 Szabó Lőrinc 187, 188
 Szabó Péter, Ónodi 126
 Szaitz Leó Mária 136
 Szakál Lajos 80
 Szalay László 93, 94
 Szana Tamás 147, 154
 Szarka János 73, 74
 Szarvas Gábor 167
 Szathmáry József 61
 Szeél Sámuel 69
 Szegedi Sándor 114, 116—117, 118,
 119, 141
 Szekér Joákim 40
 Szemere Pál 52, 53, 54, 55, 57, 59, 71
 Szent Bernát 141
 Szent Margit 141
 Szentgyörgyi József 58, 61, 62
 Szenvey József 93, 94
 Széchényi István gr. 83, 119
 Székács József 93, 94
 Szél Farkas 148
 Szigeti József 130
 Szigligeti Ede 131
 Szikszai Dániel 77, 79, 106
 Szilády Áron 119, 120, 154, 161
 Szilágyi Gábor 40, 64
 Szilágyi Imre 169
 Szilágyi István 95, 101—102
 Szilágyi Márton 40
 Szilágyi Sámuel 22, 23, 37, 39, 40, 41, 95
 Szilágyi Sámuel, ifj. 39
 Szilágyi Sándor 115, 125
 Szilvásújfalvi Imre 15
 Sziannyei József, id. 39, 41, 73, 81, 105,
 122, 140
 Szokolay János 106
 Szőnyi Benjámin 14, 16, 29
 Szűcs István 86, 119
 Szvorényi József 111
 Sz-y-r 124

Takács Endre 175
 Tasso 147
 Tassoni 46
 Tatai András 70
 Teleki József gr. 36
 Temesvári Pelbárt 120
 Thaly Kálmán 169
 Thury Zoltán 176, 185

Tinódi Sebestyén 10, 14, 138
 Tisza István gr. 151, 152, 188
 Toldy Ferenc 90, 93, 95, 111, 112,
 113, 114, 115, 132, 134, 136, 140,
 141, 153
 Tolsztoj N. Leó 179
 Tompa Mihály 139
 Tóth Árpád 183, 188
 Tóth Béla 103
 Tóth Ede 185
 Tóth Ferenc 126
 Tóth József 133
 Tóth László, Ungvárnémeti 71
 Tóth Lőrinc 94
 Tóth Mihály 77, 78
 Török József 93
 Török Pál 87
 Törös László 90, 107
 Trautwein Nep. János 111
 Turgenyev 179

Udvardi Géza 148
 Udvarhelyi Miklós 64, 65

Vajda Péter 91, 100, 101
 Varjas János 26, 28—30, 66
 Varjas Katalin 66
 Váczy János 66
 Vándor Iván 184
 Vecsei József 93
 Veres László 80
 Vergilius 43, 44, 46, 86
 Virág Benedek 25
 Vígkedvű Mihály 146
 Voinovich Géza 86, 88
 Voltaire 37, 39, 40, 46, 53
 Vörösmarty M. 77, 79, 86, 92, 93, 94,
 121, 122, 139, 148

Wallaszky 134
 Wesselényi M. br. 63, 91
 Wieland 90
 Wilde 185

Young 40

Zalán 94
 Zách Felicián 93
 Zimmermann Jakab 111
 Zivuska Andor 173
 Zoltán István 180—181
 Zrínyi Miklós 13, 60
 Zutmund 35
 Zsutai János 144, 145—147, 148

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés

	Oldal
1. Könyvünk címe — Az „oktatás” szó értelmezése	5
2. Feladatunk tárgyának körülhatárolása	7
3. Az „arányosság” szempontja	9

II. Két kopár évszázad (1549—1773)

4. Költői tehetségek hiánya — A költészet mint tantárgy	10
5. A dráma és az eposz virágzásának akadályai	12
6. Krónika-szerű elbeszélő költészet	13
7. Vallásos lírai költészet	14
8. Szerelmi lírai költészet	16
9. Alkalmi (iskolai) költészet	17
10. Kalmár György	19

III. Csokonai és Kölcsey kora (1773—1815)

11. A „jó” (teológiai), az „igaz” (racionalista) és a „szép” (esztétikai) elvének egymással való surlódása	24
12. Az 1773. év mint korszak-kezdet	26
13. Hatvani István hatása — Pálóci Horváth Árpád — Debreceni természetrajz-tudósok	26
14. Varjas János — Gáti István	28
15. Sinai Miklós	31
16. Szathmári-Paksi István	32
17. Budai Ézsaiás, Kalmár György, Péczeli József, Gáti István, Göböl Gáspár, Pálóci Horváth Ádám túlságos lojalitása	32
18. Szellemi elzárkózás — Mátyási József	37
19. Voltaire két magyar fordítója	39
20. Földi János	41
21. Csokonai parodisztikus költészete	43
22. Csokonai és Háló Kovács József	44
23. Csokonai és Budai Ézsaiás	44
24. Csokonai világirodalmi műveltsége	46
25. Csokonai alkalmi költészete	47

	Oldal
26. Csokonai preromantikus lelkiisége	48
27. Fazekas Mihály.	50
28. Kölcsey középiskolai tanulóévei	51
29. Kölcsey és a felvilágosodottság	53
30. Kölcsey debreceni elszigeteltsége	54
31. Kölcsey és Kazinczy	55
32. Kölcsey és a vallás	58
33. Az 1813-i református énekeskönyv	61
34. Színészet	63

IV. Péczely kora (1815—1849)

35. Péczely, mint magasabb értelemben vett „poeseos praeceptor“	66
36. A Pallas Debrecina	69
37. Péczely „Epigrammák s apróságok“ című műve	71
38. A magyar nyelvi és irodalmi tanszék létesülése a főiskolai tagozatban	72 +
39. A Lant. A) Jeles költők utánpótlása	75 +
40. A Lant. B) A biedermeier-izlés	79 +
41. Kuthy Lajos — Obernyik Károly	80
42. Péczely szerkesztői szerepe — Ellentét Péczely és a tanári kar között	82
43. Péczely és Arany	85
44. Arany költői pályakezdése	87 +
45. A Csokonai-síremlék és az olvasó társaság ügye	88
46. Péczely „A magyarok története“ című műve	91
47. Debreceni diákok sorozatos sikerei a Kisfaludy-Társaság pályázatain	93 +
48. Nagy Imre — Pap Endre	95
49. Péczely, pályája tetőpontján	100
50. Szilágyi István	101
51. Az Olvasó Egylet hivatalos elismertetése	102
52. Lugossy József	103
53. Színészet és dráma	104
54. Irodalmi alapítványok	106
55. Búcsú Péczelytől	107

V. Az osztrák tanterv okozta válság — Imre Sándor kora (1849—1872)

56. A Kollégium tanításrendszerének kényszerű átalakulása.	109
57. Bajok a tankönyvek körül	111
58. A magyar nyelv és irodalom a középiskolába szorul.	113 +
59. A magyar irodalmi oktatás anyaga és évfolyamai	113 +
60. Szegedi Sándor	116
61. A régi iskolarendszer visszaállítása	117 +
62. Ifjúsági önképző alakulatok	118 +
63. Az Önképző Társulat kiemelkedő tagjai: Szilády Áron, M. Kovács Gyula, E. Kovács Gyula — A Kazinczy-pályázati alapítvány.	120
64. A debreceni irodalmi környezet rossz példaadása. A) Debreceni Közlöny	123
65. Ugyanaz. B) Csokonai-Album	125
66. Ugyanaz. C) Balkányi Szabó Lajos	126
67. A kollégiumi ifjúság magyar nyelvi túlzása és elfogultsága	129 +
68. Kollégiumi növendékek műkedvelő színtársulata	130 +
69. Imre Sándor tudósi egyénisége	131
70. Imre Sándor elégedetlensége az irodalom-tanítás kollégiumi állapotával	133

	Oldal
71. Imre Sándor bírálata az egykorú magyar irodalomtörténeti tankönyvekről	134
72. Jámbor Pál tankönyve	137
73. Imre Sándor tankönyve	139
74. Imre Sándor egyik tanulmánya és beszéde	141
75. Imre Sándor és az ifjúság viszonya	143
76. Ifjúsági önképző alakulatok — Zsutai János	144
77. Szana Tamás	147

VI. Az ifjúsági önképző alakulatok kora (1872—1914)

78. A bölcsészeti tagozat megszűnése	149
79. Géresi Kálmán	151
80. Katolikus panaszok a református irodalomtörténészek ellen	153 ↓
81. Az ifjúsági önképző alakulatok előtérbe jutása	155 +
82. „Közlöny.” — Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete — Magyar Irodalmi Önképző Társulat — Fiók Károly	157
83. Szabolcska Mihály kollégiumi élete és költői próbái	161 +
84. Szabolcska költészete	163
85. Jókai, Baksay a debreceni Kollégiumról	164 +
86. Géresi távozása — Kulcsár Endre	165
87. Önálló bölcsészeti fakultás létesül. — Pap Károly	167
88. A Debreceni Főiskolai Lapok megindulása — Az ifjúság és a hazafiúi eszme viszonya	168
89. Az ifjúság és a tanári kar közötti viszony	170
90. Ady Endre, diáktársai között	173
91. A „Bokréta” társszerzői — Oláh Gábor	176
92. Az irodalmi ízlés kettészakadása — A modern irány előretörése	178 ↑
93. Szombati Szabó István	181
94. A Debreceni Főiskolai Lapok lehanyatlása	183
95. Színészet	184
96. A gimnáziumi önképzőkör	186
97. Utóhang	188

SAJTÓHIBÁK

21. lap, felülről 14. sor. Lépj. Helyesen: Lépj.
59. „ „ 6. „ *másikkal*. Helyesen: *másiknál*.
81. „ felülről 17. „ végleges. Helyesen: végletes.
124. „ „ 6. „ Az *itészek* szó után kimaradt: *fölött*.
153. „ alulról 12. „ akadjon. Helyesen: fakadjon.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

m

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

